مونکي ساهه ڪٽڻ ڏيو

غلام نبي مغل

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو ڪتاب نمبر ٢٤٠ سؤ چاليهه

چپائيندڙ	نيو فيلڊس پبليڪيشنس، ٽنڈو ولي محمد، حيدرآباد، سنڌ.
چپيندڙ	ذڪي پرنٽنگ پريس، ڪراچي.
پهريون ايڊيشن	فيبروري 2001ع

(سڀ حق ۽ واسطا ليکڪ جا قائم)

MOONKHEY SAAH KHANAN DIYO (Novel). By GHULAM NABI MUGHAL. Published by New Fields Publications, Tando Wali Mohammed, Hyderabad, Sindh. Pakistan. First Edition February 2001. Price Per Copy:
Book No. 240

هن ناول ۾ جيڪي به ڪردار ۽ واقعا آيل آهن سي جيتوڻيڪ ڪنهن خاص ماڻهوءَ يا ڳالهين سان وابستہ ناهن پر اهڙا ڪردار ۽ واقعا سنڌ جي شهرن ۽ ڳوٺن ۾ عام جام آهن. انهيءَ لاءِ ليکڪ جي ذميداري محدود آهي.

پاران ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

مون کي ساهه کٹڻ ڏيو

غلام نبي مغل، 12 مارچ 1944ع ۾ حيدرآباد ۾ جائو ۽ سندس پهرين کهاڻي "تِر" جي نالي سان ماهوار مخزن "روح رهاڻ" ۾ 1960ع ۾ ڇپي. ان کان پوءِ سندس ٻي کهاڻي "شيشي جو گهر" ٽماهي مخزن "مهراڻ" ۾ 1962ع ۾ ڇپي. مغل جو پهريون کهاڻي- ڪتاب "نئون شهر"، 1964ع ۾ ڇپيو. 1963ع ۾ هندستان ۾، "سنڌي شارٽ اسٽوريز" نالي هڪ ڪتاب انگريزيءَ ۾ ڇپيو جنهن ۾ "حشو ڪيولراماڻيءَ" ٽ کهاڻيون هند جي سنڌي کهاڻيڪارن جون ۽ چار کهاڻيون سنڌ جي ليکڪن جون ترجمو ڪري شامل ڪيون جن مان هڪ مغل جي کهاڻي "شيشي جو گهر" هئي. 1965ع ۾ مغل فرينچ ليکڪ "پيري لوئي" جو ناوليٽ "وومين اٽنڈ دي پَيٽ" جو ترجمو ڪيو ۽ ڪتاب "عورت ۽ پيار" جي نالي سان ڇپيو. مغل جو ٻيو کهاڻي ڪتاب "رات جا نيڻ" 1968ع ۾ ڇپيو. ٽيون کهاڻي- ڪتاب "رات منهنجي روح ۾..." 1979ع ۾ ڇپيو ۽ 1979ع ۾ انهيءَ ڪتاب کي "سنڌالاجي، يونيورسٽي آف سنڌ" طرفان سال جي بهترين افسانوي ادب جو انعام مليو. چوٿون کهاڻي- ڪتاب "ست ستر اسي"، 1989ع ۾ ڇپيو. مغل جو پهريون ناول "اوڙاهه" 1994ع ۾ ڇپيو. "دونهاڻيل راتيون ۽ رولاڪ" سندس ٻيو ناول هو. جنهن کي سنڌي ادبي سنگت سنڌ، 1996ع سال جو بهترين ناول قرار ڏنو هو. انهيءَ کان اڳ، 1995ع ۾ مغل، پنجابي ليکڪ "فخر زمان" جي ناول "بنديوان" کي به ترجمو ڪيو آهي جيڪو "قيدي" جي نالي سان ڇپيو. هيءُ ناول "مون کي ساهه کٹڻ ڏيو" مغل جو ٽيون ناول آهي.

غلام نبي مغل، حيدرآباد سنڌ ۾ رهي ٿو.

هيءُ ناول

آءٌ

سراج ۽ آغا سليم

جي نالي ارپيان ٿو-

- جن سنڌيءَ زبان ۾ جديد ناول جي پيڙهه رکي ۽ ليکڪن جي اُسرندڙ نسل کي سنڌي روايتي کهاڻيءَ جي ڪُنَ مان ڪڍي موضوع جي وسعت ۽ ڦهلاءُ ڏانهن موڙيو- ماڻهوءَ جي جذبن ۽ سنڌ جي اڻ-ڪٿ ماضي، حال ۽ اڻانگي مستقبل جي کهاڻين لاءِ وڏي ۽ ڦهليل ڪئنواس جي ضرورت آهي- جنهن لاءِ ناول ئي ٺهي اچي ٿو.

- غلام نبي مغل

... پنهنجي پاران

ڏسڻ ۾ هيءَ هڪ ننڍڙي ڪهاڻي آهي ته مڙس پنهنجي زال کي ڪات سان ڪاسائين وانگر ڪُنو. ٻاڻُ پنهنجي ٻيٽ کي ڪلاشنڪوف جي برسٽ سان رت ۾ ريٽو ڪيو. سبب؟ سبب اهوئي ته "ڪارو- ڪاري". غيرت يا انگريزيءَ ۾ Honour Killing. ناول جي انهن سمورن واقعن کي هڪ دانشور يا ڪهاڻيڪار به ڏسي ٻيو جنهن جي هڪ ٽنگ ۾ فريڪچر آهي ۽ هُو چگي ريت هلي ڦري نٽو سگهي پر چگيءَ ريت سوچي سمجهي سگهي ٿو. دانشور يا ڪهاڻيڪار انهن واقعن کي عام نٽو سمجهي پر سندس ذهن ۾ اهو اثر ضرور جنم وٺي ٿو ته عورت کي ايئن مارڻ صحيح ناهي ۽ اِهو باربيرين يا وحشي جيوت جو حصو آهي. پر جڏهن تاريخ ۾ يا ان کان به قديم وقتن ۾ ڏسجي ٿو ته عورت جي غلط ڪاريءَ جي سزا هميشہ موت ئي رهي آهي. مذهبي ڪتابن، قانون جا ماهر ۽ آسماني احڪام به عورت جي "اهڙن" ڪمن لاءِ نهايت اڳري سزا مقرر ڪئي آهي ۽ مرد کي انهيءَ سلسلي ۾ آزادي مليل آهي ته هو پنهنجي زال يا ٻيٽ يا... کي رت ۾ ڳاڙهو ڪري پاڻ کي سُرخرو ڪري. لڳي ايئن ٿو ته جڏهن خدا عورت تي ڏمريو ۽ نافرمانيءَ جي سزا ۾ مرد کي به جنت مان نيڪالي ملي- اُن وقت کان عورت ظلم جو شڪار رهي آهي. غلط ۽ ذليل ڪمن ۾ لاڳيتو رڌل نظر آئي آهي. لفظ ڪسب جي معنيٰ ڪم جي آهي. جيڪڏهن مرد کو ڪسب ڪري ته ڪاسبي سڏجي پر عورت ڪسب ڪري ته ڪسبياڻي يعني طوائف سڏجي. انهيءَ ڪري "عورت جي ڪم ڪرڻ کي" دنيا جو قديم ترين ڌنڌو سڏيو ويو آهي. بادشاهن ۽ شهنشاهن کان وٺي هيٺين درجي جي مردن، عورت کي، قديم دؤر کان وٺي ذليل ڪيو آهي ۽ نهايت گهٽ ڪري ڇاتو آهي. ارسطوءَ

جهڙي فيلسوف استاد پڻ عورت کي بي سمجهہ سڏيو آهي ۽ انسان جي بگڙيل شڪل سڏيو اٿس ۽ عورت جو آڇيو، ڪيس، انهيءَ ۾ ئي لڳو آهي تہ هُو مرد جي خدمتگار ٿي رهي.

جيڪو هزارين سال وهيو واپريو آهي، اصل ۾ ايئن نہ آهي. هن موجوده دؤر جو انسان (مرد ۽ عورت) وڌيڪ ذهين آهي. هڪ ٻئي جا حق سڃاڻين پيا ۽ زندگيءَ جا اصول ڦيرو کائن پيا. ويهين صديءَ ۾ اسان گهٽو ڪجهہ ڏٺو آهي ۽ ايڪويهہ صديءَ ۾ تمام گهٽي اميد آهي تہ سونا کي پاڻ رائفل جون گولين نہ هٽندو ۽ سونا جي ماڻ کي، پيءُ ڪات سان ڇيا نہ ڪندو- ۽ نڪي وڏيرو، زور تي، "ڪاري" ٽيل عورت جي دلالي ڪندو ۽ نہ ڪي پاڻ، پٽس يا پيا ڪاري ٽيل، بي واهي عورت کي صرف "ساهہ کٽڻ" جي مهلت ڏيئي، اُن جي جسم ۾ مَڙَ گندي پاٽيان جا ٻري ڇڏيندا. ڪمزور جاندار- سازش، دولاب ۽ ويڑهہ جا اڻ-سڌا طريقائي اختيار ڪري سگهي ٿو. عورت بہ تاريخ جي طويل عرصي ۾ ضرور ايئن ڪيو آهي، جنهن کي شهزور مرد، ديوتا ۽ مرد جا ٺاهيل خدا ۽ قانون برداشت نہ ڪري سگهيا ۽ عورت کي ذليل ٽيٽو پيو ۽ تاريخ جي هر دڳ تي پنهنجو رت هارٽو پيو ۽ "ٻئي نمبر" جي انسان جي صورت اختيار ڪرڻي پئي.

هاڻ عقل ۽ شعور جو زمانو آهي. عقلمندن ۽ دانشورن کي هڪجهڙي نظر سان عورت کي ڏسڻ کپي ۽ عورت کي پيار، تحفظ ۽ عزت ڏيئي پاڻ جهڙو ڪري دنيا ۾ هلڻ جو حق ڏيڻ کپي. حق ڪير ڏيندو؟ عقل وارا مرد! جن جي ذهن ۾ عقل ۽ دانش آهي.

قدرت وٽ شايد عورت جي آڇيي لاءِ ڪابہ گنجائش نہ آهي. انهيءَ ڪري مون کي انسان ذات ۾ وڏي اميد آهي.

غلام نبي مغل
B-20، پرنس ڪامپليڪس،
ڪلفٽن برج، ڪراچي.

'I am poet of the woman
the same as the man,

And I say it is as great to be
a woman as to be a man.

And I say there is nothing
greater than the mother of man.'
- Walt Whitman
- Songs of Myself- 1855

(ناول)

مونکي ساهه کٽڻ ڏيو

[1]

رات جو ديرسان بي بي سي ۾ سي اين اين ٽيليويزن تان موسم جي باري ۾ نشر ٿيل خبرن ۾ ٻڌايو ويو ته سائڪلون- هڪ قسم جو سامونڊي طوفان، سنڊ جي سامونڊي ڪناري کان سڀڙا ڇهه سؤ ڪلو ميٽر پري ڏکڻ طرف، هندستاني سامونڊي ڪنارن ڏانهن وڌي رهيو آهي ۽ سنڊ جا اُهي سامونڊي علائقا جيڪي ضلعي ٺٽي، ٽر ۽ بدين منجهه آهن سي ڪجهه اثر هيٺ ايندا پر سنڊ جو شهر ڪراچي گهٽي اثر کان محفوظ رهندو.

آءٌ ڇهن مهينن کان ڪراچيءَ ۾ ئي رهان ٿو. ڄامشوري وٽ هڪ حادثي ۾ منهنجي ساڄي ٽنگ ۾ گوڏي جي ڊڪٽيءَ کان هيٺ فريڪچر ٿي پيو. حيدرآباد ۾ گرميءَ جي ڪري آءٌ ڪراچي هليو آيس. سنڊ ۾ ڄامشورو اسان لاءِ برمودا ٽرائينگل (Bermuda Triangle) وانگر آهي. ڏکڻ ۽ اتر آمريڪا جي وچ ۾ فلوريدا، ڪيوبا ۽ بهاماس جي ساحلي علائقن وٽ هڪ سامونڊي ٽڪنڊو

علائقو آهي جنهن ۾ پُراسرار نموني، ساموندي ۽ هوائي جهاز، حادثن ۾ گم ٿي وڃن ٿا ۽ انهن جو کو ڏس پتو کونہ ٿو ملي. انهيءَ ساموندي ٽڪنڊي علائقي کي برمودا ٽرائينگل چوندا آهن. ايئن ئي سنڌو درياهه جي ڪناري، حيدرآباد جي ٽڏين ساموندي هوائن ۽ دادو ضلعي جي گرم جابلو علائقي جي شروعات ۾، لاهين ۽ چاڙهين ۾ ناهيل اعليٰ تعليمي ادارن ۾ سنڌ جا نوجوان بہ گم ٿي ويندا آهن. چامشورو سنڌ جي جابلو علائقن جي ڏُٻڻ آهي جيڪا هر سال الائي ڪيترن نوجوانن کي ذهني ۽ بدني طور تي مفلوج ڪري ڇڏي ٿي ۽ پوءِ اُهي آسيب زده نوجوان، تعليم ۽ تهذيب حاصل ڪرڻ بدران Werewolf وانگر نڪري باهر ايندا آهن. بکهڙن وانگر آزاد گهمندا آهن. ڇڙواڳ! ڪيترائي ريموٽ ڪنٽرول جي نيٽ ورڪ ۾ پڌل هوندا آهن. تمام ٿورڙا نوجوان انهي ٽڪنڊي جي ڇار منجهان ڇٽي باهر نڪري سگهندا آهن- صحيح ۽ سلامت!

آءٌ رات جو دير سان سمهندو آهيان. پڙهندو آهيان. سيٽلائٽ جي ٽي وي چئنلس جا پروگرام ڏسندو آهيان. وي سي آر تي فلمون ڏسندو آهيان ۽ پوءِ ٻين دوائن سان گڏ سکون سان ننڊ ڪرائڻ واري هڪ گوري ڪائي ڇڏيندو آهيان. انهيءَ ڪري صبح جو ڪڏهن دير سان ڪڏهن سوير اٿندو آهيان. منهنجي پنهنجي ڪتب جا سڀ پاتي حيدرآباد ۾ ئي رهن ٿا. هت ڪراچيءَ ۾ مون سان گڏ هڪ منهنجي زال، هڪ پٽ ۽ هڪ نوڪر رهي ٿو. ڪلفٽن واري علائقي ۾ هڪ اٺ نوَ ماڙ پلازه ۾ ٽئين ماڙ تي رهندو آهيان. فليٽ ويهٽ اوپن آهي ۽ پريان سمنڊ بہ نظر ايندو آهي.

رات جا ٻارهن ٽيڻ وارا هئا. منهنجي زال مسماة بدرالنساء، نوڪر جي سڃي ڏينهن جي ڪارڪردگيءَ کي تنقيدي نظر سان ڏسي، مون وٽ آئي.

"هاڻ ڪير ڪٽي اچان ٿي. مون کي ننڊ اچي پئي. هو چورو

نوکر ويچارو بہ سڄي ڏينهن جي هڻ هٹان کان ساڻو ٿي پيو آهي."

مون کنڊ لوڏي هائوکار ڪئي ۽ ہن ٽن منٽن کان پوءِ ڪير جو گلاس، گرم، دونهان نڪرندڙ، منهنجي پرسان رکيل هو. منهنجيون نظرون سامهون ٽي ويءَ ۾ ڪٹل هيون.

"اها ٽي وي سڄي دنيا کان ڇگي آهي." بدر چيو. "ٻئي ڪنهن ڏانهن منهن ئي نٿا ڪريو."

"تون واندي ٽي آ ۽ ويچاري ڇوري نوکر کي ڊيوٽيءَ تان لاهي هٹيڪو ڪري اڇ تہ پوءِ ٻڌايان تہ ٽي ويءَ ۾ ڇا پيو هلي." مون آهستي سان چيو.

"طوفان واقعي ڪراچيءَ ڏانهن اچي پيو ڇا؟" بدر رڙ ڪئي.

"آءٌ تہ صبح جو حيدرآباد هلي ويندس."

"نہ، ڪو نہ ٿو اچي طوفان."

بدر وڏيڪ ڪونہ ٻگالهايو ۽ ڪمري منجهان ٻاهر نڪري ويئي. نوکر کي ٻاهر ڪڍي سندس نندي ڪمري ڏانهن وڃڻ جي هدايت ڪيائين ۽ دروازو ۽ دريون وغيره بند ڪري، آجي ٽي اچي منهنجي پرسان پلنگ تي ويٺي. پلنگ منجهان احتجاج طور رڙ نڪتي.

"هي مئو سدائين پيو ڪنجهندو." بدر پلنگ لاءِ چيو.

"پلنگ آهي مُڙس ڪونهي جو سُور ٻِي وجي ۽ وزن سهي وجي." مون ٽي وي اسڪرين تان اکين کٹڻ کان سواءِ چيو.

بدر کي اها ٻگالهہ وٹي ۽ چتائي مون ڏانهن ڏنائين. وري مُرڪڻ لڳي.

"اِهي اکيون ايڏا گليل آهن." مون کيس ڏسندي چيو تہ پل خوش ٿئي.

"ڪالهہ تير ڪمان هيون اڄ گليل آهن. سپاٽي بيٺ بال ٽي ويندیون." بدر ٽي وي ڏانهن ڏسندي چيو.

"تون جيئن جسم تي چربيءَ جا تهہ چاڙهيندي ٽي وڃين تيئن

بدذوق ۽ ٽيندي وڃين. هونئن ۽ شاعر ڇئي ويا آهن تنهنجين اکين کان سواءِ دنيا ۾ رکيو ڇا آهي...."

"اوهان رومانوي مرد اکين ۾ ئي اٽکيا رهندا آهيو. اکين کان سواءِ ۽ هيٺ گهٽو ڪجهه آهي."

"اوهان زالن، بدن جي ٻينڪ ۾ اجايون ڊپازٽس ڪيون آهن جيڪي اڳتي هلي سَنڊَن جي سور، هاءِ بلڊ پريشر ۽ پين آزارن ۾ تبديل ٿي ويندیون آهن. هيءَ فلم ڏس جيڪا منهنجي ڄمڻ کان ۽ ڏهه سال اڳ ٺهي آهي."

بدر ٽي وي ڏانهن منهن ڪيو.

"هيءَ فلم Gone with the Wind آهي. جنهن ۾ پنهنجي دؤر جي خوبصورت اداڪارا وي وي ئين لي (Vivian Liegh) ۽ پنهنجي دؤر جو سهڻو نوجوان، هيرو ڪلارڪ گيبل هو. هيءَ فلم پهرين (1936-37ع) ۾ ٺهي هئي ۽ آمريڪا جي سول وار متعلق آهي جنهن ۾ ڪارن جي غلامي ختم ڪرڻ جو پڻ وڏو مسئلو هو. اها سِول وار آمريڪا ۾ 1862-63ع ۾ لڳي هئي. ساڳي فلم ففٽيز ۽ سڪسٽيز ۾ ٻيهر ٺهي هئي پر ٻئي ٻيرا اها فلم ڪلاسيڪ ۾ شمار ٿئي ٿي."

"فلم جي هيروئن ۽ اسان جي عورتن ۾ ڪهڙو فرق آهي؟" بدر سوال ڪيو. "ڇا تنهنجي انهيءَ خوبصورت وي وي ئين لِي ۾ لڳل عضوا نئين نموني جا آهن يا انهيءَ رن جي مائٽن آرڊر تي ٺهرايا هئا. سامان سڀ ساڳيا آهن. قدرت وٽ انصاف آهي. رڳو اوهان مردن جي نظرن جو ڦير آهي. ٻلا اوهان جي انهيءَ سهڻي نوجوان هيرو ڪلارڪ گيبل متعلق ڪهڙا خيال آهن؟" بدر جو لهجو ڏڪيو ۽ تيز هو.

مون ڪلي ڏنو. "ڪلارڪ گيبل پنهنجي دؤر جو مشهور ليڊي ڪلر هو ۽ ڪِس ڪرڻ جو وڏو ماهر هو."

بدر ڪلي ڏنو ۽ طنز طور چيائين: "هرڪو مرد پنهنجي دؤر جو ليڊي ڪلر هوندو آهي. ڪنهن نه ڪنهن ويچاري ليڊيءَ کي

Kill ٿيٽو ئي پوندو آهي. اها قدرتي ڳالهہ آهي. ڏاڏو آدم بہ پنهنجي دؤر جو ليڊي ڪلر هو. ضرور ڏاڏي حوا کي چميون بہ ڏيندو هوندو. اها ڪا نئين ڳالهہ ناهي. ڪتا ٻلا شينهن گڏهہ بہ ايئن ئي ڪندا آهن. قدرت جو قانون هڪڙو آهي."

"تنهنجي Observation ڏاڍي تيز آهي." مون چيو. "پر ڏس تہ 1936ع ۾ ٺهندڙ فلم جيڪا آمريڪا جي 63-1862ع جي زماني کي ٿي پيش ڪري تنهن ۾ دائي، ويہ ڪان پوءِ جڏهن عورت جي چيلهہ ماپي ٿي تہ چويس ٿي تہ 28 انچ ٿي پئي آهي. اها ٺيڪ ناهي. ڪجهہ انچ گهٽ ڪريو- ۽ هت اسان وٽ زالون ڪايو پيئو دشمن داغ ٿيو پيون گهمن. پاڪر ۾ نٿيون اچن. چاليهہ پنجيتاليهہ انچ تہ ضرور هوندي ڪمر. ڪمر نہ پر ڪمرو ٿي پوي ٿو."

"اوهان پاڪر جي ڳالهہ ٿا ڪريو! ڏاڏا پاڪر پايو ويٺا؟" بدر مُرڪندي چيو.

"آخري پاڪر مون کي بہ ياد ڪونهي. ٽرنڪولائزرس يادگيري گهٽ ڪري ڇڏي آهي." مون چيو. "پر گذريل ڇهن مهينن کان ٽنگ کي پلاستر چڙهيل آهي. هلي بہ نٿو سگهان. انهيءَ ڪري پاڪر پائڻ منهنجي وس ۾ نہ رهيو آهي."

"اوهان کي پنهنجي زال کي پاڪر پائڻ بہ وسري ويو آهي جو يادگيري گهٽ ٽيندي وڃي پر 1936ع ۾ آمريڪن ايڪٽريس ويويئن لِي جي چيلهہ جي ماپ چا هئي سا ياد اٿو. اوهين مرد عجيب آهيو. هڪ عورت سان نڪاح، ٻيءَ سان عشق، ٽينءَ سان پيار شروع ٽيڻ تي ۽ چوٿينءَ ۾ اکيون. اوهان جي جنس ۾ تهذيب جي گهٽتائي آهي. عورت جي معاملي ۾ Civilise نہ آهيو."

"تقرير ڪرڻ جو موڊ آهي چا؟" مون کير جو گلاس کنيو، "اسان مرد Humane آهيون."

"تقرير جي ڳالهہ ناهي. ماڻهوءَ کي ڪاوڙ اچي يا نہ؟ اها مُئي فلم ايڪٽريس ويويئن لي 1996ع ۾ ڇهاسي سالن جي ٿي گذاري

ٻه ويئي ۽ اوهان اڄا ٻه ٻيا رَنَ جي 1936ع واري چيلهه جي ساراهه ڪريو. رن جا هڏا ٻه ڳري ويا هوندا ۽ ماس ٻه سڙي ويو هوندو."

"مون ننڍي هوندي پڙهيو هو، اي ٽنگ آف ٻيوٽي از جواءِ فار ايور. الله تبارڪ تعاليٰ ڪي عورتون پاڻ پنهنجن هٿن سان ناهيندو آهي." مون چيو.

"ڪفر ٽا بڪو...."

"ويوين لي، مارلين منرو، گريس ڪيلي، ايواگاردنر، مدهو بالا، نرگس، نسيم، اليزبيٿ ٽيلر، پرنسس ڊائنا، پرنسس ٿريا، فرح ديبا، لانا ٽرنر، ماڌوري، ايشوريا راءِ، بينا راءِ، بابا جي زماني جي مائي خيري شيدياٽي، ڪاري پيءُ ۽ اڇي ماءُ جي ڳاٽي ڏيءَ ميريئا ڪيري، مادل نومي ڪئمپبل- اهي سڀ يا ٽه الله سائين پاڻ ناهيون يا گذريل پنجاهه سٺ ستر سالن ۾ پنهنجي نگراني هيٺ تيار ڪرايون هونديون.... ۽ هُو پنهنجي ڪاريگريءَ تي ناز ٻه ڪندو هوندو."

"اوهان وٽ ڪو ثبوت آهي ٽه الله تعاليٰ پاڻ ناهيون هيون ۽ ڇو؟" بدر پڇيو.

"الله، لم يلد ولم يولد آهي. نه ڪيس ڪنهن ڇٽيو آهي ۽ نه ڪي هن ڪنهن کي ڇٽيو آهي. پر الله جو تصور مذڪر جو آهي. مونٽ ناهي. مذڪر کي سونهن پسند آهي ۽ اُهو مذڪر يا نر ڪهڙي ٻه صورت ۽ Form ۾ هجي. جنت ۾ حورن جي مشابهت ٻه سهٽين عورتن جي آهي جيڪي اڳواٽ ڪنهن جون ڇُهيل نه هونديون ۽ مومن يا نيڪ مرد جيڪي ڇڳن اعمالن ۾ فرسٽ ڊويزن هولڊرس هوندا تن کي جنت ۾ ٻين نعمتن سان گڏ الاٽمنٽ ۾ ملنديون."

"اڄ توهان کي وري عورتن جو دؤرو پيو آهي. آءٌ پانيان ٿي ٽه هي ٽنگ ۾ فريڪچر ٻه ڪنهن رن پٽيان ڊوڙيا آهيو يا بالڪوني وغيره مان ٽپ ڏنو اٿوَ، تڏهن ٽيو آهي...."

"رنن جي پٽيان ڊوڙڻ وارا ڏينهن گذري ويا." ٿڏو ساهه ڀريم.

"هاڻ پاڻ اچن ٿيون ۽ فيضياب ٿيو وڃن." بدر کاوڙ منجهان چيو. "اوهان مرد کهڙي قسم جا آهيو."

"اسين مرد لنگهيا آهيون ڊاپجڻ جا ئي نه آهيون. شرنائي ۽ دهل پيا وڄائينداسين ۽ گهور پيا ميڙيندا سين. اسان ملنگن جو استاد مرزا غالب چئي ويو آهي ته خاڪ ۾ موت کان پوءِ هزارين لکين چهرا ۽ جسم دفن ٿين ٿا پر گجهه حسين چهرن ۽ سهڻن جسمن منجهان گل ڦٽي نڪرندا آهن ۽ سرهاڻ ڦهلائيندا آهن."

"اوهان کي تقرير ڪرڻ جو شوق آهي. انهن اجاين ڳالهين کي ڇڏيو ۽ منهنجي به ٻڌو."

مون فريڪچرڊ ٽنگ سولي ڪري سامهون پيل ٽيبل تي ڊگهي ڪئي ۽ چيو:

"نوڪرن، ڪاڪروچ، ڊيڊ ٽيليفون، ٽماٽن جو ڪلو اسي روپيا، تازي ڪيل ايتمي ڏماڪي، سامونڊي طوفان کان سواءِ ٻي هرڪا ڳالهه ٻڌڻ لاءِ تيار آهيان. اڄ سئٽرڊي نائٽ آهي، سامهون چؤطرف ٻتيون ۽ ڪارون نظر اچن ٿيون. ڪارن ۾ ضرور زال مڙس يا عورت مرد يا ڇوڪرا ڇوڪريون هوندا. سڀ سمنڊ جي ۽ غازي عبدالله شاهه جي ديدار کان پوءِ چڪن تڪا، ششليڪ، چائنيز ڊشز کائي واپس پنهنجن پنهنجن بيڊرومس ڏانهن وڃي رهيا آهن. هڪ آءٌ آهيان جو ٽنگ ڀڃايو ويٺو آهيان ۽ ٻيو تون ڪجهه وڌيڪ غير رومانٽڪ، Stale ۽ Stereo type ٽيندي پئي وڃين."

بدر جو موڊ خراب ٿي ويو.

"هيءَ عمر آهي جو هردم آءٌ رومانٽڪ ٿيو پئي گهمان."

"تنهنجي عمر وڏي ناهي. 1953ع ۾ تون ڄائين هئين. بينظير ٻئو 1953ع ۾ ڄائي هئي. وزيراعظم نواز شريف 1953ع ۾ ڄائو هو. مهاجر قومي موومينٽ جو ليڈر الطاف حسين 1953ع ۾ ڄائو هو. سڀ جوان آهن."

بدر جو مودِ ٺيڪ ٿيڻ لڳو.

"خير اوهان ٿورڙو 'بريڪ' ڪيو ته آءٌ ٻه ڪجهه ڳالهايان!"

"حڪم. گرو هو جا شروع!"

"ٻي ڳالهه ناهي مون سونا جي ڳالهه ڪئي پئي...."

مون وچ مان ڪٽيو: "اوهه سونا- ويري پريٽي اينڊ سوئيٽ گرل. آءِ لَوَ هر. وچ ۾ ڳالهايان ٿو. انهيءَ جي معافي پر ڪجهه عورتن سان رڳو پيار ڪبو آهي. عام رواجي. ڪجهه عورتن سان محبت ڪبي آهي پر ڪجهه عورتون عشق ڪرڻ جي قابل هونديون آهن. سونا ٻه انهن عورتن منجهان آهي جنهن سان عشق ڪجي. هوءَ عشق، پيار ۽ چاهت، پرستش ۽ پنهنجائپ جو معراج آهي. سندس گهر وارو محمد علي انهن چند خوش نصيبن منجهان آهي جن کي سونا جهڙي عورت چاهيندي آهي محبت ڪندي ۽ عشق ڪندي آهي."

"پنهنجو پلا پيار هو، محبت هئي يا عشق؟" بدر سوال ڪيو.

"پاڻ يار شروعات ته عشق سان ڪئيسين. پر گهر جي صفائي، پارن جي گهٽائي، صفائي ڪرڻ وارين ماسين ۽ ڪچن ۾ ڪم ڪندڙ نوڪرن جي بيوفائي ۽ سندن Non availability، مهانگائي، سَنڊَن جي سور ۽ بلڊ پريشر- پنهنجي عشق جا لاهه ڪيڊي چڏيا. اسان شريف مڙس، گهر ۾ رومانٽڪ ٿيڻ لاءِ تيار ٿي ويڙ جون ڪوششون ڪندا آهيون پر نوڪر جي پڄي ويڙ جي Depression سڀ ڪم خراب ڪري چڏيندي آهي ۽ توهان زالون Romantic ٿيڻ لاءِ نابري واري بيهنديون آهيو."

"سونا ٻه پنهنجي مڙس سان سمنڊ ڏانهن ويل آهي."

"نندڙي مومل ٻه گڏ اٿن؟" مون پڇيو.

"نه انهيءَ کي پنهنجي ساهيڙيءَ جي گهر چڏي ويئي آهي؛ جنهن جي ڏيءَ مومل جي ڪلاس ميٽ آهي."

"اهو صحيح طريقو آهي." مون چيو. "مرد ۽ عورت کي

همیشہ اکیلو گھمڻ گھرجي- خاص ڪري سئٽردي نائٽ ۾ سو ۾ سمنڊ جي ڪناري تي. بدر تون غور ڪر. ھڪ پھراڙيءَ جي ڇوڪري آھي سونا. سندس اکيون خوابن سان ڀريل آھن. پيار سان ڀريل آھن. ھوءَ پنھنجي مڙس محمد عليءَ سان عشق ڪري ٿي."

"سڀ زالون پنھنجي مڙسن سان پيار ڪندیون آھن." بدر چيو. "انھيءَ ۾ نئين ڳالھ ڪھڙي آھي."

"نہ ايئن ناھي." مون چيو. "گذريل ٽن ڇئن مھينن ۾ سونا مون سان گھٽو ڳالھايو آھي. عجيب ڇوڪري آھي. ھوءَ عام ڇوڪرين يا زالن وانگر ناھي. ھوءَ ڏس، موڪل واري رات، سئٽردي نائٽ جو پنھنجي اڻن سالن جي ڏيءَ کي ۽ پنھنجي مرد سان شيئر ڪرڻ نٿي ڏي. مومل کي ۽ پنھنجي ڪلاس ميٽ جي گھر ڇڏي اچي ٿي. ڪيس ڪارٽون ۾ والٽ ڊزنيءَ جي ڪا ڪئيسٽ ۽ وٽي ڏيندي آھي. پر ھوءَ پنھنجيون گھڙيون ۾ پنھنجو وقت جيڪو ھوءَ محمد عليءَ سان گڏ ھئڻ چاھيندي آھي اُن ۾ ڪنھن ٽئين شخص کي، پوءِ پل اُھا سندن پياري معصوم ڏيءَ مومل ئي ڇو نہ ھجي؛ موجود ڏسڻ نٿي چاھي. ھوءَ ھفتي ۾ ۽ ٽي ڀيرا مون وٽ ايندي آھي ۾ ۽ ۽ ٽي ٽي ڪلاڪ ڪچھري ڪندي آھي. سندس ڳالھيون لکڻ جھڙيون آھن."

بدر کلڻ لڳي. "سونا جون ڳالھيون واقعي لکڻ جھڙيون آھن. مون پچيومانس تہ ھاڻ محمد علي کي ڪمپني طرفان آلٽو سوزوڪي ڪار مليل آھي ۾ تون شام جو پوءِ ۽ محمد علي سان موٽر سائيڪل تي ٻاھر ويندي آھين. ڪلي مون کي راز جي ڳالھ ٻڌايائين تہ آنٽي پھرين مان ۽ الله کان دعا گھرندي ھيس تہ اسان کي ڪار ڏي. موٽر سائيڪل تي وار ۽ خراب ٽيو پون ۾ مٽي ۽ لڳي ٿي. جڏھن محمد عليءَ کي سندس ڪمپنيءَ منجھان ڪار ملي تہ مان ڈاڍي خوش ٿيس ۾ سمجھيم تہ رب منھنجي آس پوري ڪئي آھي. پر ڪجھ ڏينھن ڪار ۾ گھمڻ کان پوءِ مون محمد

علي کي صاف چيو تہ موٽر سائيڪل وکٹڻ جي ضرورت ناهي. مان توسان گڏ ڪار ۾ نہ هلندس. مون کي ڪار ۾ بلڪل مزو نٿو اچي. ڪار ۾ ويهڻ کري مان توَ ۾ ۽ پنهنجو پاڻ ۾ ايڏو ويڇو ۽ فاصلو محسوس ڪندي آهيان جو ڳالهہ دل کي وٹندي ئي ناهي. باقي موٽر سائيڪل تي ويهڻ جو مزو پنهنجو آهي. اسان جا جسم هڪ ٻئي سان چنبڙيل هوندا آهن. منهنجا ٻئي هٿ آزاد هوندا آهن ڪيئن ہ ڪيس پاڪر پايان، سوگهو جهلي ويهان. اهو مزوئي ٻيو آهي. تيز هوا، تيز رفتار، ماٹهن جا هشام. ڏامر جي سڙڪن جا ڦيرا ۽ چلڪات، سڄي دنيا ڏسي تہ ٻہ ڇٹا وجن ٻيا. موٽر سائيڪل جو اڻ ٹڪ آواز. مان سمنڊ ڏانهن ويندي پٹيان ڇوڪرن وانگر ٻنهي پاسي ٹنگون لڙڪائي ويهندي آهيان. منهن تي گهميل هوا، محمد علیءَ کي لڳل ڪولون جي سرهاڻ ۽ لڳن ۾ موٽر سائيڪل جي ڦٹ ڦٹ، منهنجي مُشڪ مُشڪ ڦٹڪائي ڇڏيندي آهي. انهيءَ کان علاوه سونا ٻڌايو تہ هوءَ محمد علیءَ کي پاکر پائي ويهندي آهي ۽ کاڏي سندس ڪنڌ تي رکندي آهي. شرم ذرو ڪونهي ڇوريءَ کي. چوندي آهي محمد علیءَ کي منهنجي ڇاتين جي ماس جو ڇهاءُ پنهنجن پٹن تي ڏاڍو وٹندو آهي ۽ کيس محمد علیءَ کي ٻک وجهڻ ۽ ٻنهي ٻانهن سان قابو ڪرڻ مهل ايئن محسوس ٹيندو آهي ڇڻ هاڻ محمد علي مون وٽ قابو آهي. رڳو منهنجو آهي. چريا"

اوڏي مهل آءٌ آٹيس ۽ آهستي آهستي لڪڻ جي سهاري سان ڪمري منجهان نڪري بالڪوني جي ٹڏڪار ۾ اچي ويٹس. بدر هاڻ آهستي آهستي رومانٹڪ ٹي پئي. مون کيس ٻڌايو:

"جڏهن مرد پنهنجي عورت کي Love ۽ Protection ۾رپور طريقي سان ڏيندو آهي ۽ عورت موٽ ۾ کيس نہ رڳو پيار ڪندي آهي ۾ پنهنجو خدا ڪري ٻہ مڃيندي آهي جنهن کي پوءِ مذهبي ماٹهن Regularise ڪري مجازي خدا ڪري ڇڏيو تہ جيئن مذهب کي ٻہ ڪو نقصان نہ پهچي ۽ عورت جي جذبات جي ترجماني ٻہ ٹئي."

بدر وري ڦيرو ڪاڏو: "سپاٽي تہ خير آچر آھي. سومر ڏينھن بينڪ مان ڪجھ پئسا گھرائجو. نوڪرن کي پگھار ڏيڻو آھي. ٽيليفون ۾ گئس جا بل بہ آيا آھن...."

"ھينئر رات جا پارھن لڳڻ وارا آھن. سويل چنڊ سامھون نظر آيو پئي. ھاڻ ڪجھ دير اڳ پي. ايس. او جي ٽنٽينڊ گلاس واري پارھن ماڙ عمارت جي پٺيان ھليو ويو آھي. مون کي نظر نہ پيو اچي. رڳو آسمان تي ڦھليل ڪلفٽن جي روشنين ۾ چنڊ جو شعاع ملي ويو آھي ۽ اھوئي نظر اچي پيو. نوڪرن جي پگھار کي ھروپرو وچ ۾ نہ آڻ. آڻ شام کان ھن بالڪوني ۾ ويٺو آھيان. شام واري چانھہ ۽ سئنڈوچ ھت ڪاڏم. تون ڪچن ۾ بورچيءَ جي سِر تي چڑھيو ويئي ھئين. مون ڊنر اڌ ڪلاڪ کن اڳ ڪيو آھي ڪجھ چکن جون ٻوٽيون، بہ سلائيس ۽ سنڊڙي انب جون بہ ڦارون. اُن کان پھرين مون وسڪيءَ جا ٽي پيگ پيتا ھئا. روز بہ پيئندو آھيان پر اڄ ٽي پي ويس...."

"اوھان لاءِ ايتري وسڪي چگي نہ آھي." بدر ھميشہ وانگر نصيحت ڪئي.

"تنھنجي مھرباني. پر مون وسڪيءَ جا ٽي پيگ چو پيتا؟"

"انھيءَ ۾ بہ منھنجو ڏوھہ ڳوليو!" بدر چيو.

"نہ تنھنجي مھرباني اھا ھئي تہ تون بہ ادائي ڪلاڪ مون وٽ نہ آئينءَ...."

"آڻ ڪچن ۾ ھئس. سپاٽي لاءِ ڪجھ گوشت بوائل پئي ڪيم ۽ ڪچن جي صفائي بہ پئي ڪرايم."

"اھو تو چگو ڪم ڪيو. پر مون اھي بہ ڪلاڪ سامھون بالڪونيءَ ۾ سونا کي ويٺي ڏٺو."

"سونا ويچاري-!" بدر چيو. "ڪالھہ مون کي ٻڌائي ويئي ھئي تہ اڄ سڄو ڏينھن ڪم ڪرٽو اٽس. سڄي فليٽ جي صفائي. ٻن ھفتن جا ڪپڑا ڌوئڻا اٽس، سڀ پردا لاھي، انھن کي صاف

ڪري مٽي وغيره چنڊي، ٻيهر هٽندي. بليچ ونڊي ويئي هئي ۽ ٽي باٿ روم ڏوئڻا هئس. سڄي فليٽ جي فرش کي ڏوئڻو هئس. پٽين ۽ چٽين تي جميل مٽي ۽ ڄارا ۽ لاهي صاف ڪرڻا هئس."

"اهي سڀ ڪم اڪيلي ڪندي؟" مون پڇيو.

"شابس آهي ڇوڪريءَ کي. سڀ ڪم پنهنجي سر ڪري ٽي. گهر ۾ ڪو نوڪر نه اٿس. رڌ پچاءُ ۽ پاڻ ڪري ٽي. مومل کي ۽ سنياڻي. مومل کي اسڪول ٻيءُ ڇڏي اچي پر موڪل مهل پاڻ ميل پنڌ ڪري ويندي آهي ۽ پوءِ مومل کي رکشا ۾ ونڊي ايندي آهي. مطلب ته سڄو ڏينهن گڏهه وانگر پورهيو ڪندي آهي ۽ مون ته ڏڪو آهي روز سندس اها ڪرت آهي."

"بدر تو عورت جي angle سان ڏڪو ته هوءَ گڏهه وانگر پورهيو ڪري ٽي ۽ روز ڪري ٽي. شام کان تون ته ڪچن جي حوالي ٽي وئينءَ. پر مون ڪيس شام کان ڏسڻ شروع ڪيو. سندن بالڪوني ۽ پنهنجي بالڪوني آمهون سامهون آهن. بالڪوني منجهان سونا جي فليٽ جو سڄو لائونج ڏسڻ ۾ اچي ٿو ۽ پن ڪمرن جي درين منجهان ۽ ڪجهه نظر اچي ٿو. مون شام جو ڏڪو ته لائونج ۾ سونا، اسٽول تي چڙهيو پردا ٽنگيا. سندس سڄا لڳ پگهر ۾ شل هئا ۽ ڪپڙا ڇڻ بدن سان چنبڙيا پيا هئا. جنهن مهل هن پردا ٽنگيا پئي ته سندس نظر مون تي پئي ۽ مُرڪي اشاري سان ڪيڪاريائين. پوءِ پردو ٽنگي، بالڪونيءَ ۾ آئي. سندس وار وکريل هئا ۽ پگهر سان پريل منهن ۽ ڳچيءَ تي چنبڙيل هئا. پگهر ۾ ٻڏي پئي هئي ۽ بالڪوني ۾ بيهي هڪ عاليشان مُرڪ مون ڏانهن موڪلي ۽ هٿ جي اشاري سان پڇيائين ته اوهان جي ٽنگ ڪيئن آهي. مون ۽ ڪيس اشارو ڪيو ته ٽيليفون تي ڳالهائي. تون ڪچن ۾ هئين ۽ يڪدم هوءَ بالڪونيءَ منجهان مُڙي ۽ لائونج جي ڇيڙي تي رکيل ٽيليفون ڏانهن ويئي."

"چاچا ڪهڙا حال آهن؟"

"فرسٽ ڪلاس. تون پنهنجا حال ٻڌاءِ."

"حال اوهان پريان ڏسو پيا. سڄي پگهري پئي آهيان. باقي توهان کان ٻه وڌيڪ فسڪلاس آهن."

"'ڇو محمد عليٰ آيو آهي ڇا؟'

"نه اچڻ وارو آهي. هينئر شاهه فيصل روڊ تي ڪٿي ٽريفڪ ۾ قاتل هوندو. تڏهن ته فسڪلاس فِيل پئي ڪريان.'

"مون ٿهڪ ڏنو ۽ چيو: 'سڀين زالن کي پنهنجي وَر لاءِ ايئن ئي محسوس ڪرڻ کپي. پلا توکي ڪيئن خبر پئي ته هينئر شاهه فيصل روڊ تي قاتل هوندو؟'

"چاچا منهنجي دل ۾ دُوربين لڳل آهي اوهان يقين ڪريو جنهن وقت ٻه چاهيندي آهيان ته انهيءَ دُوربين منجهان محمد عليءَ کي ڏسي وٺندي آهيان.'

"پلا ٻي ڳالهه'، مون چيو. 'محمد علي جي اچڻ جو وقت ٿي ويو آهي پر تون ايڏا اهڙا بچڑا حال ڪريو ويٺي آهين؟'

"چاچا، اوهان کي ته مان سڀ ڳالهيون ٻڌائيندي آهيان. اوهان جي مرضي ڇا آهي ته ايڏا ٻه وڌيڪ سڀ ڳالهيون اوهان کي ٻڌائي ڇڏيان.'

مون وڏو ٿهڪ ڏنو. 'سونا طبيب ۽ رائٽر کان ڪا ڳالهه نه لڪائبي آهي. آءٌ ته توتي کهاڻي لکڻ چاهيان ٿو.'

'پوءِ لکو نه- مون ته اوهان کي پنهنجيون سموريون ڳالهيون ٻڌائي ڇڏيون آهن. منهنجي کهاڻيءَ جو نالو رکجو سونا چوي ٿي.... هاڻ هڪ ٻي ڳالهه ٻه ٻڌي ڇڏيو. مون سڄو ڏينهن گهر جو ڪم ڪيو آهي. بالٽي پگهر جي نڪتي آهي منهنجي لڳن منجهان. ايڏا ٻه سڄو بدن پسيل آهي. مان غسلخاني ۾ تڏهن ويندیس جڏهن محمد علي ايندو ۽ مون کي پگهريل ڏسندو. محمد علي کي منهنجو پگهر ڏاڍو وٽندو آهي. انهيءَ ڪري مان ٻه تيسين ايئن ئي پئي هيڏانهن هوڏانهن لامارا ڏيندس جيسين منهنجو سائين اچي.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

انکل اهو ضرور منهنجي کهاٽيءَ ۾ لکجو. سونا چوي ٿي... اهوئي نالو رکجو."

"سونا محمد علي کي تنهنجو پگهر وٹي يا نہ وٹي. پر اصل ڳالهہ اها آهي تہ هو توکي پيار ڪري ٿو. انهيءَ ڪري هن کي انهيءَ هر شيءِ ۾ ڳالهہ سان پيار هوندو جنهن سان تنهنجو نالو لاڳاپيل هوندو. ڪيس شاهہ فيصل روڊ سان بہ پيار هوندو.'

"پيار صرف مون سان هجي باقي ٻي سڀ اجائي ڳالهہ آهي.'

" 'مجنون کي تہ ليلیٰ جي ڪتي سان بہ پيار هو....' "

"انکل مجنون جهڙن بيڪار عاشقن تہ خانو خراب ڪيو عشق جو. عشق ۾ ويچارگي ڇا جي؟'

"چري- ايتري چري بہ نہ ٿي. زندگيءَ ۾ ڪجهہ وقت جي ديوانگيءَ کان پوءِ سياٹپ ۾ عقل جي واٽ وٺي، پيار محبت جا رستا اورانگهبا آهن.'

"چاچا مون اوهان سان پنهنجا سڀ حال اوريا آهن. اوهان اجا بہ مون کي سمجهي نہ سگهيا آهيو. سونا چوي ٿي اوهين رائٽر ڪهڙي قسم جا آهيو؟" سونا ٽهڪ ڏيڻ لڳي. "چگو مان فون بند ڪريان ٿي هيٹ ڪمپائونڈ ۾ محمد علي پهچي ويو آهي؟"

"چري توکي ڪيئن خبر پئي...؟"

"اوهان شايد گاڏيءَ جو هارن نہ ٻڌو- پي ڳالهہ تہ مون دل جي دُوربين بہ تہ استعمال ڪئي آهي. مان رات جو دير سان اوهان سان ڳالهائيندس.'

" 'هڪ ڏيڍ بجي...' سونا ٽهڪ ڏنو.

"سونا رسيور رکي ڇڏيو."

بدر ٿوري دير خاموش رهي ۽ پوءِ چيائين: "سونا جهڙيون چوڪريون پيار ڪرڻ مهل عقل کي وساري ڇڏيندیون آهن. ڪين

پنهنجي مرد کان سواءِ ٻيو کجهـ ياد نـ هوندو آهي. پر کمال جي ڳالهـ آهي تـ محمد علي هونئن آهي سادو ماڻهو پر سونا کي ڏاڍو پيار ڪري ٿو."

"مرد پنهنجين زالن کي ضرور پيار ڪندا آهن. دنيا ۾ اهو مرد ئي پهرين مخلوق هئي جنهن الله سائين آڏو احتجاج بلند ڪيو ۽ استرائيڪ جي ڏمڪي ڏني. الله سائين احتجاج ۽ استرائيڪ جي ڏمڪيءَ جو سبب پڇيو. مرد جواب ڏنو تـ مون کي عبادت ۽ پيار ڪرڻو آهي. عبادت لاءِ تـ تنهنجي ذات موجود آهي پر پيار ڪرڻ لاءِ مون وٽ ڪو ذريعو يا Medium ناهي. عبادت جو توازن ئي تڏهن برقرار رهي سگهندو جڏهن انسان کي پيار جي اظهار لاءِ بـ ڪو ذريعو موجود هجي. الله سائين ڳالهـ سمجهي ويو ۽ انسان جي پاسراتيءَ منجهان، مرد جي پيار ۾ ٻڏل عورت کي تخليق ڪيائين." مون چيو.

"معنيٰ اسين عورتون اوهان مردن جي فرمائش تي تخليق ڪيون ويون آهن." بدر چيو.

"Exactly ايئن ئي آهي. مرد جي فرمائش صرف پيار ۽ محبت جي لاءِ هئي. هي ڪوڙ، دولاب، نڪي، بيوفائي ۽ فساد، مرد جي عبادت ۽ محبت جا Side effects آهن. محبت يا عبادت ۽ پيار ۾ ٽورڻي بـ هيراڪيري شامل ٿي اُت اِهي سائيڊ افيڪٽ پيدا ٿين ٿا ۽ دنيا ۾ فساد جو ڪارڻ بنجن ٿا."

"عبادت ۽ پيار تـ ڪائناتي ۽ لازوال جذبا آهن. پر اوهان تـ عبادت ۽ پيار کي Anti-Biotic دوائن جي لسٽ ۾ شمار ڪري ڇڏيو آهي." بدر چيو.

"چري عبادت ۽ پيار بـ جسم ۽ ساڃاهـ لاءِ Anti-Biotic دوائن وانگر اثر انداز ٿيندا آهن.

"اوهان ليکڪ منجهان ڊاڪٽر ٿيندا پيا ويو...؟"

مون کلي ڏنو.

"مون کي تہ ننڊ پئي اچي." بدر اوباسي ڏني. "ٽڪجي پئي آهيان. آءٌ هلان ٿي پنهنجي ڪمري ڏانهن. اوهان بہ اچو."

بدر مون وٽان اٿي ۽ لائونج ڏانهن وڃڻ لڳي. منهنجيون نظرون سامهون ڦهليل آسمان ڏانهن هيون ستارن جي روشني ايڏي چٽي نہ هئي. زمين تي وڌيڪ روشنيءَ جا اهتمام ٿيل هئا.

آءٌ اٿي ئي بالڪونيءَ ۾ ويٺو رهيس. الله بدر کي وڏي ڇمار سان گڏ سگهہ ۽ سونهن بہ برقرار رکيس جو هُن منهنجي سهنج لاءِ، بالڪونيءَ ۾ ئي سمورا بندوبست ڪري ڇڏيا هئا. هوءَ جڏهن پنهنجي ڪمري ۾ وڃي ليٽيندي هئي يا سمهندي هئي تہ سندس مرضي هوندي هئي تہ آءٌ بہ ساڻس اندر ڪمري منجهہ، سندس قيدخاني جي ڪوٺيءَ واري ماپ جيتري پلنگ تي گڏ هجان. منهنجي زال آزاد فضا، آسمان، سڙڪون، چنڊ ستارا، سج، مينهن ۽ ميڙ ۾ گهمڻ ڦرڻ جي بدران، اهو چاهيندي آهي تہ آءٌ ساڻس گڏ ست فوٽ باءِ ڇهہ فوٽ جي ايراضي واري پلنگ تي هجان. هن کي جسماني رومانس سان گڏ اکين، اشارن ۽ ڳالهين جو رومانس بہ انهيءَ محدود ايراضيءَ ۾ پسند هو جت هوءَ ٽي چار پيرا اٿي ڏسندي آهي تہ ڪمري جو در صحيح طرح بند ٿيل بہ آهي يا نہ. هوءَ محفوظ فضا ۽ نهايت پنهنجائپ ۽ شخصي ماحول ۾ زال منجهان عورت ۽ محبوب جي روپ ۾ تبديل ٿيڻ پسند ڪندي آهي. آءٌ بدر کي ٻڌائيندو آهيان تہ سونا، انهيءَ جي برعڪس، هر هنڌ، پنهنجي محبوب لاءِ محبوب هوندي آهي ۽ اکين مان، لڳن جي لوڏ ۽ زبان سان بہ انهيءَ جو اظهار يا اُپٽار ڪندي رهندي آهي.

بدر تہ پنهنجي ڪمري ۾ ويئي هلي پر منهنجيون نظرون مٿي آسمان تي ڦهليل شعاع تي هيون. گهرن ۽ فليٽن ۽ رستن سان لڳ

دير تائين ڪلندڙ ريسٽورنٽس جون روشنيون ڦهليل هيون جن جي روشني اوچائيءَ ڏانهن ڦهلجندڙ هئي. منهنجي فليٽ جي بالڪونيءَ منجهان مين ڪلفٽن روڊ جو ڇپل حصو نظر ايندو هو. آءٌ ايئن ئي بالڪونيءَ ۾ ويٺو هئس. منهنجيون نظرون ٽي ويءَ تي ميوزڪ چئنل (ايم ٽي وي) ۾ اٽڪيل هيون. اڄ ڇنڇر رات هئڻ ڪري موسيقيءَ جو تمام سٺو پروگرام هو. انهيءَ چئنل تي ايندڙ جيئرن جاڳندڙن ماڻهن جي ذات، سونهن ۽ والهاني انداز جون ميخون منهنجي من ۽ ذهن ۾ ڪٽل هيون ۽ منهنجي تنتي سرشتي ۾ مڌ جي نشي وانگر ڦهليل احساس ۾ ويڙهيل هيون.

[2]

جنهن مرد جي جسم ۾ وسڪيءَ جو اثر هجي ۽ ذهن ۾ ائمريڪن ڳائٽي مريئا ڪيري جا لگ، وڏين اکيون ۽ سريلي آواز جو پڙلاءُ هجي، اُن وقت آسمان تي ستارن جي روشني ۽ زمين تي ڦهليل روشن بتيون عجيب لڳنديون آهن.

اُن مهل سامهون سونا جي فليٽ جي لائونج ۾ ٽيوب لائيٽ روشن ٽي ۽ منهنجو ڏيان بہ روشنيءَ جي رفتار سان اُنهيءَ پاسي ويو. سونا کي پريان ڏٺم. پٽيان سندس مڙس محمد علي بہ فليٽ ۾ داخل ٿيو. منهنجي بالڪوني پوري طرح روشن نہ هئي. انهيءَ ڪري آءٌ شايد ڪين پوري طرح نظر نہ اچي رهيو هئس. ايتري ۾ ٽيليفون جي گهنٽي وڄي. مون ڪارڊ ليس رسيور کنيو.

"هيلو..." مون آهستي پٽڪيو.

"اچا جاڳو پيا..." ٻئي پاسي سونا جو آواز هو. آءٌ خوش ٿي ويس. اصل ٿري پيس.

"ها سونا اچا جاڳان پيو. مون وٽ ننڊ راڻي ڪمهلي ايندي آهي. جڳ جاڳڻ لڳندو آهي تہ مون وٽ ننڊ راڻي پوءِ خيما کوڙيندي آهي."

"اوهان جي ننڊ راڻي، مون کي رولاڪ لڳي ٿي." هن هلڪو ٽهڪ ڏنو ۽ مون کي ايئن محسوس ٿيو جڻ فرانس جا ٽهيل اسٽيم گلاس (Stem glass) پاڻ ۾ ٽڪريا هجن. مون سويل پنهنجي تنتي

سرشتي ۾ ڦهليل هڪ مڊ جي نشي جو ذڪر ڪيو هو سو هاڻ انهيءَ نشي ۾ ٻن نفيس استيمر گلاسن جي ٽڪرجڻ جو آواز ٻڌو.

"راڻيون ۽ شهزادیون رولاڪ هجن ٽ چگو..." مون چيو.

"چو...؟" سونا اڇاڻ بنجي پڇيو.

"راڻيون رول هجن ۽ شهزادين ۾ ذوق ۽ شوق هجي ٽ هن ڏرتيءَ تي پيار ۽ محبت جو جذبو وڌندو. سونا ڪڏهن واندڪائي ڪديو هڪ پراڻي، آردري هيپ برن ۽ گريگوري پيڪ جي فلم A Roman Holiday ضرور ڏسجانءِ. پلا سمنڊ تان ٽي آيا؟"

"ها چاچا- الائي چو سمنڊ سارو مون کي پنهنجي وجود جو هڪ حصو لڳندو آهي. سمنڊ جي ڪناري بيهندي آهيان ٽ ايئن لڳندو اٿم جڻ پنهنجن مائٽن جي گهر آئي آهيان. جڻ وطن وري آهيان. منهنجو ذهن ايترو وسيع ٽي پوندو آهي ۽ منهنجي دل ايتري ڦنڊي پوندي آهي جو مون کي محسوس ٽيندو آهي ٽ اهو سمنڊ منهنجي جِيءَ جي هڪ ڪنڊ ۾ ئي سمائجي سگهجي ٽو. مون ۾ تمام وڏو خال آهي. اونهو! خير اهي ڳالهيون پوءِ ڪنديس. اوهان جاڳو پيا نه. اسين اچون ٿا. محمد علي کي ٻ اوهان سان ڳالهائڻو آهي. ٺيڪ چاچا!"

"ها بابا. اچو اکين تي اچو. مون کي تنهنجو سدائين انتظار رهندو آهي."

سونا وري هلڪو ٽهڪ ڏنو جڻ چانديءَ جا ٻ ڪڙا پاڻ ۾ ٽڪرايا. "چاچا سونا آهي ئي اهڙي جو اُن جو انتظار ڪجي." سونا آهستي سان چيو.

مون کي سونا ڏاڍي وٺندي هئي. راجندر سنگهه بيدي 57 سالن ۾ هڪ 19 سالن جي چوڪريءَ سان جسماني پيار ڪيو. سندس گهر واري، جوان پار ۽ گهٽا دوست سڀ ناراض ٽي ويا.

گهر ۾ آزار مچي ويو. سندس پنجابي ليکڪ دوست بلونت گارگيءَ پڻ کيس چند ڀٽي. پر راجندر کيس چوڪري ڏيکاري ۽ چيو ته "منهنجي عمر هاڻ 57 سال کن ٿي آهي ۽ سال ۾ مونکي زندگيءَ کي ٻيهر گذارڻ ڏيو. آءٌ پنهنجي فئملي سان ڇڇي نه سگهندس. پر مون کي پنهنجي حياتيءَ جون آخري ساعتون ۾رپور نموني گذارڻ ڏيو." راجندر جو ليکڪ دوست گارگيءَ ڳالهه سمجهي ويو ۽ راجندر جي جسم ۽ ذهن ۾ وينل مرد جي مؤقف کي مڃي ۽ سمجهي، پنهنجي ڀاڄائي وٽ ويو ۽ چيائين ته راجندر کي ٿورڙو وقت ڏيو ته پنهنجي زندگي پاڻ گذاري. آءٌ ۾ ڪنهن ڪنهن مهل جرئت ڪري پنهنجن ٻارن کي ۽ بدر کي چوندو آهيان ته مون کي آزاد ڪريو. مون لاڳيتو ٽيهه سال پنهنجي زال ۽ ٻارن لاءِ پاڻ پتوڙيو آهي. سڀ ڪم ڪيا آهن. نوڪري ڪئي آهي. جائز ناجائز پئسا ڪمايا اٿم. ڪوڙ ڳالهايا اٿم. گهر ڪان پندرهن ويهه سال ٻاهر رهيو آهيان. هفتي پندرهين ڏينهن گهر ڏانهن ايئن ورندو هوس جيئن عبادت جو وقت ٿيو هجي.

ٻار مون کي چوندا آهن. هاڻ منهنجا ٻار وڏا ۽ ويهن پنجويهن سالن جي عمر جا آهن.

"بابا اوهان وقت ڪڍي ٻاهر گهمڻ وڃو. مهينو ڏيڍ نئين ماحول منجهان ٿي اچو."

"اوهان کي فريش ٿيڻ جي ضرورت آهي."

"ڪنهن کي ٻه نه وٺي وڃو. رڳو اوهان ۽ امي وڃو."

منهنجي منهن تي مُرڪ ڏسي منهنجو ننڍو پٽ يڪدم چوندو:

"ٺيڪ امي ٻه نه. اميءَ کي اسين پاڻهين سنڀالي وٺنداسين."

"ڇو امي نه؟" سندن امي رڙ ڪندي. "منهنجو وڃڻ تمام ضروري آهي. اوهان جي پيءَ کي هر عورت پسند اچي ٿي. هن کي اڪيلو ڇڏڻ صحيح ناهي."

"امي اوهان کان سواءِ گهر ڪيئن هلندو؟ اوهان هتي اسان

سان رهو. بابا پلي دبئي فيسٽيول گهمي اچي."

"خالي دبئي ڇو. فار ايسٽ ۾ وڃي. بابا ويجو. تازا توانا ٿي اچو."

"بابا عمرو ۾ ڪري اچجو." منهنجي ڏيءَ چوندي.

"يار اهي اوهان جون مهربانيون آهن. پر آءٌ پاڻ کي فرعون جي زماني جو قيدي غلام سمجهندو آهيان جيڪو پنهنجن مالڪن جي خوشحالي لاءِ ڏينهن رات زنجيرن ۾ ٻڌل هوندي به سخت پورهيو ڪندو آهي ۽ مصري حاڪمن لاءِ عمارتن جا شاهڪار اڏيندو آهي."

"بابا اوهان نوڪري ۾ ڪڏهن آيا؟"

"اوٽويهه سؤ ستر ۾."

"يعني ٽيهه سال نوڪري...."

"نه بابا ٽيهه سال نه"، مون چيو، "ٽيهه سال نوڪري ۽ چويهه سال شادي شده زندگي. يعني ڇاونجاهه سال خدمت جا. يعني ڇاونجاهه سال ڇاڪريءَ جا. مون پنهنجي زندگيءَ جا بهترين ٽيهه سال گورنمينٽ کي ۽ بهترين چويهه سال اوهان جي اميءَ کي پيار ۽ پورهئي سان ڏنا اٿم."

بدر چيو: "اوهان مون کي ته رڳو اوهان جي چوڻ مطابق چويهه سال ڏنا، مون ته سڄي زندگي ڏيئي ڇڏي آهي." پوءِ هوءَ پارن کي حساب ڪري ٻڌائيندي: "بابا، چويهه سالن ۾ اوهان جي پيءَ جي پوسٽنگ پنهنجي شهر حيدرآباد ۾ رڳو ٽي سال رهي آهي ۽ باقي مهيني ۾ ٽي يا چار ڏينهن مون وٽ يعني پنهنجي گهر، پنهنجي ابي امڙ سان ۽ پنهنجن پارن سان ملڻ ايندو هو. اهو حساب ڪريو ته سال به مون سان لاڳيتو ڪونه رهيو آهي. ٽن سالن جي پوسٽنگ ڪان سواءِ."

در تي گهنٽي وڳي. بدر پنهنجي ڪمري مان نڪري در کوليو.

سونا ٻيٺي هئي- اڪيلي.

"آنٽي اوهان کي تڪليف ته نه ٿي مون کي خبر آهي اوهين جلدي سمهندا آهيو ۽ انڪل ته جاڳڻ جو چئمپيئن آهي."

بدر روايتي ٽهڪ ڏنو. "آءٌ واقعي سمهڻ ويئي هيس. باقي تنهنجو چاچو ويٺو آهي بالڪوني ۾."

سونا سڏو مون وٽ بالڪوني ۾ آئي. مُرڪي ملي. ٽڏو يخ نرم هٿ ملايائين.

"چو هٿ ٽڏا اٿئي؟" مون ڪلي چيو.

"سنڈ جي ڪنارن سان لڳ عربي سمنڊ جي ٽڏاڻ آهي."

سونا چيو.

مون کي سونا جهڙي ڳوٺاڻي ڇوڪري هميشه پنهنجن جملن سان حيران ڪندي هئي. اڄ وٽس هٿ ۾ هڪ ڊائري به هئي.

"ويهه."

هوءَ ويهي رهي.

"محمد علي ڪٿي؟"

"اچي ٿو. ڪو دوست آيو اٿس."

"هِن مهل؟"

"دوست ۽ موت ڪيڏي مهل به اچي سگهن ٿا. محمد علي چوندو آهي."

"توکي محمد عليءَ جا دوست وٽندا آهن."

"ها-" سونا وراڻيو. "شام مهل. پر سچ نه!"

"تون هيڏي مهل آئين آهين....؟"

"ها سڏو سنڈ جي ساموندي ڪنارن وٽان. انڪل، سنڈ گرم آهي ۽ اُن جا ڪنارا ايترا سرد آهن."

"ها تو وانگر گرم سرد آهي سنڈ!"

سونا ٽهڪ ڏنو. هلڪو ٽهڪ. شيشي جي رنگين چوڑين مان نڪتل جهنڪار جهڙو ٽهڪ.

"ڇا پيئندينءَ؟" مون چيو.

"ڇاهي اوهان وٽ؟ سونا پڇيو.

"چانهہ، ڪافي، اسڪوائش، ٺاڌل سڀ آهن. پر اهي سڀ بدر وٽ آهن. مون وٽ رڳو وسڪي آهي."

"انڪل مون کي وسڪيءَ جي باٽل ڏيڪاريو."

مون جاني واڪر بلئڪ ليبل جي شفاف بوتل کٽي ڪيس ڏني جنهن ۾ اڃا اڌ ڪن وسڪي پريل هئي. هُن غور سان وسڪيءَ کي ڏٺو ۽ پوءِ بي پرواهيءَ سان بوتل کي ٽيبل تي رکي ڇڏيو.

"انڪل هيءَ تہ اڌ بوتل آهي وسڪيءَ جي. مان تہ سمنڊ جي ڪناري تان ٽي آئي آهيان. هلڪي چانڊاڻ ۾ ايندڙ ويرَ ۾ تڙڪي آئي آهيان. سمنڊ جي پاڻيءَ تي جڏهن چانڊاڻ جي اڇاڻ پوي ٿي تہ اُن پاڻيءَ ۾، ايندڙ ويرَ ۾ چؤطرف ڦهليل اوندهہ ۽ روشنين ۾ جيڪو نشو آهي سو هن بلئڪ ليبل ۾ هوندو؟"

مون کلي ڏنو.

"سونا تون تہ شاعري پئي ڪرين. اهو سڄو نشو جڏهن ماڻهوءَ کي ملي نہ سگهندو آهي تہ پوءِ بلئڪ ليبل ۾ سهيڙجي آيل نشي کي هٿ ڪندو آهي. خير انهن ڳالهين کي ڇڏ. ٻڌائي هيڏي مهل ڪيئن آئي آهين؟"

سونا ڊائري مون کي ڏني.

"انڪل مون تي ڪهاڻي لکو."

مون ڊائري ورتي. ڪري ۽ ذري گهٽ سڄي لکيل.

"سونا تنهنجي ڪهاڻي! تنهنجي عمر تہ هاڻ مس شروع ٿي آهي. ڪهاڻيءَ کي هلڻ تہ ڏي. پوءِ لکي وڃبي."

"انڪل نہ نہ. هيءَ ڪهاڻي رڳو منهنجي ناهي. منهنجي ماءُ جي بہ آهي. منهنجي ماڻ جي ماسيءَ جي بہ آهي. ۽ عورت جي ڏکڻي ڪهاڻي آهي. اوهان مرد عورت کي صرف هڪ طرف کان ڏسندا آهيو."

مون کلي ڏنو.

"ڪيترا طرف ٽيندا آهن عورتن کي؟" مون چيو.

"جيترا انسان کي. جيترا اوهان آتم ۽ اعليٰ مردن کي."

"سونا تون ڏاڍي ذهين آهين."

"منهنجي مُومل مون کان وڌيڪ ذهين آهي. پر الائي ڇو اسان زالن جي حياتي تمام ٿوري آهي."

"توکي ڪيئن خبر پئي ته حياتي تمام ٿوري آهي."

"منهنجي ماءُ چاليهه سال ٻه پورا نه ڪيا. منهنجي ماءُ جي ماءُ رڳو منهنجي ماءُ کي ڇٽي سگهي. منهنجي ماءُ جي ماسي...."

"سونا اڄ تمام سٺي رات آهي. محمد علي تنهنجي انتظار ۾ آهي. سپاٽي آڇر آهي. بي فڪريءَ جو ڏينهن ۽ تون ڪهڙيون ڳالهيون پئي ڪرين. وڃ محمد علي تنهنجي لاءِ ويٺو آهي."

"ها مان وڃان ٿي- پر هڪ ڳالهه ڪريان....

"ها ها..." مون چيو.

"مان ته وڃان ٿي پر مومل لاءِ ڪوشش ڪجو ته وڌي حياتي ماڻين."

مون وري ڪلي ڏنو.

"حياتي الله جي وس ۾ آهي. هاڻ تون وڃ. آءٌ هيءَ ڊائري پڙهندس پوءِ توسان ڳالهائيندس."

"ها مان وڃان ٿي. پر هت حياتي انسانن جي وس ۾ ٻه آهي. هن ڊائري ۾ منهنجي ۽ منهنجي ماءُ جي حياتي آهي. منهنجي ماءُ جي ماسي ٻه انهيءَ ڊائريءَ ۾ آهي. الله ڪري مومل اهڙي ڊائري ۾ نه اچي. مان وڃان ٿي."

سونا کي مون پهريون پيرو گنيير ڏنو هو.

سونا ڊائري مون کي ڏيئي وڃڻ لڳي.

"سونا!" مون پٺيان سڏ ڪيو.

هوءَ پهرين ٻيٽي ۽ پوءِ آهستي آهستي ويجهو آئي.

سندس اکين ۾ سوال هو.

مون مرکي کيس چيو: "سونا زندگي ڏاڍي ڀرپور آهي. اُن کي پوري طرح استعمال کريو."

"انکل مون کي خبر آهي. پر ماڻهو، ماڻهوءَ کي ڀرپور زندگي ماڻڻ نٿو ڏي. انسان کي الله ذهن انهيءَ کري ڏنو آهي تہ هو فساد کي جنم ڏي."

"نہ ايئن نہ آهي. هر کنهن ساهه واري کي قدرت ذهن کي استعمال جي ذات بہ ڏني آهي. هُو پنهنجي ليکے تي هلندا رهندا آهن رڳو اسان انسان نوان رستا، نوان رشتا ۽ نيون ڳالهيون تخليق کريون ٿا. پيار بہ جيترو انسان کري ٿو اوترو کو ٻيو جاندار نہ ٿو کري."

سونا موڊ بدلايو. "اوهان جي مرضي آهي تہ مان وڃي پيار کريان."

"ها سڄي زندگي."

"محمد علي وٽ وقت ايترو ناهي ۽ چاچا دنيا مان پيار آهستي آهستي ختم ٿيندو وڃي ٻيو."

"جيترو وقت بـہ هجي! مون کي محمد علي تي رشک ايندو آهي."

"چو؟" سونا پڇيو.

"آءٌ بہ پيار جو بکيو آهيان ۽ مون سڄي عمر پيار کيو آ- غذا وانگر. پر پيٽ نٿو ڀرجي. منهنجو پيار اندر کمري ۽ ستو ٻيو آ. ويچاري ٽکجي پئي آهي." مون ٹهک ڏنو.

"هاڻ مان وڃان ٿي."

"ٹيک آهي."

هوءَ ويئي هلي.

اها منهنجي سونا سان آخري ملاقات هئي.

جڏهن کان منهنجي ٽنگ ۾ فريڪچر ٿيو هو منهنجي روزاني ڪرت ۾ وڏو ڦيرو اچي ويو هو. هونئن آءٌ دير سان سمهڻ ۽ دير سان اٿڻ وارو ماڻهو هئس. سويل رڳو انهيءَ ڏينهن اٿندو هئس جڏهن مون کي ڪم هجي ۽ ڪٽي سويل پهچڻو هجي. پر هاڻ دير سان سمهندو آهيان ۽ تمام سوير اٿندو آهيان. ننڊ جو باقي حصو پنڌهرن جي مانيءَ کان پوءِ پورو ڪندو آهيان. صبح جو سوير مون کي ڪراچيءَ جو صبح اٿارينڊو آهي. ٽڏو. خاموش. آهستي آهستي گوڙ ۽ گهمسان ۾ تبديل ٿيندڙ. آسمان تي ڪڪر- اڇا. پُورا. خالي ۽ اجايو ڊوڙندڙ. ڪنهن ڪنهن مهل بوندون برسائي اڳتي نڪري ويندا آهن. هيٺ گهِر سان آلا رستا- خالي. ڊگها ۽ ويڪرا. سِڌا. رستن جي پاسن کان بلند عمارتون جيڪي شهر وانگر آهستي آهستي گوڙ گهمسان جون مرڪز بنجنديون ويندیون هيون. صبح جو سوير ويراني ڏاڍي دل موهيندڙ هوندي هئي. پر پوءِ ڪارن، ٽرڪن، بسن ۽ انسانن جا ريلا آهستي آهستي وڌڻ لڳندا هئا. ساڍي نوين کان ڏهين تائين ڪراچي سموري سجاڳ ٿي تحرڪ ۾ اچي ويندي هئي ۽ آءٌ چپ چاپ پنهنجي فريڪچرڊ ٽنگ سان واپس ڪمري منجهہ پلنگ تي اچي بدر سان گڏ ليٽندو هئس. بدر کي ڪجهہ چمين ۽ پاڪرن جي ضرورت هوندي هئي ۽ آءٌ جاڻ رکندڙ مڙس، فرض پورو ڪري ڪيس جاڳائي ڪڙو ڪندو هوس ته جيئن منهنجي ناشتي جو بندوبست دل سان ڪري. صبح جون ٻہ چانهيون نوڪر ناهي ڏيندو هو. بدر گرم ۽ گهميل پاڪرن ۽ سڄي رات جي باسي، وسڪي پيتل ۽ صبح جي چانهہ پيتل چپن سان چميل پنهنجن چپن ۽ ڳلن کي مهٽيندي، لڳن جو ڦهليل ماس سنياليندي، باٿ روم ڏانهن هلي ويندي هئي.

اُنهي ڏينهن ٻہ آءٌ بدر کي سُتل ڇڏي، لکڻ جي سهاري،

پلاسٽر چڙھيل ٽنگ کي سنياليندو وري بالڪونيءَ ۾ اچي ويٺس. ڪراچيءَ جي صبح جي گھميل ٺڏي ھوا منھنجي سڄي جسم کي ويڑھي ويئي ۽ مون ڪيترائي ڏڳھا ساھ ڪنيا ۽ گھميل، ٺڏي ۽ لوٽائيل ھوا کي پنھنجي ڦڦڑن ۾ پريم. ڪجھ دير ھوا روڪي ۽ ھڪ گرم ۽ انساني گوشت جي بُو سان لاڳاپيل ساھ ٻاھر ٺڏ ڪار ۾ ڦھلايم. ٿوري دير ۾ آءٌ پاڻ کي چست محسوس ڪرڻ لڳس. ھڪڙو نوڪر گرم چانھ ڪٽي آيو. مون چانھ ٻ پيتي پئي ۽ نظرن آڏو سونا جو فليٽ ھو، مٿي آسمان تي اڃا پورا ڪکر ھئا. اوپر طرف، اڃا مس سج ڪني ڪڍي ھئي پر ڪکر سج کي آسمان تي سون ڦھلائڻ کان روڪي رھيا ھئا. مون بالڪونيءَ جي ھيٺ ڏٺو تہ ڪجھ فرض شناس ڊرائيور، صاحبن جون ڪارون ڌوئي رھيا ھئا يا صاف ڪري رھيا ھئا. ٽڪل پٽاڻ چوڪيدار پڙ وڇڻ جي تيارين ۾ ھئا ۽ پنھنجن ڏينھن جي چارج ونڊڻ کڏي بغدادي وارن ساٿين جي انتظار ۾ ھئا. پر منھنجي ذھن ۾ ھڪ جملو گنڍ رکارڊ جي سئي وانگر برابر وڄو پئي. دنيا مان پيار آھستي آھستي ختم ٿيندو پيو وڃي!

عجيب جملو ھو. دل سان پئي لڳو. پر دل ۽ ذھن نہ پئي مڃيو. منھنجو ايمان آھي تہ خدا- انسان، محبت ۽ عبادت کي گڏ خلقيو آھي. جيستائين انسان جو بُڻ موجود آھي تہ محبت ٻ موجود آھي ۽ عبادت ٻ موجود آھي. مون ڪجھ دير سوچڻ بند ڪيو ۽ اکيون وري سنڌ جي ڪناري سان وھندڙ پريان سمنڊ ڏانھن ھليون ويون. نيٺ ڪکرن سان پرجي ويا ۽ ذھن ۾ سج جي روشنيءَ جو سون سمائجڻ لڳو.

نہ! محبت ڪٽڻ جي شيءِ ناھي. جيستائين خدا جو تصور آھي، انسان جي پيدائش جاري آھي. عبادت ۾ پاڻ اربڻ جو ذھن ۾ جذبو موجود آھي يا وڏل آھي، انسان محبت ڪندو رھندو. رڳو منافقيءَ جو جذبو بيدار نہ ٿئي تہ انسان سڄو سون آھي. آءٌ پاڻ

زماني جو ماڻهو آهيان. خالق ۽ تخليق ۾ ايمان اٿم. انهن ٻنهي ۾ محبت جو ازلي ۽ اٽوٽ رشتو آهي. عبادت پڻ محبت جو هڪ ننڍڙو حصو آهي. خالق محبت کان وڌيڪ عبادت پسند ڪري ٿو. شايد خالق کي محبت جي ڇاڻ گهٽ آهي ۽ هو عبادت جي شڪل ۾ اطاعت چاهي ٿو. هن کي انسان جي فساد ڪرڻ واري طبيعت کان خوف ٿو ٿئي. ملائڪن ويچارن سچ چيو هو ته انسان ته فساد ڪندا پر قدرت فساد جي بدران انسان ۾ رڳو محبت پري ڇڏي ها ته اڄ سونا جهڙي معصوم چوڪري بہ اهو نہ سوچي ها ته دنيا مان پيار گهٽ ٿيندو وڃي پيو.

ايا صبح جا ڇهہ نہ لڳا هئا. ايا ڪجهہ منٽ هئا پر اُس بہ عمارتن ۽ رستن تي نہ ڦهلي هئي ڇو جو ڪڪر ڇؤطرف لوفر ڇورن وانگر رُليا پئي. منهنجي سامهون بہ ٽوسٽ، ماکيءَ جي بوتل ۽ چانهہ رکيل هئي. ڪٽلي مٿان ٽي-ڪوزي چڙهيل هئي. مون ڊگها ساهہ کنيا پئي ۽ پنهنجي سامهون بلاڪ ۾ ٿهيل اٺ ماڙ بلڊنگ جي درين ۽ بالڪونين کي پئي ڏٺم متان ڪنهن بالڪونيءَ ۾ ڪا راتوڪي ٽڪل بدن سان ڪا سهڻي عورت نظر اچي وڃي ۽ پنهنجي صبح کي سجايو سمجهان پر هيٺ رڳو بدشڪلا پٽاڻ چوڪيدار ۽ ميرا سيرا ڊرائيور نظر پئي آيا. مون کي اسڪول ويندڙ يونيفارم پهريل، صاف ستريون چوڪريون بہ ڏاڍيون وٽنديون آهن. اُهي اسان جي مستقبل جو اڌ سهڻو حصو آهن.

مون ٽوسٽ کي ماکي هنئي. چانهہ جو ڪوپ ڀريو. ايا هڪ ٽوسٽ مس ڪاڏو هوم ته منهنجي سامهون سونا جي فليٽ منجهان ڪلاشنڪوف جا بہ ٽي برسٽ هلڻ جا آواز آيا. سڄو ماحول عجب ٽي ويو. هيٺ گرائونڈ تي پٽاڻ چوڪيدار ۽ ڊرائيور خوف منجهان اتي ئي بيهي رهيا. منهنجي هٿ منجهان ٽوسٽ ڪري پيو. چانهہ ٽپائي تي رکي آءٌ بالڪونيءَ منجهہ بيهي رهيس ۽ سامهون سونا جي

فليٽ جي ويڪري لائونج ۾ عجيب منظر ھو. ھڪ ڪمري منجھان ٻہ نوجوان نڪتا ھڪ وٽ ڪلاشنڪوف ھئي ۽ ٻئي جي ھٿ ۾ ٽي ٽرٽي پستول ھئي. سندن يڪدم پٺيان سونا رت ۾ ڳاڙھي ٽاپڙندي ٻاھر نڪتي. ڇا ڇئي رھي ھئي مون کي خبر ناھي پر جڏھن سونا پنھنجا ھٿ ڪلاشنڪوف واري جي ڳچيءَ ۾ وڌا تہ ٻئي نوجوان ٽي ٽي ٽرٽي پستول جون ٽي گوليون سونا جي پٺن ۾ ھنيون ۽ ھوءَ رڙ ڪري ڪِري پئي. سونا جي رڙ مون کي ٻہ ٻڌڻ ۾ آئي. وڌيڪ گولين جي آواز تي چوڪيدار ۽ ڊرائيور گاڏين ۽ بلڊنگ جي پلرس جي پاسن ۾ ٽي ٻيھي رھيا. سونا جي فليٽ جو مين گيٽ کليل ھو ۽ ھو ٻہ قاتل اتان ڀڄي نڪتا. محمد علي مون نہ ڏٺو شايد اھو ختم ٽي چڪو ھو پر منھنجا نيڻ انھن قاتلن کي ھيٺ گرائوند تي اڇڻ لاءِ منتظر ھئا. چوڪيدارن ۽ ڊرائيورن ۾ ڀاڄ ڏنم تہ محسوس ڪيم قاتل ھيٺ لھي آيا آھن. ٻہ جوان ٽيھن کان ڇڙھيل ھئا. بٽ ۾ کي قدر ڀريل ھئا. وٽن لٽمار جي کا شئي نہ ھئي. ھيٺ لھي ماٺھن کي ڏسي ھڪڙي ڇٽي ڪلاشنڪوف مان برسٽ ھلايو. سڀ ٽڙي پکڙي ويا. ڪجھ سجاڳ ماٺھو بالڪونين تائين آيا پر ھو ٻہ قاتل ڊوڙندا بلڊنگ جي حدن کان ٻاھر نڪري ويا.

ماٺھو مڙڻ لڳا. سامھون لائونج ۾ سونا جو لاش پيو ھو. مون کي ڪجھ نظر آيو پئي. منھنجي ٽنگ ۾ سُور وڌي ويو ھو ۽ پر مون نوڪر کي چيو تہ ٽيليفون جلدي ڪٽي آ.

ٽيليفون آيو.

مون پوليس ھيلپ جو نمبر ڊائل ڪيو.

اِنگيج!

وري ڊائل ڪيم. وري ڊائل ڪيم. وري ڊائل ڪيم!

نيٽ جواب مليو.

سموري حقيقت ڪيم ۽ ڊيوٽي پوليس مئن کان ايس ايس پيءَ جو نمبر پڇيم.

جواب مليو.

وري نوکر کي سڏ ڪيم تہ ڊائريڪٽري ڪٿي آ.

ڊائريڪٽري اندر آهي. جواب مليم. اندر منهنجي زال ستي پئي آهي.

انهيءَ گوڙ تي منهنجي ڪمري جو در کليو ۽ بدر ٻاهر آئي.

سوال ڪرڻ لڳي.

منهنجيون نظرون هيٺ هيون. بالڪونيءَ کان هيٺ هيون. منهنجيون سونا جي لائونج ڏانهن هيون. سونا فرش تي پئي هئي. ٻاهريون در کليل هو. سونا ڪجهہ نظر پئي آئي.

"ڇا ٿيو؟" بدر بالڪونيءَ ۾ آئي.

"شايد سونا ۽ محمد علي مارجي ويا."

"ڪنهن ماريو؟"

"ٻہ نوجوان هئا. ڪلاشنڪوف ۽ پستول سان. منهنجي سامهون گوليون هليون ۽ سونا فرش تي ڪري پئي."

"محمد علي؟" بدر پڇيو.

"اهو اندر بيڊروم منجهہ آهي. شايد ختم ٿيل." مون آخري لفظ آهستي سان چيا.

"سونا کي اها ڳٽتي هئي. سندس ٻاڻ پنج سال جيل کاٽي ٻاهر نڪتو هو. هوءَ ڪنهن ڪنهن مهل ٿهڪ ڏيڻ بند ڪري آهستي سان چوندي هئي تہ منهنجو ٻاڻ جيل مان نڪتو آهي. ڇا هُو هت ڪراچيءَ ۾ ٻہ اچي سگهي ٿو؟ چوندي هئي. ڊڄندي هئي."

بدر ڳالهايو پئي. مون ٽيليفون کي گهمايو پئي. نيٺ مون کي ايس ايس پي ملي ويو.

"آڻ مغل ڳالهايان پيو."

"اوهان شايد ليڪڪ آهيو؟"

"ها پر هينئر آڻ ليڪڪ جي حيثيت ۾ نہ پر هڪ شهري ڳالهايان پيو. اسين ڪلفٽن برج وٽ پرنس ڪامپليڪس ۾ رهون

ٿا. ھت هينئر ھڪ يا ٻہ قتل ٿيا آھن. اوھان جلدي اچو."

"پرسان پوليس استيشن آھي. فريئر پوليس استيشن، اتي اطلاع ڪريو." ايس ايس پيءَ آرام سان جواب ڏنو.

"منھنجي ھڪ ٽنگ ۾ فريڪچر آھي ۽ آءٌ پلاسٽر ھئڻ ڪري ھلي نٿو سگھان. اوھان جلدي ڪريو ٿي سگھي ٿو اڃا ڪو ساھ ذرو ھجي. پليز!"

"اوھان فڪر نہ ڪريو. پڳل ٽنگ وارو دانشور ڇا ٿو ڪري سگھي؟ ايس ايس پيءَ چيو.

"اوھان کي ٽيليفون تي اطلاع نہ ڏيئي سگھي ٿو."

"اوھان جي مھرباني. بي اي پاس ڪرڻ تائين مان ٻہ ليڪڪ ۽ روينيو آفيس ۾ ڪلارڪ ھئس. ھاڻ سي ايس ايس ڪان پوءِ ٻئي نہ آھيان. منھنجو ھڪ ڪھاڻين جو ڪتاب ٻہ نڪري چڪو ھو. اڃ ڪان ويھہ سال اڳ."

"منھنجي خيال ۾ پاڻ ٻہ دانشور وقت وڃايون پيا."

"ٻہ دانشور نہ. ھڪ دانشور ۽ ھڪ پوليس آفيسر. ھونئن مان اوھان جي لکڻين جو فئن رھيو آھيان."

"مھرباني. پر اوھان ڪجھہ ھن حادثي بابت ڪريو."

"فڪر نہ ڪريو فريئر پوليس پھچڻ واري آھي."

"مھرباني."

مون فون بند ڪيو.

بدر جون اکيون لڙکن سان ٻريل ھيون. ھيٺ گرائونڈ تي آھستي آھستي ماڻھن جو تعداد وڌڻ لڳو. پر سونا جي فليٽ ڏانھن ڪوبہ نہ پئي ويو. ٻہ نوجوان ڪم پورو ڪري، ھيٺ بيٺل ڪنھن گاڏيءَ ۾ بنا ڪنھن اٽڪاءُ جي نڪري ويا. اسان جو پرنس ڪامپليڪس ھڪ عجيب ۽ حيرت انگيز ڏيک واري حالت ۾ ھو. ويھہ منٽن کان پوءِ پوليس آئي ۽ ھيٺ بيٺل ماڻھن کان پڇا ڳاڇا ڪئي ۽ پوءِ سونا جي فليٽ ۾ ويا. مون اُتان ئي فون ڪيو. ھڪ

سب انسپيڪٽر جيڪو لائونج ۾ بيٺو ھو تنھن فون ڪنيو.

"ھيلو سب انسپيڪٽر عبدالقادر!"

"آءٌ بابا سامھون فليٽ ۾ رھان ٿو. مون کي ٻڌايو ڇوڪري ۽ سندس گھر وارو اڄا زنده آھن يا بلڪل ختم ٿي ويا. مون اوھان جي ايس ايس پيءَ کي فون ڪيو ھو.

"عورت ۽ مرد ٻئي ختم ٿي چڪا آھن. اوھان ڪير آھيو. ڇا اوھان قاتلن کي سڃاڻو ٿا؟"

"اوھان پنھنجو ڪم ڪريو. آءٌ بي-20 ۾ رھان ٿو. مون وٽ ضرور اچجو. ٻئي ختم ٿي ويا آھن؟" مون وري پڇيو.

"سائين بي حساب گوليون لڳيون آھن. بيڊروم ۽ ھي وڏو لائونج سڄو رت سان ٻريل آھي. انسان اھڙي حالتن ۾ ڪيئن جيئرو رھندو. اوھان قاتلن کي سڃاڻو ٿا؟"

"تون پنھنجو ڪم ڪر. پوليس واري زبان نہ ڳالھاءِ."

مون ٽيليفون بند ڪري ڇڏيو ۽ بدر ڏانھن ڏٺو. ھوءَ واقعي ڳوڙھا ڳاري رھي ھئي. آءٌ ٻہ ٻہ اڏ ٿي ويو ھئس. قدرت ڇا ٿي ڪري؟ اھڙا ماڻھو مارائي ٿي. سونا ويئي ھلي. ھاڻ منھنجي دل ٻہ ھارجڻ لڳي. مون کي محمد علي جي جان ايتري اھميت واري نہ ٻئي لڳي. پر سونا ايئن جلدي ويئي ھلي. ھُن اڃان مون سان پنھنجي اندر ۾ سانديل ڳالھيون ٻہ پوريون نہ ڪيون ھيون. ھن جي دل جي مٽاڻري تي ھزارين ڳالھيون اُڪريل ھيون. ھُن پنھنجين سيني ڳالھين ۾ مون کي حصيدار بنائڻ چاھيو ٻئي. آءٌ ڪنھن ڪنھن مھل محسوس ڪندو ھئس تہ سونا جنھن مھل ۽ جن گھڑين ۾ پيار ڪندي ھئي ۽ محمد علي کي پيار ڪرڻ ڏيندي ھئي ھُن انھن گھڑين مان ٻہ ڪجھ گھڑين ۽ ڪجھ ساعتن جي تفصيلن جو مون سان شيئر ڪرڻ چاھيو ٿي تہ جو ڪيس خبر ھئي تہ آءٌ انساني پيار جو معتقد ۽ وڏو حامي ھئس. پر ھو چوندي چوندي رڪجي ويندي ھئي ڪي ڪي اکر بدر کي ٻڌائي ويندي ھئي. ھوءَ

چوندي هئي ته هر چگي ڳالهه جي واکاڻ ڪجي ۽ دل کولي اُپتار ڪجي. هن جي لاءِ پيار سڀ کان املهه چيز هئي. هوءَ پاڻ به اُملهه هئي. مون کي ڪنهن ڪنهن مهل محمد علي تي رشڪ ايندو هو ته هڻي پيار ڪرڻ واري چوڪري سندس نصيب ۾ لکيل هئي.

بدر پرسان بيٺي لڙڪ ڳاڙيا: "نياڳي چوري مارجي ويئي. پيار محبت جو اشتهار هئي. الله ڪٽي هو. ڪيس هڪ پيار ڪرڻ واري چوري به نه وٽي. عجيب خدا آهين. اوهان مرد سڀ عجيب آهيو. خدا به مرد آهي. شايد اهو به سونا کي ڪاري سمجهڻ لڳو. مردانگي عجيب جذبو آهي. مرد ڪٽڻو ڪري ته پنهنجيون پرايون ڏيون ۽ زالون ٻين مردن جي بيڊرومس ۾ ڇڏيو اچي ۽ جي غيرت اچيس ته پرٽيل پيٽ کي پنهنجي مڙس سان ڪاري ڪري ماري ٿو."

"اجايو پنهنجي حساب موجب ڪفر ڏانهن وجين ٿئين. ٿي سگهي ٿو کي ماٺهو چوريءَ جي نيت سان فليٽ ۾ آيا هجن ۽...."

"نه ايئن ناهي"، بدر چيو. "رن ڪجهه ڏينهن کان پريشان هئي. سندس پاءُ جيل مان آزاد ٿيو هو. سندس هانءُ ۾ هڻ تڻ مون ڏني هئي. مون کان پڇندي هئي ته ماڻهو جي مري وڃي ته واقعي ختم ٿي وڃي ٿو. پوءِ هي روح، جنت، دوزخ ۽ پڇاڙو ڇا آهي؟ جنهن کو به گناهه يا ثواب نه ڪيو هجي ۽ رڳو پيار ڪيو هجي سو ڪٽي ويندو دوزخ يا جنت ۾. هن کي محمد علي ڏاڍو وٽندو هو. محمد علي آفيس مان ايندو هو ته سندس بوٽ لاهي، جورابن کي سُگهندي هئي ۽ پيرن کي چميون ڏيندي هيس. محمد علي آفيس ۾ هوندو ته سندس لٽل شلوار قميص کي سُوگهندي هئي ۽ سڄو ڏينهن گهر ۾ محمد علي‌ءَ جا شلوار قميص پائي ڪم ڪار ڪندي هئي. عجيب چوڪري هئي. نه چاهيندي هئي ته کو مهمان گهر ۾ اچي جڏهن محمد علي گهر ۾ هجي. هونئن ڏاڍي قرب ونڊڻ واري مهمان نواز هئي."

پوليس پنهنجي ڪارروائيءَ منجهہ رُڌل هئي. ڪامپليڪس جا گهٽا ماڻهو سونا جي فليٽ تان ٿي آيا هئا. ڏينهن جا پارهن ڪن لڳا تہ ايس ايس پي صاحب بہ پن ٽن گاڏين سان پهتو هو.

ٿورڙي دير ڪان پوءِ بدر مون ڪان موڪلائي سونا جي فليٽ ڏانهن ويئي.

ٿورڙي دير ڪان پوءِ، منهنجي در تي ٽڪ ٽڪ ٿي ۽ نوڪر در کوليو. سامهون ايس ايس پي ۽ هڪ بہ پوليس وارا بيٺا هئا. آءٌ لائونج ۾ هڪ صوفہ تي ٽنگ ڊگهي ڪيو ويٺو هئس.

"اندر اچڻ جي اجازت آهي؟" ايس ايس پيءَ جو آواز ڳرو هو. مون اڃا ڳالهيو بہ نہ تہ آفيسر ڳرن قدمن سان لائونج ۾ هليو آيو.

"سائين ايئن اچڻ جي معافي. سمجهان ٿو تہ اڪيلا رهو ٿا. منهنجو نالو محمد انور شاهہ بخاري آهي ۽ ايس ايس پي آهيان."

مون هٿ ڊگهو ڪري ساٽس ملايو. "اڪيلو ناهيان. پر منهنجي وائيف قتل ٿيل ڇوڪريءَ کي ڏسڻ ويئي آهي."

انور شاهہ بخاري سامهون صوفہ تي ويهي رهيو. "مغل صاحب اسين تہ اوهان جا فئن آهيون. اوهان جون ڪهاڻيون ٽريزري آفيس ۾ ويهي پڙهندو هئس. سرڪاري ڪم کي آگوٺو هوندو هو."

"اوهان تہ روينيو آفيس ٻڌائي هئي."

"سائين ٽريزري بہ روينيو جي برانچ آهي. پلا اوهان کي ڇا ٿيو آهي؟"

"ڏاڪڻ تان ڪري پيو هئس. سٽر وٽ فريڪچر ٿي پيو. هِتي. في الحال ڪجهہ مهينن لاءِ جڏو ٿي پيو آهيان."

"مولا علي ڪندو ٽيڪ ٿي ويندا. پلا فريڪچر نہ بہ ٿئي ها تہ اوهان دانشور ڇا ڪري ٿا سگهو؟"

"صحيح آهي. پر جي فريڪچر نہ هجي ها تہ آءٌ سونا کي ضرور ڏسڻ وڃان ها."

"مان بندوبست ڪريان ٿو تہ اوهان سونا کي ڏسي سگهو. مارجي ويل چوڪريءَ جو نالو سونا هو؟"

"ها. سندس مڙس جو نالو محمد علي هو."

"اُهو ويچارو ٽيريبلي de-face ٿي ويو آهي. پورو برسٽ منهن ۾ لڳو اٿس."

"ويچارو محمد علي. تمام سٺو انسان هو. ۽ هوءَ چوڪريءَ نهايت سٺي چوڪري هئي."

"منهنجي پوسٽنگ هتي ڊسٽرڪٽ سائوٿ ۾ ڇهن مهينن کان آهي. مون کي خبر ئي ناهي اهڙو وڏو ليڪڪ منهنجي حد ۾ رهي ٿو."

"اوهان هاڻ نٿا لکو؟" مون پڇيو.

"اصل مان ليڪڪ مڙئي هت ٽوڪيو هئس. اديب ڪنگلا سڀ دوست هوندا هئا. اُن وقت مان بہ ڪنگلو هئس. سيد جو ٻار هئس ۽ مريدن جي ڏني تي بابا گذر سفر ڪندو هو. مون مئٽرڪ پاس ڪئي تہ ڪلارڪي ملي ويئي. ڪڏهن ٽيبل سٽي هوندي هئي تہ گهر وارا بہ خوش هوندا هئا. سيد ٻچي هئڻ جي ناتي مون کي مڙيئي سرس پئسا ملندا هئا. پهرين رشوت جا پوءِ دعا جا ۽ پوءِ خُمس جا ڏوکڙ بہ ڇڏائيندو هوس. پڙهڻ ۾ هوشيار هئس."

"شاهه صاحب سنڌ جا ٻہ پيار ڪندڙ انسان قتل ٿي ويا آهن. آءٌ صبح ڪان بيچين آهيان ۽ اوهان کي پرواهه بہ نہ آهي ۽ اوهان وٽا رشوت ۽ خُمسَ جا پئسا ياد ڪريو."

انور شاهه بخاري ايس ايس پي ٽهڪ ڏنو ۽ چيائين: "پهرين چانهه پياريو."

مون نوڪر کي چيو.

"سائين اوهين آهيو دانشور مغل صاحب... هاڻ مان بلڪل آنيست آهيان."

"دانشور تي ايڏو زور چو ٿا ڏيو؟" مون پڇيو.

"منهنجو مطلب ته پڙهيل ڳڙهيل....

"اوهان پڙهيل ته آهيو؟"

"مان صرف پڙهيل آهيان ۽ ڳڙهيل ناهيان. خير هي مقتول زال مڙس هئا؟"

"ها."

"اوهان کين ڪڏهن کان سڃاڻو ٿا؟"

"جڏهن کان هن ڪامپليڪس ۾ رهڻ آيا هئا. شايد پنج ڇهه مهينا!"

"هنن جي چال چلن ڪيئن هئي ۽ ڪهڙا ڪهڙا ماڻهو وٽن ايندا هئا."

"شاهه صاحب وقت خراب ڪرڻ کان بهتر آهي ته قاتل ڳولي لهو. ايجا پرتي ڪونه ويا هوندا. اهي سوال جواب پوءِ به ڪري سگهو ٿا."

"اوهان صحيح چئو ٿا. پر تفتيش جرم ٿيڻ سان ئي شروع ٿي ويندي آهي. انهن جو ڪو مائٽ آهي جو ايف آءِ آر لکرائي."

"آءٌ ايف آءِ آر لکرائيندس جي سندن ڪو مائٽ نه پهتو."

"سائين مغل صاحب اجايو آزار ۾ پئجي ويندا. باقي اوهان جي مرضي!"

انور شاهه بخاري اٿيو. چانهه تڪڙي تڪڙي پي چڪو هو.

"چڱو مولا علي مدد. مان اوهان وٽ وري ايندس. هاڻ اوهان سان ڪجهريون پيون ٿيندیون. منهنجو ڪهاڻيءَ جو ڪتاب ڳوليان ته اوهان کي ڏيندس. مون کي راءِ ڏجو. باقي سائين اهڙا واقعا اسان جي سماج ۾ پيا ٿين. هڪ نه ٻه نه هزارين. اوهان ۽ اسان ڪيترن لاءِ روئنداسين. مان سمجهان پيو اوهان کي ڏک ٿيو آهي."

"بخاري صاحب اوهان ڏک چئو ٿا پر سونا منهنجي ڏيءَ هئي. هوءَ سنڌ جي ڏيءَ هئي. هن دؤر جي عورت هئي. ڪيس پنهنجي مرضيءَ سان زندگي گهارڻ جو حق هو. اها ڪيس خبر هئي."

"سائين هن سماج ۾ ڪي قانون ۽ ڪي روايتون ۽ رواج آهن." انور شاهه اڻندي چيو. "چوريءَ بغاوت ڪئي ۽ پنهنجي انجام تي پهتي. پاڻ سان گڏ هڪ پڙهيل لکيل نوجوان به مارائي ويئي. ڏک انهيءَ ڳالهه جو هئڻ کپي."

"نه، منهنجا پوليس وارا سائين ڏک انهن رسمن، ريتن ۽ رواجن جو آهي جيڪي اهڙا خون ڪرائين ٿا. آءٌ سونا جو چهرو ڏسڻ چاهيندس."

"اوهان حڪم ڪريو ته لاش هت کڻي اچون؟"

"نه منهنجو نوڪر ارباب اچي ته اُن سان گڏ اُتي ويندس."

"اوهان کي تڪليف ته نه ٿيندي."

"نه وهيل چيئر آهي. لفٽ آهي. اوهان رڳو پوليس وارن کي چئي ڇڏجو."

"بلڪل چئبو. مان پيهر حاضر ٿيندس.يا علي مدد!"

انور شاهه بخاري وڏيون برانگهون پريندو لائونج مان ٻاهر نڪري ويو.

ٿوري دير ۾ بدر آئي. بدر جي اکين منجهان ايجا لڙڪ نه سڪيا هئا.

"چوريءَ کي چوندي به هئس ته پاڻ سنپالي هل نه ته مارجي ويندينءَ."

"ڪير هئا؟"

"ڪابه شيءِ ڪانه وئي آهي. سڄو گهر صحيح سلامت آهي. بس لائونج ۾ سونا جو لاش پيو آهي ڇاتي سڄي گولين سان ڀري پئي آهي ۽ اندر بيڊروم ۾ پلنگ تي محمد علي جو لاش پيو آهي. هُن جو منهن سڄو رت سان ڀريل آهي. سڃاڻپ نه پئي ٿئي."

"معنيٰ ته چوري يا ڏاڙو ناهي...."

"پاڻ چوندي هئي ته جيسين ادو جيل ۾ آهي آءٌ جيئري آهيان

۽ جيئن ئي نڪتو اسان ٻئي مارجي ويندا سين. ڪراچيءَ ۾ به انهيءَ ڊپ منجهان رهيا پيا هئا."

"سونا جي ماءُ کي به ڪاري ڪري ماريو ويو هو." مون چيو.

"سونا جي چاچيءَ کي به ڪاري ڪيو ويو هو پر هوءَ بچي ويئي ۽ جڏهن مارڻ آيا هئس تہ هوءَ ٻچي پنهنجي راڄ جي چگي مڙس جي پناهه ۾ ويئي هلي ۽ ايئن بچي ويئي."

"سنڌي جهنگلي آهن." بدر چيو. "ڪين ماڻهوءَ جي زندگيءَ جو ڪو قدر ڪونهي. پاڻ تہ وڃي سڪيا ٿيا- جيل ويا. مفت جو رهڻ ۽ مفت جو کائڻ. هوڏانهن موتين جهڙي ڇوڪري مارجي ويئي. قانون کي ڇا ٿيو آهي؟"

"هاڻ اصل ڳالهه ڪئي اٿئي تہ قانون ئي ڪمزور آهي. نہ تہ ايئن ماڻهو نہ مارجن."

ٻہ ٽي ڏينهن گذري ويا. مون ڪفن دفن جو سڄو بندوبست ڪيو ۽ پنهنجا سڀ اديب شاعر ۽ آفيسر دوست ٻہ ٽيجهي تي گهرايم. ٽيجهي واري ڏينهن ئي سونا جو پوڙهو ٻيءُ ۽ محمد علي جا مائٽ ٻہ اچي پهتا. ڪين اڳواٽ خبر هئي تہ اُهي ڪونہ بچندا. ڪين خبر دير سان پهتي. سونا جو ٻيءُ تہ اخبار پڙهي پوءِ آيو هو.

جنهن ڏينهن قتل ٿيا هئا انهيءَ ڏينهن آءٌ فريئر ٽاڻي تي ويس ۽ ايف آءِ آر لکرايم:

"آءٌ فلاڻو پٽ فلاڻو، رهندڙ بي-20، پرنس ڪامپليڪس، ڪلفٽن ڪراچي سنڌ، اهو اطلاع ڏيان ٿو تہ سونا زال محمد علي ۽ محمد علي ولد فلاڻو منهنجا پنهنجا هئا. اهي فلاڻي تاريخ صبح جو سوير سج اپرڻ مهل ٻن نوجوانن هٿان مارجي ويا. هن وٽ رائفلون هيون. ڏسندس ٻہ تہ سڃاڻي ڪونہ سگهندس. هو پري هئا ۽ سندن چهرا ٻُٽ سان ٻڌل هئا. مون کي ٻي خبر ناهي تہ ڪير دشمن هئا ۽ ڪير دوست هئا انهن جا. مون کي اها ٻہ خبر آهي تہ ڪا ٻہ شيءِ چوري نہ ٿي آهي. پر اها خبر اٿم تہ سنڌ جي نياڻي ۽

سنڌ جو هڪ پٽ بي گناهه مارجي ويا آهن."

پن ڏينهن کان پوءِ انور شاهه بخاري جو فون آيو:
"مغل صاحب مبارڪ هجي. قاتل پڪڑجي پيو. اتيئي فريئر اسٽيشن تي موجود اٿو."
"اهو ڪم تمام سٺو ٿيو." مون چيو. "آءٌ ملڻ چاهيان ٿو قاتل سان."
"سائين ڇڏيو قاتلن سان ملبو آهي ڇا؟"
"نه آءٌ ملڻ چاهيان ٿو. اوهان ايس ايچ او کي چئي ڇڏيو."
"ٺيڪ آهي."
"مهرباني."
"پنهنجي ڪچهري پوءِ ٿيندي."
"ٺيڪ آهي."

ٻئي ڏينهن شام جو پنجين بجي مون وٽ ايس ايچ او جو فون آيو ته اوهين پلي اچي ملزم سان ملي ويجو.
مون ارباب کي چيو ته ڊرائيور کي چئو ته هيٺ گاڏي بيهاري ۽ تون مون کي وهيل چيئر ۾ لفٽ تائين وٺي هل ۽ ٽاڻي تي به هل.
آءٌ ٽاڻي تي پهتس. هڪ ڪمري منجهه پنهنجي وهيل چيئر تي ويٺو هوس ته هڪ نوجوان هٿڪڑين ۽ ڏنڊا ٻيڑين سان منهنجي ڪمري ۾ عجيب سازن سهان اندر آيو.
نوجوان تمام مشڪل سان سامهون پيل ڪرسيءَ تي ويٺو. سندس منهن تي هڪ اڻڄاڻائي واري حالت هئي.
"اوهان مون سان ملڻ چاهيو ٿا؟" نوجوان بي پرواهي سان چيو.
"ها- تنهنجو نالو ڇا آهي؟"
"سائين بخش."
"آءٌ وڪيل ناهيان. سونا اسان سان گڏ فليٽن ۾ رهندي هئي.

مون کي تمام وٽندي هئي. الله مون کي ڏيءَ اهڙي ڏي ها ته ڏاڍو خوش ٿيان ها."

نوجوان مُرڪيو.

"تو سونا کي چو ماريو؟"

"سونا کاري هئي."

"نه هوءَ ته تمام اڇي اُجري هئي."

"اوهان کي کهڙي خبر آهي. مان هن جو پاڻ آهيان."

"پائرن کي وڌيڪ خبرون هونديون آهن چا؟"

"پائرن ۾ غيرت وڌيڪ هوندي آهي."

مون کلي ڏنو.

"چگو سائين بخش غيرت چا آهي؟"

هو کجهه دير ماٺ رهيو ۽ پوءِ چوڻ لڳو: "سائين آءٌ انٽر سائنس تائين پڙهيل آهيان. مون کي چٽ نه سمجهو. اسان سنڌين وٽ غيرت ۽ بي غيرت هڪ هئڻ هڪ وڏو معاملو آهي."

"اهو ته اڃا به چگو آهي تون انٽر سائنس تائين پڙهيل آهين. شايد سونا به بي اي تائين شهر ۾ اڇي پڙهيو هو. پر غيرت جي نالي ۾ کنهن جي جان وٺڻ ۽ خون ڪرڻ جي توکي کنهن اجازت ڏني آهي. قانون به انهيءَ جي خلاف آهي. انسانيت يا ماڻهپو به اجازت نٿو ڏي. الله به انهيءَ جي خلاف آهي. قرآن ۽ بائيبل توريت ۽ زبور ۾ به اهڙي ڪا ڳالهه لکيل ناهي."

"اسان جا رواج اسان جون روايتون صدين کان اسان لاءِ قرآن ۽ بائيبل وانگر آهن."

"رواج کنهن ناهيا آهن؟"

"اسان جي وڏن....

"ته پوءِ هاڻ به وڏا ويهي رواجن ۽ روايتن ۾ ترميم يا ڦيرڦار ڪري سگهن ٿا."

"رواج ۽ روايت اٽل ٿر هوندي آهي. اُن ۾ ڦير جو حق کنهن

کي ب نہ هوندو آهي. خاص ڪري جڏهن عورت جو پير ٽڙي ۽ هوءَ عزت جي پيچري تان لهي ويجي."

"مرد کيترا پيچرا بدلائيندا آهن؟"

"سائين هيءَ دنيا مردن جي آهي. مان ڪڏهن ب نہ چاهيندس تہ منهنجي ماءُ يا پيڻ عزت جو رستو ڇڏي بدي‌ءَ واري رستي تي هلن."

"تون چاهين ٿو تہ پنهنجي زندگي سدائين بند ۾ گذارين؟"

"اهي جيل ۽ ڦاهيون مردن جو شان آهي."

"اهو ب وڏن جي رواج ۽ روايتن ۾ شامل آهي. ايئن نہ؟"

"ريت ۽ رواج ڪنهن ب معاشري جو بنياد آهن."

"خير هينئر آءٌ وڃان ٿو. توکي ڪنهن ڳالهہ جي شيءِ جي ضرورت هجي تہ مون کي ٻڌاءِ."

"سائين اڳ ب ٽي سال جيل ڪاٽي آيو آهيان. ان ڪان اڳ قومپرست نوجوانن سان ٽي ٽي، چار چار ۽ ڇهہ ڇهہ مهينا ب جيل ۾ رهي آيو آهيان. ڪاب نئين ڳالهہ ناهي؟"

مون آخري سوال ڪيو: "تون قوم پرست تحريڪن ۾ ب شامل رهيو آهين؟"

"ها سائين اسڪول ڪان يونيورسٽيءَ تائين..."

مون ارباب کي اشارو ڪيو ۽ هو مون کي واپس وٺي هلڻ لڳو.

"آءٌ وري ايندس."

"مان هتي اٺ ڏينهن پيا رماند تي آهيان."

آءٌ چپ چاپ هليو آيس.

ٻئي ڏينهن صبح جو موسم جهڙالي هئي. آءٌ اجا بالڪوني‌ءَ ۾ ويٺو هئس. سونا ۽ محمد علي‌ءَ جا لاش قانوني ڪارروائي ۽ پوسٽ مارٽم وغيره ڪان ٽي، غسل ڏيئي، ڪفن دفن سان هيٺ ڪورٽ

يارڊ ۾ رکيا هئا. ڪامپليڪس جا گھٽائي ماڻھو اچي گڏ ٿيا هئا. منھنجي دل چيو پئي تہ هيٺ وڃي سونا ۽ محمد علي جو آخري ديدار ڪري اچان پر منھنجي ذھن ۾ ھڪ ٻہ ڏينھن پھرئينءَ جي جيئري جاڳندي سونا سمايل هئي. ڪلندڙ، مينھن ۾ پُسيل، ٻھڪندڙ چھرو- سو مون پنھنجو تصور ميسارڻ نٿي چاهيو.

سونا جي ڏيءَ مومل بدر وٽ هئي. هوءَ نندڙي رني پئي. اڄ جي نياڻي هئي. ڪيس گھٽي ڇاڻ هئي. ڏھين ڇوڪري هئي.

"مومل ڪي، هيٺ وڃي سونا ڏيکاري اڇ." مون چيو.

"ويچاري ٻارڙي آهي پريشان ٿي ويندي." بدر وراڻيو.

"نہ ھن دؤر جي نياڻي ڏھين آهي. ڪيس ڏھن ۾ پنھنجي ماءُ پيءُ جو آخري ديدار محفوظ ڪرڻ ڏي. وڃ. بابا مومل، امان سونا ۽ بابا کي ڏسي اڇ."

"ها انڪل." مومل سنجيدگيءَ سان جواب ڏنو.

بدر چادر ويڑھي مومل کي ونڊي هيٺ ويئي.

مون "سڄ" اخبار کي کوليو تہ نظر وڃي انھيءَ خبر تي پئي جنھن ۾ ڪاروڪاري ڪري ماريلن جو انگ لکيل هو. 1998ع ۾ ڪل 473 قتل ٿيا جن مان 318 زالون ۽ 155 مرد هئا. سال 1999ع ۾ ڪل 510 قتل ٿيا جن ۾ 349 عورتن کي ڪاري ڪري ماريو ويو ۽ 161 مرد ماريا ويا. سوچڻ لڳس تہ ويھين صديءَ جي آخري سالن جو ھي حال آهي تہ پوءِ اوٽويھ صدي ۾ ڇا ٿيندو هوندو؟

سونا ۽ محمد عليءَ جي ٽيجھي ڪان ٻہ ڏينھن پوءِ، سونا جو پيءُ مون وٽ منجھند مھل آيو. هو ھڪ ڏڪھو ۽ بدن ۾ اپرو انسان هو. عمر ٻہ سٺ ڪن هوندیس. ڏاڙھي ڪوڙيل ۽ شھپر وڏا هئس. اکين ۾ بي جان پتليون هيڏانھن هوڏانھن پئي ٽيس. خاموش طبع پئي لڳو. هلڪي نيري رنگ جي شلوار قميص پھريل هئس.

"اوهان کي هي ڏڪ لڳو آهي؟" ھن منھنجي ٽنگ ڏانھن اشارو

کيو جنهن تي پلاستر چڑهيل هو.

"ها- هاڻ مڙيئي ٺيڪ آهي. هن هفتي ڊاڪٽر پلاستر لاهي چڏيندو." مون چيو.

"اوهان کي سونا جي مارجي وڃڻ جو ڏک نه ٿيو." مون پڇيو.

هن ٺڏو ساهه پريو. آءٌ کيس تکيندو رهيس. عجيب بي جان چهرو هو جنهن تي کي به جذبا نظر نه پئي آيا.

"ڇا جو ڏک؟" آخر هن چپ چوريا. "اسان جن حالتن ۾ رهون ٿا. جن ريتن رسمن جي چنبي ۾ قاتل آهيون؛ اُتي ههڙا واقعا روزانو ايئن ٿين ٿا جڻ اوهان مارڪيٽ مان پاڇي ونڻي آيا."

"پوءِ به سونا اوهان جي ڏيءَ هئي. رت هو."

"سائين بروبر رت هو. ڏيءَ هئي." هن جي اکين ۾ پاڻي پرجي آيو. "برادريءِ نصيب سان کو منهن اٽکائي سگهي ٿو!"

"سونا کي اوهان سان ڏاڍو پيار هو." مون چيو.

هن روئي ڏنو. لڙک سندس ناهموار ڳلن تائين وهي آيا.

"سائين اسين گريب ماڻهو آهيون. گريب هئڻ سان گڏ عزت وارا به. گربت نه پر عزت چيلهه پيچي وڌي آهي."

مون چيو: "زال تو کاري کري ماري. ڏيءَ تنهنجي مويي پٽ ماري سوپ ڪٽي. تو جيل ڪمايو. تنهنجو پٽ اڳ به هڪ ڏوهه ۾ جيل ڪاٽي آيو آهي. هاڻ شايد ڦاسي به کائي وڃي. اوهان ماڻهن جي جيئڻ جو ڪارڻ ڇا آهي؟ زندگي پياري شيءِ آهي. جيڪا شيءِ پياري هوندي آهي تنهن کي سهڻي نموني ناهي رکبو آهي. اوهين کهڙي قسم جا ماڻهو آهيو؟"

"سائين اسين ماڻهو آهيون. جيئڻ چاهيون ٿا. پر اسان جي چوڌاري برادريءِ ان جون رسمون آهن. اهي رسمون ءِ رواج ڏاڍا ظالم آهن. مون به پنهنجي زال ماري هئي."

"چو؟"

"ڪاري هئي!"

"ڪيئن ڪاري هئي. تو ڪيس سڳ سوڏو پڪڑيو؟"

"نہ"

"پوءِ"

"شاديءَ کان ڏھ سال پوءِ مون کي خبر پئي تہ هوءَ پنھنجي ماسات سان ڪريل هئي."

"ڪريل هئي!" مون چيو. "شاديءَ کان پھرين يا پوءِ؟"

"مون سان شادي ڪرڻ کان اڳ."

"پوءِ ڪڏھن تو پنھنجي زال کي سندس ماسات سان گڏ اعتراض جوڳي حالت ۾ ڏٺو."

"نہ ڪڏھن بہ نہ..."

"پوءِ تو زال ڇو ماري؟" آڳ جذباتي ٿي ويس.

"مون کي شاديءَ کان ڏھ ڪن ورھيہ پوءِ مائٽن مان ئي سڌ پئي تہ ايمٽا پنھنجي ماسات اڪبر سان محبت ڪندي هئي ۽ پوءِ سندس مائٽن مون کان ويھہ هزار ۾ هڪ پيٽ لڪائي ورتو ۽ سڳ مون کي مليو."

"اڪبر سان شادي ڇو نہ ٿي؟" مون پڇيو.

"هينئر ياد ناهي. پر شايد ڏريون پاڻ ۾ ٺھيل نہ هيون."

"شاديءَ جي ڏھن سالن ۾ تو ڪڏھن اڪبر پنھنجي گھر ڏٺو؟"

"نہ"

"پوءِ؟"

"پوءِ سائين ڏاڍي ڏک واري ڳالھہ ٿي. اسان زال مڙس ۾ منھن ماري ٿي. زال رُسي وڃي مائٽن ۾ ويئي. ڇھہ مھينا اُٿ هئي. مون گھٹائي ايلاز ڪيا. ميڙ وٺي ويس. پر نہ وري. نيٺ اسان جا ڇڳا مڙس وچ ۾ پيا ۽ سونھن انجام ڏيئي مان ڪيس گھر وٺي آيس. منھنجو مٿو ڦريل هو. پنھنجي زال کي ڏسندو هئس تہ رت اکين ۾ لھي ايندو هو. گھٹو ئي پاڻ کي سمجھائيندو هوس تہ اهو شيطان دل مان ڪڍي ڇڏيان. مون اکين سان ڪا ڳالھہ نہ ڏني هئي. بہ

پار هئا. سونا ۾ پاٽس سائين بخش. بس منهنجو ڦرڪو تڏهن ڦريو جڏهن مرشد سائين وٽ ويس ۾ جنهن جي دعا سان سائين بخش ڇائو هو. تنهن کي ٻڌايم ته جيئن کا صلاح ڏي. هن چيو ته بابا زاني عورت ۾ ڪاريءَ ۾ فرق آهي. زاني عورت کي مذهب جي مقرر ڪيل حد مطابق سزا ڏبي آهي ۾ ڪاري الله جي وس ۾ پنهنجي وارثن جي وس آهي. مرشد سڳوريٰ پڻ ٻه زالون ماريون هيون. وڏو ماڻهو هو سو لاش رات وچ ۾ لوڙهائي ڇڏيائين ۾ ظاهر اهو ڪيائين ته رنون ڀڄي ويون. ٻن مريدن تي ڪيس ٻه دائر ڪيائين. پوءِ انهن کي ٻه آهستي آهستي سال ٻن ۾ ختم ڪرائي ڇڏيائين. مرشد مون کي چيو هو ته ڪني آگر وڍي چگي. قدرت سزا ڇو رکي آهي. گناهه گار کي سزا نه ڏيڻ ٻه گناهه آهي. پوءِ مون سونا جي ماءُ کي قرآن ڏنو. مان ماستر ماڻهو هئس ۾ دل جو ڪجهه ڪمزور پڻ جنهن کي اسين ڳوٺاڻا پاڙيو سڏيندا آهيون. سونا جي ماءُ طبيعت جي تيز هئي. هن قرآن ته ڪنيو پر مون کي ڏاڍو گهٽ وڌ ڳالهايائين- ۾ هڪ جملو اهڙو چيائين جو مان سهي نه سگهيس ته هوءَ منهنجي لائق ئي نه هئي. منهنجو ماسات منهنجو مگيندو هو. بس اها ڳالهه منهنجي دل ۾ شيطان کي واپس ورائي آئي. مون کا ٻه پڇا ڳاڇا نه ڪئي ۾ انهيءَ ساڳي رات ڪمرو بند ڪري ايمٽا کي ويهي ڪاسائي وانگر ڪٽم. سسي الڳ ڪئي. پانهون وڍيونمانس. ٽنگن جا ٽڪرا ٽڪرا ڪري، رت سان لال ڪاڙي سميت ٽاٽي تي پهتس...."

"پوءِ ڪارو...."

"سائين اهو ته شهر ويل هو. وري واپس ڳوٺ نه آيو. پوءِ ٻڌوسين ته دبئي ۾ آهي. مون وري ڪونه ڏٺو."

"تو ڪڏهن پنهنجي ڪِيئي تي پڇتايو." مون آهستي سان پڇيو.

هو پوڙهو ماڻهو ٻڌي ويو ۾ ڪيتريون ئي گهڙيون خاموش رهيو ۾ نيٺ ڪنڌ مٿي ڪٽي چوڻ لڳو: "سائين انسان بنيادي طور

تي جانور آهي. عقل ۽ سمجهه آهي تہ ڇا ٿي پيو! وحشي آهي. اسان عقل ۽ سمجهه سان وحشيپڻو ڏيکاريون ٿا. جانور کي رڳو اها سمجهه آهي تہ سامهون شڪار تي حملو ڪرڻو ۽ پنهنجو پيٽ پرڻو آهي. پر انسان وحشي آهي هو عقل ۽ سمجهه سان نہ رڳو حملو ڪري ٿو پر تباهه ۽ برباد بہ ڪري ٿو. سائين مان سنڌي فائنل پاس آهيان. ڪجهه ورهيه ماستري بہ ڪئي اٿم. پنهنجي وڏيري وٽ منشي بہ رهيو آهيان...."

"منهنجو سوال ايڏا ساڳيو آهي...."

"ڇا..." هو ڏاڍو ملول هو.

"تو پنهنجي زال کي ماري ڪڍهن پڇتايو؟"

"سائين توهان سونا ڏني هئي؟"

"ها."

"هوءَ سونا کان بہ سئو رتيون سرس هئي. ڏاڍي ڇڪي. طبيعت جي تيز ضرور هئي پر سچ پچو تہ مون سان ڏاڍي محبت ڪيائين. قرب وندڙ ۾ ڪمال هئي هوءَ عورت! الائي ڇو اسان وٽ عورت جيترو محبت ڪري ٿي اوترو اسان کي هن جي ڇڻن ۾ شڪ ٿئي ٿو. سائين مون ڪيس ڪاسائي وانگر ويهي وڍيو ڪٽيو. اُن کان پوءِ منهنجي بدن مان ست نڪري ويو. مون کي ايئن لڳندو آهي جڙ مان بي ستو ۽ بي جان مرد آهيان."

پوڙهو روئڻ لڳو: "سائين مان تباهه ٿي ويس. منهنجي زال ويئي. منهنجي هيرن جهڙي ڏيءَ ويئي. پٽ سدائين جيلن جي حوالي ۽ مان پاڻ کي سُڄ سان پريل ريگستان ۾ بينل ڪنهن وٽ وانگر سمجهندو آهيان جيڪو ڪڍهن سائو نہ ٿيندو."

"سونا سون جهڙي هئي." منهنجو آواز پرجي ويو. "سونا جهڙيون چوڪريون رب پاڻ ويهي جوڙيندو آهي. مون کي سونا سان عشق هو. مون کي ستہ هوندي هئي تہ سونا جهڙي ڏيءَ منهنجي هجي. هاڻ اهو پٽ بہ ڦاهيءَ چڙهندو. پوءِ تون ڇا ڪندين؟"

"نہ سائين ڦاهيءَ تي چڙهڻ نہ ڏيندوسانس. اڃا ڏهہ ايڪڙ زمين اٿم. وڪيل چگو ڪندس. پٽ بچائي وٺندس."

"هت ڪراچيءَ ۾ اڃا ڪيترو وقت آهين؟" مون پڇيو.

"هاڻ هت منهنجو ڇاهي. ڇوڪرو جيل پيڙو ٿئي تہ مان سڪ سان ڳوٺ ويجان. پوءِ شنوائين تي ايندس پيو. بس ڪنهن چگي وڪيل جي پڇا ڳاڇا ڪري ۽ سندس مُلهہ ڪري ويندس هليو. پوءِ ڪيس هليو تہ اڇبو پيو. اوهان وڏا ماڻهو آهيو اوهان بہ ڪا بہ مدد ڪريو. جج ۽ پوليس وارا وڏن ماڻهن جي سفارش ٻڌن ٿا."

"چگو پوءِ ڏسنداسين. پر مون وٽ مڙيئي ايندو ڪر."

پوڙهو اٿي ٻيٺو ۽ هٿ ٻڌي ادب سان موڪلايائين.

انهيءَ رات آءٌ وري بالڪونيءَ منجهہ اچي ويٺس. آرام ڪرسيءَ کي ٽيڪ ڏيئي ويٺو هئس. پلاسٽر ٿيل ٽنگ سامهون ٽپائيءَ تي رکي هئي. پرسان ٻي ٽيبل تي پليٽ ۾ ڪجهہ چکن جون پوٽيون پيون هيون ۽ وسکيءَ جو گلاس پڻ اڌ ڪن رکيل هو. سامهون سونا واري فليٽ جون بتيون بند هيون. ماڻهن کان ٻڌو هوم پوليس فليٽ کي سيل مهر ڪري ويئي آهي. سڄي پرنس کامپليڪس ۾ ماڻهن جي اهائي گهماگهمي لڳل هئي. هيٺ نندڙن ٻارن راند پئي ڪئي ۽ ڪجهہ نوجوان ڇوڪرا جيڪي پندرهين ويهن سالن جا هوندا سي پنهنجن ٽڪاٽن تي بيٺل هئا. ڪجهريءَ بہ پئي ڪيائون ۽ پنهنجي عمر جي ڇوڪرين کي جيڪي آيون ويون پئي تن کي ڏسڻ ۾ بہ پورا هئا. وڏين عمر جي زالن کي آنٽي اسلام عليڪم ۽ مردن کي انڪل چا حال آهي ٺيڪ آهيو. ڇوڪريون جيڪي آيون ويون پئي سي بہ ڦڙتيءَ ۽ ڪاريگريءَ سان ڇوڪرن تي نظر وجهندي اڳتي هلي پئي ويون. سندن مائرون جيڪي ساٺن گڏ هيون سي پنهنجين ڌيئن کان وڌيڪ ڪاريگر هيون ۽ کين سنپال ڪرڻ جا سڀ هنر آيا پئي پر شهري تهذيب جي

تقاضائن موجب چپ ڪري پنهنجين چوڪرين سان اڳتي نڪري ويندیون هيون. اها ڪرت ته روز هوندي هئي. جڏهن ڪان منهنجي ٽنگ ۾ فريڪچر ٿيو هو ۽ بالڪوني ۾ ويهڻ شروع ڪيو هئم ته منهنجي لوڪل جاڻ ۽ جنرل نالیج ۾ اضافو ٿيڻ لڳو هو. باقي ڪوٺ سوٺ، بدر ٻڌائيندي هئي. عورتن وٽ معلومات تمام گهڻي هوندي آهي فقط ڪيترو سيڪڙو صحيح آهي ۽ ڪيترو سيڪڙو افواهه تي ٻڌل آهي انهيءَ جو اندازو اوهان کي پنهنجي عقل ۽ سمجهه سان لڳائڻ ڪپي. جي اوهان عورت جي ٻڪالهين کي سئو سيڪڙو صحيح سمجهيو ته پوءِ اوهان جو حال فساد ۾ رُڌل هوندو ۽ مستقبل بابت اياڻا به اوهان کي ٻڌائي سگهندا ته ڪيئن گذرندو.

منهنجي هنج ۾ سونا جي ڏنل ڊائري رکيل هئي. ڊائري جا سڀ پنا پريل هئا. ڊائري 1990ع جي هئي. ان مان سمجهيم ته هوءَ هيءَ ڊائري گذريل ڏهن سالن کان لکي رهي هئي. ڊائريءَ ۾ روزمرهه جون ٻڪالهيون نه هيون ۽ نکي هر ڏينهن جي واقعن بابت هئي. وسکيءَ جي ڏُک سان مون ٻيهر ڊائري کولي. اُن کان اڳ ڪي ڪي صفحا کولي ڏٺا هئم. ڪي سٽون به پڙهيون هئم.

"آءٌ هاڻ سمهان ٿي وڃي." بدر پنهنجو روايتي جملو چيو.

مون مرڪي ڏنو: "سائين اوهين ٻلي سمهي سگهو ٿا. آءٌ ايجا ٿورو جاڳندس."

بدر به مرڪي ڏنو. گهڻي عرصي کان پوءِ ايئن مُرڪي هئي.

"اڳي آءٌ اهي اکر چوندي هيس ته اوهان منهنجي ٻٽيان ٻٽيان ايندا هئا."

"هاڻ به ٻٽيان اچڻ لاءِ ستٔ ٽئيم ٿي پر ٽنگ ٻڳل آهي." مون ٽهڪ ڏنو.

هوءَ وڃڻ لڳي. مون کيس سڏيو. هوءَ آئي ته مون کيس هڪ فرينچ چوٽي ٻڌائي "ٻڌ فرينچ چوندا آهن ته: The woman, who has no liking for perfume, has no future."

"مون کي ڏهڻو آهي اجايو پرفيوم ضائع ڪريان." بدر بي پرواهيءَ سان چيو.

"اجا به ڏڪ. ڪم جي ڳالهه آهي." مون کيس روڪيو. "ميڪ اپ ڪمپنيءَ واري ايلزبيٿ آرڊن هڪ انٽرويو ۾ چيو هو: The woman, who lost interest in her face, is lost."

"نه منهنجا سائين آءٌ هٿ منهن ڏوئي پوندس ڪريم هٽي آئي آهيان."

"پوندس ڪريم ته پوڙهيون عورتون استعمال ڪنديون آهن. خير تون پوڙهي ناهين وجي سمهه." مون کيس مرڪندي چيو.

هوءَ اندر ڪمري ۾ ويئي هلي ۽ مون سونا جي ڊائري کولي. پهرئين صفحي تي ئي لکيل هو: آمريڪا جي ريڊ انڊين قبيلي جي ماڻهن جي چوٽي آهي: Where there is love there is no Sin- مون کي وسڪيءَ جي ڊڪ مزو ڏنو ۽ هڪ فرينچ ڏاهي جا اکر ياد اچڻ لڳا ته The woman one who loves always smells good منهنجي هٿ ۾ سونا جي ڊائري هئي. ايجا مون کي لفظ پڙهيا هئا پر منهنجي ذهن ۾ الائي ڪيترا لفظ تري آيا جن کي ڏاهن، دنيا جي ڏاهن چيو هو ۽ مون کي انهي مهل خدا جي هڪ ڪتاب توريت جي انگريزي ترجمي ۾ لکيل لفظ به ياد اچڻ لڳا.

"When love is strong, a man and woman can make their bed on a sword's blade; when love is weak, a bed of sixty cubits is not wide enough."

مون کي سمجهه ۾ نه آيو ته خدا کي پيار جي لذت جي خبر ڪيئن پئي جيتوڻيڪ هو عليم آهي جنهن کي سڀ خبر آهي. پر لذت جي ڄاڻ هڪ ڳالهه ئي پي آهي. ڪيس خبر هجي ها ته آدم ۽ حوا کي جنت مان نه ڪڍي ها. پيار اڳيان نافرمانيءَ جو ڪارڻ ڪا شيءِ ناهي. مون خدا کي چيو: "سائين مون کي معاف ڪجائين پر پروچ جي چوڻ مطابق هي سڀ ڪجهه تون پيو ڪرين ڪورٽ

سڳوري ڪٿي آهي. انهيءَ جو ته ڪو ڏوهه ناهي." مون کي سونا ۾ سندس مڙس جو ايئن قتل ٿيڻ ڏاڍو ڏکيو لڳو هو. "اي خدا تون هڙا پيارا ۾ سونا ماڻهو ناهين ٿو ۾ پوءِ انهن کي ايئن ماري ڇڏين ٿو. خالق کي پنهنجي تخليق بابت ڪجهه به خيال نه آهي. عام پينٽر به پنهنجي پراڻي ڪئنواس تان اڳ چٽيل تصويرون ايئن ڪونه ميساريندو آهي." مون آسمان ڏانهن ڏٺو جيڪو تڪڙن چرندڙ ڪرن سان پريل هو. سنڌ جي سامونڊ طرفان ايندڙ خاڪي ۾ ڪارا ڪڪر، انسان جي جوڙيل بلند عمارتن مٿان ايئن پئي ويا ڇڻ ڪڪر نه پر آسمان پاڻ تڪڙو تڪڙو ڪيڏانهن وڃي پيو تنهن مهل انهيءَ خاڪي ۾ ڪارن ڪرن منجهان ڪو راڪاس جهڙو بوئنگ 747 پنهنجين تيز روشنين سان ڪرن سان پريل آسمان کي چيريندو ۾ اُڀ ڏاريندڙ آواز سان ويو پئي. مون کي انسان جي عجيب قدرت لڳي ته هو ڪيترو طاقتور آهي جو اُڀ کي به ڏاري اڇتي ۾ مٿي نڪري وڃي ٿو ۾ ان سان گڏ خالق جي تخليق کي پنهنجي جوڙيل ڪلاشنڪوف سان ايئن نيست نابود ڪري ڇڏي ٿو جو خالق کو اوائلي زماني جهڙو معجزو ڏيکاري انهيءَ تباهه ڪيل هستيءَ کي ٻيهر ساهه وجهي باقي هن دؤر جي انسان جي وحشت اڇيان قدرت به الائي ڪٿي آهي! پر مون کي انسان جي عظمت، سمجهه ۾ فڪر جي قوت ۾ وشواس هو. آءٌ سمجهندو آهيان ته انسان عظيم آهي. فقط ڏاهپ جي جذبي جو پرچار ڪيي. انهيءَ جذبي لاءِ ضروري آهي ته هن دؤر جا ڏاها انسان اڇتي اچن ۾ ڏاهپ ۾ سنئين رستي جي عملي توڙي فڪري تبليغ ڪندا رهن.

سونا جي ڊائري جا صفحا ورائيندو رهيس جيڪو هن جي من ۾ آيو سو لکيو اٽائين. ڪوبه تسلسل نه هو. ڪٿ پنهنجي گهر وارن ۾ ڳوٺ جا ذڪر هئا ته ڪٿ پنهنجي ساهڙيءَ جو ذڪر هو. اسڪول ۾ ڇا پڙهندي هئي سو به لکيل هو. وارن کي وڏي ڪرڻ

جا گھٽائي نسخا لکيل ھئا. ڪوٽيشنس، چوٽيون پھاڪا جام لکيل ھئا. پيڄاڙي صفحن ۾ محمد عليءَ جي ڏاڍي ساراھ درج ٿيل ھئي. ھڪ ھنڌ لکيائين جي محمد عليءَ جھڙو پيار جيڪو ھو صرف مون کي ڏي ٿو دنيا جي سڀني عورتن کي ملي تہ ھيءَ دنيا بھشت ٿي پوي. ھڪ پوري صفحي تي لکيل ھو: "محمد علي تمام سڻ ۾ پيارو آھي." مون مرڪي ڏنو. پنھنجي ماءُ لاءِ گھٽن ھنڌن گھٽو ڪجھ لکيل اٿس. "امڙ منھنجي تمام سھڻي ۽ سيبتي آھي. مون کي ڏاڍو پيار ڪري ٿي. رڌ پچاءُ کو منھنجي ماءُ کان سکي. ڪجھ درجا سنڌيءَ جا پڙھيل اٿس ۽ قرآن شريف جو دؤر روز ڪندي ھئي. ادا سائين سڻو پر ڏاڍو ظالم آھي مون کي ننڍي ھوندي ڏاڍو ماريندو ھو. مون کي ميندي وٽندي ھئي ۽ ادا کي ميندي سان چڙ ھوندي ھئي. مان ھر عيد براد ميندي ھٽندي ھئس ۽ ھر پيري پاءُ مار ڏيندو ھو.منھنجا وار وڏا ھوندا ھئا ۽ ھو وارن کان جھلي ڏک بجا ھٽندو ھو جيسين ابي امڙ کي خبر پوي. انھن مان کو اچي ۽ مون کي ڇڏائي. منھنجي ماءُ جي سونھن اوسي پاسي جي ڳوٺن ۾ مشھور ھئي. سندس رنگ ڇليل بادامي جھڙو ھو. اکيون وڏيون، کاريون ۽ ڳالھائيندڙ ھيون. اکيون کاريون ھيون ان کري امان کجل کونہ پائيندي ھئي. ماڻ کري کنھن کي ڏسڻ لڳي تہ اڳلو پائيندو ھو تہ ھوءَ ڳالھائي پئي. مرکندي گھٽ ھئي پر سندس مرڪ ۾ موتئي جي سرھاڻ ھئي. گلاب جا گل کيس ڏاڍو وٽندا ھئا. شام جو ھٿ منھن ڏوئي، سينڊ کڍي ۽ چوٽيون ڇکي کندي ھئي ۽ وارن ۾ ھڪ اڌ گلاب جو گل ھٽندي ھئي جيسين ابو گھر اچي ۽ ڏسي. بابا امان کي ڏسي ٺري پوندو ھو."

رات جا ڀارھن ٻ لڳي چکا ھئا. منھنجا وسڪيءَ جا ٽي پيگ پورا ٿي چکا ھئا. بالڪونيءَ ۾ ايئن ئي ويٺو ھئس. پرسان بيڊ روم منجھان بدر جي ڪونگھرن جا آواز آيا پئي. ھوءَ ٽڪل زال

هئي. مون سان ۽ نند سان پيار هوندو هئس. منهنجي هٿن ۾ سونا جي ڊائري هئي. مون پڙهي پئي: "اسان جو ڳوٺ نندڙو نه هو ته وڏو به نه هو. اسان جي پرسان ميل ڪن پري وڏو ڳوٺ هو جنهن ۾ مڊل تائين اسڪول، سرڪاري اسپتال، پوسٽ آفيس، هڪ شاهي بازار ۽ هڪ ڪاٽن فيڪٽري پڻ هئي. جنهن جو اصل مالڪ سيٺ وشنداس هو. اڄا به سيٺ وشنداس جا پٽ هريرام ۽ رامچند فيڪٽري جا مالڪ آهن پر هن 25 سيڪڙو حصو تر جي مشهور گڙنگ زميندار ۽ ارڏي مڙس سائين ورند علي شاهه جي نالي ڪيا ته جيئن تر جي گري گنجي، لوفر يا پوليس جي همت نه ٿئي ۽ ڪين تنگ ڪن. انهيءَ ڪري ستر جي ڏهاڪي ۾ رام ڪاٽن جننگ فيڪٽري بدران نالو ئي سيد ڪاٽن جننگ فيڪٽري رکي ڇڏيائون. شاهه سائين به سندن خيال ڪندو هو. پوءِ به پيٽرول پمپ ۽ وڏي ڳوٺ ۾ هڪ سئنيما به ٺاهي ورتئون. شاهه سائين مريدن جي ڏن ڪي پلجي ويو. فيڪٽري، پمپن ۽ سئنيما منجهان ايتري آمدني ٿيندي هئي جو پنجاهه ڪوهن تي به ڪنهن وڏيري وٽ موٽر گاڏي ڪونه هئي پر شاهه سائين وٽ پراڻي جيپ ۽ هڪ موٽر به هئي. ساڳئي ڳوٺ ۾ رئيس سنجر خان وٽ حويليءَ سان گڏ ڪارپٽ، رعب، دڏڪو ۽ به ٽي هزار ايڪڙ اباڻي زمين هئي پر رئيس پئسي ۾ سائين ورند علي شاهه سان پڄي ڪونه سگهندو هو. اسان جو سردار به رئيس سنجر خان هو. بابا ڪي پائيندو هو. سندس قوم جا ماڻهو ٻنهي ڳوٺن ۾ هڪ ۽ اوسي پاسي پڻ سندس قوم ڦهليل هئي. انهيءَ ڪري ووٽن مهل رئيس ڪي سرڪار يا ٻيون پارٽيون گهٽو مان ڏيندیون هيون. سائين ورند علي شاهه پئسو ڪمائڻ ۾ رڌل هوندو هو ۽ رئيس سنجر خان وري سياست ۽ ڪامورن جي آجيان ۽ خدمت ۾ رڌل هوندو هو. رئيس جي ڪري ئي بابا جي بدلي نه ٿيندي هئي. ٻنهي ڳوٺن ۾ پهرين ڪچو رستو لوڪل بورڊ ٺهرايو هو سو رئيس جي مهرباني هئي. هاڻ ته وڏي قومي رستي

کان ونڊي وڏي ڳوٺ ۾ اسان جي ڳوٺ تائين پڪو رستو آهي. رئيس سنجر خان، ضياءالحق، فوجي صدر جي زماني ۾ مجلس شوريٰ جو ميمبر به هو. پر هاڻي هو ووٽ ڪڏهن پيپلز پارٽيءَ تہ ڪڏهن مسلم ليگ جي اميدوارن کي ڏيارينڊو آهي ۽ هميشہ حڪومت سان گڏ هوندو آهي. رئيس ڪڏهن به سائين ورند علي شاھ سان نہ ڪوسندو آهي. پاڻ ۾ جڙ دوست آهن ۽ ٻئي جڙ اسان جا بادشاھ ۽ اسين سندن رعيت. نيشنل هاءِ وي کان ونڊي، درياھ جي ڪناري تائين ڪچي توڙي پڪي تي بادشاهي سائين ورند علي شاھ جي ۽ وڏماڻهپ، رعب ۽ سياسي قوت رئيس سنجر خان جي هئي.

مون ۾ ٽي ڀنا اٽلايا: "مان ايا ڄائي ۾ ڪانہ هيس تہ چون ٿا تہ منهنجي چاچي بهادر خان پنهنجي زال کي ڪاري ڪري مرڻ جي ڪوشش ڪئي هئي. ڪارو تہ مارجي ويو پر چاچيءَ مڙسي ڪري ٽن ڪپڑن ۾ گهر جي پوئين پت ٽپي ميل پنڌ جو ڊوڙندي ڊوڙندي رئيس سنجر خان جي پيءَ، رئيس بنگل خان جي حويليءَ ۾ پناھ ورتي. اُن وقت رئيس سنجر خان ويهن سالن جو مس هو ۽ ڏڪو ۽ رعب سڄو رئيس بنگل خان جو هو. چاچو بهادر خان تہ وڃي جيل پيڙو ٽيو. پر چاچي اُتي حويليءَ ۾ رهي پئي جت چاچيءَ چواڻي ساھ ڪٽڻ جي تہ مهلت مليل هئي پر عورت جيترو ۾ ذليل ۽ خوار ٽي سگهي ٽي، ان کان ۾ وڏ هن آزار واري زندگي گذاري.

مون کي ننڊ پئي آئي پر وري ۾ ڊائري جا ڀنا اٽلايم پئي. هڪ هنڌ آءٌ بيهي رهيس:

"مان ننڍي هئس. مس عمر پنج ڇهہ سال ڪن هوندي. منهنجو ڀاءُ مون کان ڪجهہ سال وڏو هو. انهيءَ رات اسان جي گهر ۾ حشر جي رات هئي. ڪهرام هو. مان ۽ منهنجو ڀاءُ ٻاهر پڌر ۾ ستل هئاسين. امان ۽ بابا ڪمري سان گڏ ٿهيل مَنهہ هيٺ ۾ ڪٽن تي سمهندا هئا. اڌ رات کان پوءِ منهنجي اک کلي. مون

ڏنو امان ۽ بابا جون ڪٽون خالي آهن ۽ اندر ڪمري ۾ لالٽين جي روشني هئي. ڪمري جا در بند هئا. ڪي اهڙا آواز پئي آيا جيڪي مون اڳ ڪڏهن نه ٻڌا هئا. در بند هو. پرسان واري دريءَ جو هڪ طاق ڇپو هئڻ ڪري، اُن ۾ وڻي هئي. مان سهڪندي سهڪندي دريءَ تائين پهتس ته اندر عجيب لقاءُ ڏٺم. بابا پٽ تي اوڪڙون ويٺو هو ۽ سندس سڄا هٿ ۽ ڪپڙا رت سان ڳاڙها هئا. هڪ هٿ ۾ ڪات هو. اهڙوئي ڪات جهڙو ڪاسائين وٽ هوندو آهي. سڄو ڪات به رت سان ڳاڙهو هو. مون کان رڙ نڪري ويئي: 'بابا' پر بابا جو مون ڏانهن ڌيان نه هو. پوءِ مون ڏنو ته در جي چانئٽ جي هيٺان سِيرُن منجهان ڳاڙهو ڳاڙهو رت وهي ٻاهر پيو اچي. مان ڊوڙي ٻاءُ جي ڪٽ وٽ آيس ۽ ڪيس اتاريم ته بابا اندر ڪمري منجهه الائي ڇا پيو ڪري. اُٺ! سائين بخش اٽيو ۽ دريءَ منجهان لقاءُ ڏسي، در وٽ آيو ۽ در تي ٽڪ ٽڪ ڪرڻ لڳو. مون روئڻ شروع ڪيو ته بابا کي الائي ڇا ٿي ويو آهي. ايتري ۾ در کليو. بابا ٻاهر نڪتو. سندس هٿ ۾ رت ۾ ٻڌل ڪات هو ۽ ٻاءُ کي گار ڏيئي، ٽڏ هٽي پري ڪيائين. مان لکي ويس پر جيئن بابا پڌر تائين پهتو ته مان اندر ڪمري منجهه گهڙي ويس. منهنجي معصوم عمر! مون الائي ڇا ڏنو. منهنجي ماءُ جو ڏڙ الگ، سسي الگ پئي هئي. فرش سڄو رت ۾ ڳاڙهو هو. ٻانهون به ڏڙ کان ڌار هيون. پوءِ جڏهن وڏي ٽيس ته پين کان ٻڌو هئم ته بابا امڙ کي ايئن ڪُٽو جيئن قرباني واري عيد تي ٻکر يا ڦنڊر کي ليٽائي، ڦٽڪندڙ جانور کي سِير وجهبي آهي. مان ڊوڙي ٻاهر نڪتس ۽ بابا تائين پهتس ۽ وات منجهان مس اُڪليم: 'بابا امان کي ڇا ٿيو آهي؟' پر يڪدم ساڳين پيرين پوئتي موٽي ويس. مون بابا جي اکين ۾ رت ڏنو. منهنجي وات مان رڳو هڪ سوال نڪري سگهيو: 'بابا امان مري ويئي!' سائين بخش ڪمري جي در جي چانئٽ وٽ بيٺو هو. ڪنهن مهل ڳترا ڳترا ٽيل ماءُ کي ڏسي رهيو هو ته

کيڏي مهل ابي ڏانهن اکيون هئس. مان منهن جي وچ ۾ بيٺي هئس. پوءِ کجهه پاڙي وارا آيا. ابي کي انهيءَ حالت ۾ ڏسي کجهه ته حيران ٿيا پر کجهه مردن ۽ عورتن جي چهري تي ڪي به تاثرات نه هئا ۽ کين اهو سڀ کجهه عام رواجي لڳو پئي. 'ميان اهو کات کٽي يا ته سڏو ٽاٽي وچ يا کارو ڳول ڪٽي آهي؟' هڪ پيرسن جهوني مرد بابا کي صلاح ڏني. 'کارو هتي کونهي!' بابا وراڻيو. 'پوءِ ٽاٽي تي وچ نه ته جنم ٽيپ يا ڦاهو کائي ويندين.' کجهه زائفائون کمري جي در تائين آيون. امان جا ڳيا ڏسي روئي ڏنائون. مون به روئڻ شروع ڪيو.

ڊائري پڙهندي مون کي اتي ئي ننڊ اچي ويئي ۽ ٿوري دير کان پوءِ مون پنهنجي کلهي تي بدر جو هٿ محسوس ڪيو.

"اوهان کي ننڊ اچي ويئي. هلو کمري منجهه. اٿو."

آءٌ ڊائري هڪ هٿ ۾ جهلي لکڻ ۽ بدر جي سهاري اٽيس ۽ آهستي آهستي قدم کڻندي کمري ڏانهن ويس. بدر منهنجي پرسان سمهي رهي. سندس کونگهرن سان سجو کمرو پرجي ويو پر منهنجي ننڊ مون وٽ نه هئي. سونا پاڻ ته عجيب چوکري هئي پر سندس سجو ڪتب وڏيڪ عجيب ۽ پوائتو پئي لڳو. منهنجي ذهن ۾ سونا، محمد علي جي بدران، سونا جو پيءُ، ماءُ ۽ چاچيءَ جا ڪردار وڏيڪ محفوظ ٽيٺ لڳا. الائي ڪيستائين ننڊ نه آئي ۽ الائي ڪنهن مهل بي خبر سمهي رهيس. پر سونا جي هٿن سان لکيل هڪ ڪوٽيشن ذهن ۾ ڦري پئي: "Where there is love there is no sin."

[3]

ٻئي ڏينهن آءٌ پهرين آرٿوپيڊڪ سينٽر ويس ۾ سرجن منهنجو پلاستر ڪيي، ايڪسري ڪيو ۽ پوءِ ڊيٽال ۾ پاڻيءَ سان سڄي ٽنگ صاف ڪئي.

"سائين هاڻ بلڪل ٺيڪ آهيو. پر احتياط تمام ضروري آهي. وري ڇٽن هفتن کان پوءِ اچجو."

"ڊاڪٽر صاحب هي...." مون لڪڻ ڏانهن اشارو ڪيو.

ڊاڪٽر کلي ڏنو ۽ چيو: "اهو چار هفتا تمام ضروري آهي."

آءٌ اٿي بيٺس. هلڻ جي ڪوشش ڪيم ۽ سمجهيم ته ٽنگ ۾ قوت آهي پر لڪڻ تي زور ڏيندي آهستي آهستي ٻاهر آيس ۽ گاڏيءَ ۾ ويهندي ئي ڊرائيور کي چيم ته فريئر پوليس ٽاڻي تي هل.

هڪ دفعو وري آءٌ سائين بخش کي پنهنجي سامهون ويهاري ويٺو هوس. ايس ايڇ او جي ڪمري جي ٻرسان هڪ ڪمري ۾ هڪ وڏي ٽيبل ۽ ڪرسيون پيون هيون. سائين بخش ۾ ڪابه ڦيرگهير نه ڏٺم. تازو توانو، ڏاڙهي وڌيل، هٿ ڪڙين ۽ پيرن ۾ پيل زنجيرن جي سازن سان هلندي هو اندر داخل ٿيو.

"صاحب توهان وڪيل ته ناهيو؟"

"آءٌ وڪيل نه آهيان. پر هڪ عام پڙهيل ۽ شهري انسان آهيان."

"خير ته آهي ٻيهر آيا آهيو؟"

"يار سائين بخش!" مون ٿڌو ساھ ڀريو. "مون کي سونا سان ڏاڍي محبت هئي."

هو کلڻ لڳو: "سائين اها ڳالھ پھرين ٻڌايو ها تہ محمد علي واريون گوليون اڏو اڏ ڪريان ها."

هو کلڻ لڳو ۽ مون بہ مرکي ڏنو.

"سائين بخش جيڪي ڳالھيون پڇان انھن جو جواب ڏجانءِ." مون چيو.

"ٻڌائڻ جھڙيون ڳالھيون سڀ ٻڌائيندس پر ڦاسي جي تختي ڏانھن وڃڻ لاءِ تيار نہ آھيان."

"تو پنھنجي ماءُ ڏٺي هئي؟" مون پڇيو.

"ها امڙ مون کي ڇڪي طرح ياد آھي."

"مون ٻڌو آھي هوءَ سھڻي، سيتي ۽ سگھڑ عورت هئي."

سائين بخش گنڀير ٿي ويو ۽ ڪجھ ساعتون سوچي جواب ڏنائين: "ها."

"جنھن مھل تنھنجي پيءُ تنھنجي سُگھڑ ۽ سيبتي ماءُ کي ڪھي ڳيا ڳيا ڪيو هو اها مھل توکي ياد آھي."

"ڪھندي مون ڪونہ ڏٺو هو باقي...." هو وري گنڀير ٿي ويو.

"باقي تو پنھنجي امڙ جي سسي ڏڙ ڪان الڳ ڏٺي. ٻانھون ويڙيل الڳ ڏٺيون. ڪمري ۾ رت جو تلاءُ ڏٺو. ايئن نہ؟"

"ها اھو سڀ لقاءُ مون ڏٺو."

"پنھنجي پيءُ جي ھٿ ۾ ڪاسائين وارو ڪات بہ ڏٺو؟"

"ها رت سان ڀريل ڪات مون ڏٺو هو."

"ھاڻ ٻلا ٻڌاءِ پنھنجي ماءُ جي مرڻ تي، ايئن قتل ٿيڻ تي، توکي ڏک ٿيو هو؟"

"ها هوءَ منھنجي ماءُ هئي. مون کي ڏاڍو پيار ڪندي هئي. ابي کي الائي ڇو مٿس شڪ ٿيو. اها ڳالھ مون کي اڄ ڏينھن تائين سمجھ ۾ نہ آئي."

"معنيٰ تہ تنھنجي پيءُ کي اھڙو شڪ ھو جو سندس پٽ بہ سمجھي نہ سگھيو."

"ابو وڏي سوچ ۽ سمجھہ وارو ماڻھو ھو. اجايو ڪنھن کي ڇو ماريندو؟"

"تو اجايو سونا کي ڇو ماريو؟"

سائين بخش آڻي بيٺو: "سائين ھاڻ الاھي سوال جواب ٿي ويا. مان ھلان ٿو."

"ترس مون سان ڪجھہ ڳالھاءِ."

ھو وري ويھي رھيو.

"سونا جو ڏوھہ ڪھڙو ھو؟" مون پڇيو.

"سائين توھين شھري ماڻھو آھيو. اوھان جا رواج ۽ معيار ٻيا آھن. اسين جنھن ماحول ۾ رھون ٿا اُت اھو سڀ ضروري آھي نہ تہ مان سڄي عمر ڪارنھن جو ٽڪو ڪنيو پيو ھلان ھا. سونا منھنجي پيڙ ھئي. مون پنھنجي ماءُ کي ايترو نہ پانيو جيترو سونا سان پيار ڪيو. محمد علي اسان جي ڳوٺ جو ھو پر ذات پائي يا قوم جو نہ ھو. مون، توڙي ابي سونا کي منع ڪئي تہ پنھنجي غيرت سڃاڻ ۽ سنئين رستي ھل. پر ھوءَ محمد عليءَ سان ڀڄي ويئي. ڪيس وڌن ماڻھن واري زندگي گذارڻ جو ڏاڍو شوق ھو. مون ڪيس ڏاڍو سمجھايو. پر سندس پير زور ھئا جو مان قتل جي ھڪ ڪيس ۾ اجايو اڙجي ويس ۽ سادا ڇھہ سال جيل ۾ ھوس ۽ سال ڪن مون کي ھتن ٻنھي کي ڳولڻ ۾ لڳو."

"انھيءَ جي معنيٰ تہ شايد قدرت کي منظور ھو تہ ھوءَ سادا ست سال زندگي ماڻين...."

"ھا... شايد قدرت کي بہ اھو منظور ھو تہ مان ٻنھي ڇڻن جي زندگيءَ لاءِ عزرائيل بنجي ويجان. سائين سڀ ڪجھہ الله جي مرضي سان ٿئي ٿو. جي آءٌ ڪيس مان آزاد ٿي ويجان، جيل ڪمايان يا ڦاھي چڑھان- سڀ ھُن طرفان آھي. اوھان کي واقعي

ڏک ٿيو هوندو. سونا جي نندڙي اوهان وٽ آهي. اوهين اُن جو خيال ڪجو ۽ اُن کي سماج جي مقرر ڪيل قانونن تي هلڻ سيکارجو نه ته هوءَ به پنهنجي ماءُ ۽ ماءُ جي ماءُ وانگر ختم ٿي ويندي. اوهان پاڻ سياڻا ۽ شايد وڪيل به آهيو."

"نه يار وڪيل نه آهيان." مون چيو. "آءُ هڪ ليکڪ آهيان. هن ڌرتي تي فساد ڏسڻ نٿو چاهيان ۽ خاص طور مرد جي جبر جي ناجائز استعمال جي سخت خلاف آهيان."

"سائين مرد جو جبر ناهي. اها قوت آهي ۽ طاقت آهي. سڄي ڪائنات ڪنهن قوت ڪري ۽ طاقت جي زور تي هلي پئي. اها قوت ۽ طاقت قدرت آهي. قدرت وٽ اٽل ۽ لکيل اصول آهن. نافرماني جي ڪا معافي نه آهي."

"يار قدرت...!" مون ٿڏو ساهه ڀريو. "قدرت عقل ۽ سمجهه به ڏني آهي. سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ ٻيو به سائين ڏنو هو. تون سائين بخش آهين. انهيءَ سائين ڏني جي به هڪ ٻيڙ هئي. اُن جو نالو سونا ڪونه هو پر جيئندي هو. جڏهن هوءَ جوان ٿي ته هوءَ به هر ٻيڙ ۽ هر ڇوڪريءَ وانگر سونهن ۽ سوڀيا سان ڀرپور عورت هئي. هُن جو ٻيءُ پير سائينءَ جو ويڙهاڪ مريد هو جيڪو انگريزن سان وڙهيو هو. سندس پٽ سائين ڏني به پنهنجي جواني پير سائين جي حڪم مطابق انگريز بهادر سان وڙهڻ ۾ گذاري. سائين ڏني جي به سيبتي ۽ سُگهڙ ماءُ هئي ۽ هن ۽ سندس مڙس چاهيو پئي ته جيئندي هاڻ جوان ٿي آهي سندس سونهن جي هاڪ ضلعن منجهه هئي، سا پير سائينءَ جي خدمت ۾ پيش ڪجي ۽ کين اهو به ويچار هو ته الائي پير سائين اها ٻيٽ قبول ڪندو يا نه. پر سائين ڏني جي ماءُ ڇاکاڻ ته عورت هئي ۽ کيس مردن جي نفسيات جي خبر هئي، تنهن کي پڪ هئي ته جيئندي پير سائين جي لاءِ بلڪل لائق آهي. پوءِ پير سائين جي دؤري مهل جيئنديءَ کي پير سائين لاءِ پيش ڪيو ويو ۽ پير سائين به ٽي راتيون جيئنديءَ سان گذاريون ۽

پوءِ پاڻ انگريزن جي مخالفت ۾ ويڙهه سبب گرفتار ٿي جيل هليو ويو. پر يار، جيئنديءَ کي جيڪا دنيا ڏيکاري ويو، هوءَ انهيءَ جي راهه جي طالب بنجي پير سائينءَ جي اوسيئڙي ۾ ويهي رهي. جيئندي پاڻ کي ٻين عورتن کان مٿيرو سمجهندي هئي ته هوءَ پير سائينءَ جي اُٽي آهي ۽ جنهن کي پير سائينءَ جا هٿ ۽ پيار نصيب ٿيو آهي. پير سائين ته وڃي انگريزن جي جيل ۾ قانون جي حوالي ٿيو پر جيئندي هر انهيءَ شخص کان پير سائين بابت پڇندر رهندي هئي جيڪو حيدرآباد يا ڪراچيءَ مان موٽيو هجي. ايئن هڪ نوجوان کان جڏهن جيئنديءَ پير سائين بابت پڇيو پئي ته سائين ڏني جي ڳوٺ جي ڪجهه ماڻهن ڏسي ورتو ۽ جيئنديءَ کي ڪاري قرار ڏيئي سائين ڏني کان مطالبو ڪيائون ته بهتر آهي تون پنهنجي هٿن سان ڪاري پيٽ کي مار نه ته اسين اهو فرض نپائينداسين. نيٺ سائين ڏنو پيٽ کي مارڻ لاءِ تيار ٿي ويو ۽ ڪيس جڏهن مارڻ آيو ته پيٽ چيس ته اهو سپ ڪوڙ آهي مون ته پير سائين جي خبر چار ورتي پئي. پر سائين ڏني کي رواج جا زنجير ٻڌل هئا ۽ نيٺ پيٽ کي چيائين ته تون منهن ٻئي پاسي ڪر ته توکي ڪهاڙي هٽان باقي سامهون شايد هو دل جهلي نه پئي سگهيو. جيئنديءَ فرمانبرداري سان منهن ورائي ٻئي پاسي ڪيو ۽ سائين ڏني، ريت پوري ڪري، منهن مٿي ڪيو ۽ جيئندي، ٻاڻ جي هٽان مارجي ويئي. زور اڳيان ڪا ڳالهه ناهي. هاڻ تون ٻڌاءِ سائين بخش جنهن مهل تو سونا کي ماريو تو ڪيس چيو ته منهن ورائي ته برسٽ هلايان-؟"

سائين بخش خاموش هو ۽ پوءِ آهستي سان چيائين، "نه سائين! سونا سڄو برسٽ گولين جو پنهنجي سيني تي سَنو ۽ اسان کي اندر ڪمري ۾ وڃڻ کان روڪندي رهي. خير سائين هاڻ مان هلان ٿو."

سائين بخش جو آواز ٻرجي ويو.

آڌ ساعت کن اتي ئي وينو رهيس. سائين بخش زنجيرن جي

آواز منجھ واپس ويو پئي. آءٌ بہ اٽيس ۾ انسپيڪٽر کان موڪلائي، ٽاڪي کان ٻاھر نڪري آيس.

اُنھي شام جو بدر ھڪ شادي تي ويئي. ويڙھو مون کي بہ ھو پر منھنجي دل نہ پئي چاھيو. بدر بہ تيار نہ ھئي پر مون کيس تيار ڪري موڪليو. بدر کي اھو بہ خيال ھو تہ مون پنھنجا ڪجھ دوست گھرايا آھن انھن جي خاطر مدارت ڪير ڪندو. خير ھو منھنجي چوڻ تي مومل کي بہ پاڻ سان وٺي ويئي. مومل کي مون پاڻ وٽ رکيو ھو. ھوءَ مون کي اسان جو مستقبل لڳندي ھئي ۽ سڌ جي عورتن جو آئيندو بہ مون کي ھُن جي چھري ۾ صاف ظاھر نظر ايندو ھو. ھوءَ تمام ذھين ھئي پر ماءُ وانگر ڪليل ڪتاب نہ ھئي. مانيٽي ھئي. ڪلاڪن جا ڪلاڪ منھنجي پرسان ويٺي ھوندي ھئي. ھوءَ پنھنجي عمر کان عقل ۽ ذھانت ۾ وڌيڪ ھئي. ڇھين جماعت ۾ پڙھندي ھئي. نھايت ھوشيار ھئي. ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪانہ ڳالھائيندي ھئي. جڏھن بدر تيار ٿي ويڙھ واري ھئي تہ مون کيس پاڻ وٽ سڏي چمي ڏني. مومل ڏٺي.

"ڇا ٿا ڪريو مومل ڏسي پئي." بدر پاڻ ڇڏائي پرتي ٿي ٻيٺي پر دل ۾ خوش ھئي.

"مومل، سونا جي ڏيءَ آھي. ھن ضرور اھو ڇميون ڏنيون ھونديون." مون چيو.

مومل کلڻ لڳي ۽ آھستي سان چيو: "منھنجي ماءُ جيتريون ڇميون منھنجي ٻيءَ کي ڏيندي ھئي اوتريون مون کي بہ ڏيندي ھئي."

"ڏٺئي!" مون بدر کي چيو، "سونا انھن انسانن منجھان ھئي جيڪي پيار ڪرڻ ڄاڻندا آھن. مَنجھن قدرت طرفان ڏنل حيوانڪو جذبو نڪتل ھوندو آھي."

ٿوري دير ۾ آءٌ اڪيلو گھر ۾ ويٺو ھئس. مون نوڪر کي

ٻڌايو تہ ٽي چار دوست اچن ٿا. گلاس چلڪائي رک. منهنجي ڪپڙ منجهان بلئڪ لئبل جي اسڪاچ بوتل ٻہ ڪيي وڃ. نوڪر بدر جي دڙڪن ۽ منهنجي دعوتن جي ڪري رات جو دير تائين جاڳڻ جو هريل هو.

رات جو اٽين تائين چار دوست اچي گڏ ٿيا. ٻہ وڪيل احمد علي، ايم ايم صديقي، هڪ شيخ صاحب اين جي او هلائيندو هو ۽ هڪ يونيورسٽي جي ايڪنامڪس جو ريٽائرڊ پروفيسر پروانو صاحب هو جيڪو شاعر پڻ هو.

گلاس آيا. بلئڪ لئبل جي سيل ٽٽي ۽ گلاسن ۾ پيگ پريا. دنيا زماني جون ڳالهيون هليون. مون کين ٻڌايو تہ اوهان کي مستقبل جي عورت ڏيکارڻ چاهيم پئي پر هوءَ منهنجي گهر واريءَ سان گڏ فنڪشن تي ويئي هلي."

"جيڪا مائي مارجي ويئي هئي انهيءَ جي ڏيءَ؟" صديقيءَ پڇيو.

"ها."

"اسان ايڏا تائين انسان جي اوائلي رسمن ۾ جڪڙيا پيا آهيون." صديقي چيو.

"ڪارو ڪاري رسم جي ويجهي مستقبل جي ڪهاڻي ٻہ انگريزن جي دؤر سان هلي ٽي."

"رسم تہ تمام پراڻي آهي." مون چيو، "۽ سموري دنيا جي تهذيبن ۾ ڪنهن نہ ڪنهن صورتحال ۾ موجود رهي آهي. پر يار مون پنهنجي حياتيءَ ۾ رڳو ڳالهيون ٻڌيون هيون. پڙهيون هيون پر ايئن سامهون ڏسڻ ڳالهہ ئي اوڙ آهي. انسان جي حيوان هڻڻ تي مون کي شڪ هو ۽ اعتبار نہ ڪندو هوس پر هاڻ سونا، سندس مڙس جي قتل کي ڏسي ۽ سونا جي ڏنل ڌائري ڪجهہ پڙهي مون کي الائي ڇا ٽي ويو آهي. پهرين ٻہ پيگ مون لاءِ کوڙ هئا هاڻ چار ٻہ اثر نٿا ڪن. ماڻهو اهڙو حيوان ٿيندو مون سوچيو ئي ڪونہ

هو. مون کي ماڻهوءَ جي مستقبل ۾ وڏيون اميدون هيون."

"ماڻهو ته شروع کان ئي حيوان آهي." احمد عليءَ وڏو ڏک پريندي چيو. "قدرت کان شايد پُل ٿي هئي جو انسان جي مٿي ۾ وڏيڪ کارگر ذهن پري ڇڏيو. انهيءَ کري انسان پاڻ کي اشرف المخلوقات سڏايو. انهيءَ ۾ خدا جو کو ڏوهه ناهي ۽ خدا کي به خبر هئي ته انسان زمين تي فساد برپا کندو ۽ ملائکن به کيس اهائي چاڻ ڏني هئي. الله سائين انسان جي مٿي ۾ مغز يا ذهن کي Balance کري رکي ها ته چگو ٿئي ها."

"پر هزارين سالن جي ارتقا ماڻهپي کي به ته جنم ڏنو آهي." مون چيو. "ماڻهو ماڻهوءَ کي ايئن کُهي جيئن جانور ذبح کري."

"انهيءَ جو مطلب ته ماڻهو ايا مکمل ماڻهو نه ٿيو آهي." ايکنامکس جي ريٽائرڊ پروفيسر پرواني صاحب چيو: "آخر کيتريون صديون ايا به لڳنديون ته انسان انسانيت جي تقدس کي سمجهندو. قدرت انسان جي ذهن جي هک حصي ۾ حرص وجهي ڇڏيو آهي. اهو ساڳيو حرص ٻين جانورن جي ذهن ۾ به ملي ٿو پر انهن جي کارکردگي مختصر ۽ محدود آهي. انسان انهيءَ حرص کي نهايت وڏي پئماني تي استعمال کرڻ جو گر چاڻي ٿو. اهوئي سبب آهي جو انسان جيتري پنهنجي افزائش کئي آهي اُن کان وڏيڪ تباهي، بربادي ۽ موت کي جنم ڏنو آهي. انسان جي پيدائش سان ئي فساد شروع ٿيو. پهريون شکار قابيل ويچارو هو. اسان جو مذهب اهو ئي ٻڌائي ٿو. پوءِ سلسلو شروع ٿئي ٿو. جانور کنهن کي به ماري ٿو اها هُن جي جبلتي گهرج آهي ۽ هو قتلام نٿو کري. انسان جي تاريخ پڙهو ته شروع کان وٺي پهرين جنگ عظيم، پي جنگ عظيم، ويٽنام، هند جو ورهاڱو، بنگالين جو کوس، يهودين جو هولوکاسٽ ۽ اهڙا ٻيا هزارين مثال انسان چاٽي واڻي. تياري کري، عقل استعمال کري، عمل ۾ آندا آهن ۽ انهن سڀني جو کارڻ اهوئي رهيو آهي ته سياسي ۽ اقتصادي قوت

حاصل ڪرڻ."

"تاريخ جي پس منظر ۾ تہ اها ڳالھ ٺيڪ آھي." مون چيو. "پر ھڪ پاڻ پنھنجي پيڙ کي ڪلاشنڪوف جو برسٽ ھڻي ٿو جو ھوءَ پنھنجي مرضيءَ سان شادي ڪري ٿي ۽ پاڻ، پيڙ کي ڪاري ڏکلئر ڪري ٿو. ھڪ مڙس کات ڪٽي پنھنجي زال کي ڪاسائيءَ وانگر ڇيا ڇيا ڪري ٿو جو کيس شڪ آھي تہ ھُو ڪنھن ٻئي مرد سان قتل آھي ۽ انھيءَ ڪري ڪاري آھي. پاڻ کي سوچڻ ڪپي ۽ ڪونہ کو حل ڪيڻ ڪپي. پاڻ ٻہ وڪيل آھيون، ھڪ پروفيسر آھي ۽ آءٌ ھن دؤر جو ليڪڪ آھيان جنھن کي اسان جا اٽڄاڻ اخبار نويس دانشور ٻہ چون ٿا."

سڀني انھي لفظ تي کليو ۽ گلاس ھٿ ۾ ڪٽي خالي ڪيا.

"ھاڻ سيڪو پنھنجو گلاس پاڻ پنھنجي حساب سان ڀاھي. ساقي وارو دؤر مغلن ۽ ھند جي ورھاڱي ۽ ائنگلو انڊين تھذيب جي خاتمي سان ويو ھليو." مون چيو.

"خدا وسکي ڪانہ چڪي آھي نہ تہ ھروپرو ان کي ام الخبائث ڪري ايگزٽ ڪنٽرول لسٽ تي نہ رکي ھا." احمد علي چيو.

"نہ ايئن نہ آھي. اھو ائٽم ئي بئنڊ آھي. ممنوع آھي. منع ٿيل آھي." پرواني صاحب چيو. "۽ ھروپرو پيئڻ کان پوءِ بکواس ۽ ڪفر جا ڪلما ادا نہ ڪريو."

"نہ سائين اھو قانون جو نقطو آھي." احمد عليءَ چيو. "دنيا ۾ چگا ڪم ڪريو. نيڪ ۽ صالح ٿيو تہ اوھان جو نالو ايگزٽ ڪنٽرول لسٽ تي نہ رھندو ۽ جنت جي ايوارڊ سان گڏ شراب طھورا توھان کي ملندي. نھايت حسين عورتون اوھان کي ملنديون. ھت دنيا ۾ پل ماتا جي داغن سان پريل ڪاري ايمٽا توھان کي ملي ھجي."

"يار مون تہ کوبہ چگو ۽ صالح ڪم نہ ڪيو آھي. ڇاٽي واٽي، جيئن انسان ڪندا آھن." صديقيءَ وڏو ڏڪ پريو ۽ ڳھي

ويو. "پر جي اتفاق سان مون کي جنت نصيب ٿي ويئي ۽ قدرت طرفان مارلين مونرو يا ايلزبيٿ ٽيلر جهڙي اڇي ۽ سهڻي عورت عطا ٿئي ٿي ته مان الله سائينءَ کي عرض ڪندس ته مون کي اڇي ۽ سهڻي عورت نه ڪپي مون کي اڇلهه دنيا ۾ ٽاپ جي ڪاري ۽ سونهن سان ڀرپور مادل گرل نومي ڪئمپبل ڪپي. يار ڇا رنگ اٿس. ڇا بدن اٿس ۽ ڇا چپ ۽ اکيون اٿس. لڳي ايئن ٿو ته الله پاڻ سنڌي جي ڏينهن ناهي آهي. رڳو نگيٽو فلم خلقي اٽائين. اُن کي پازيٽوَ ڇاڻي واٽي کانه ڪيائين."

"قاعدي موجب جنت ۾ رڳو اڇي عورت ملندي. ڪاري عورت عربن وٽ سهڻي عورت ناهي. الله سائين کي لڳي ايئن ٿو پهرين عربن کي خوش ڪرڻو هو جو انهن رسول ڪريم کان اڳ آيل پيغمبرن کي به ڏاڍا سُور ڏنا هئا." احمد علي چيو.

"جي ڪاري عورت جنت ۾ available نه هوندي ته پوءِ عرض ڪندس ته آمريڪن ڳائڻي ماريا ڪئري عطا ڪئي وڃي جنهن جو هڪ مائٽ اڇو ۽ هڪ مائٽ ڪارو آهي." صديقيءَ چيو- "۽ پاڻ غضب جي ميلاپ جو عاليشان نتيجو آهي."

"يار صديقي. تون واقعي، صديقي آهين. پڌو اٿم صديقين جي ڪانه ڪا ڪَلَ ٽڙيل هوندي آهي. تون اهي عورتون گهرين پيو جيڪي سڀ الائي ڪيترن ڪافرن ۽ مسلمانن جون استعمال ٿيل آهن." شيخ صاحب ڳالهايو. "سڀ ناپاڪ! سڄي دنيا، ٽي وي، سئنيما ۽ انٽرنيٽ تي انهن عورتن جي عضون جا ڳيا ڳيا ڏنا آهن. قدرت توکي پاڪ صاف، باحيا ۽ اڻ ڇُهيل عورتون ڏيڻ لاءِ تيار آهي. نياڳو آهين. ڇگا ڪم ڪر ڇگا." شيخ صاحب چيو.

"اسين ته واقعي چريا آهيون پر توهين شيخ به ته رڳو فائدي جي ڳالهه سوچيندا آهيو. ڇو نه هڪڙي اين جي او ناهيون ۽ ڇگا ڪم ڪريون ۽ الله کان انعام حاصل ڪريون. دنيا ۾ به فساد گهٽ ٿي وڃي."

مون وچ ۾ ڳالهايو.

"يار اسين مرد جت به ويهون ٿا عجيب مرداني قسم جون ڳالهيون ضرور کريون ٿا ۽ انهن ڳالهين جو محور عورت ئي هوندو آهي. پر اڄ آءُ تمام گنهيار ڳالهه کرڻ وارو آهيان."

"يار مان کريو گنهيار ڳالهه ٻڌو." صديقيءَ چيو.

"اسان جي هن کامپليڪس ۾ کجهه ڏينهن ٿيا به قتل ٿيا آهن. هڪڙو نوجوان جيل ۾ هو. هو جيل مان آزاد ٿي فجر مهل هت آيو. سندس پيٽ جو فليٽ هت آهي جيڪا پنهنجي مڙس ۽ ڏيءَ سان گڏ هت رهندي هئي. پاءُ جي ذهن ۾ هوءَ کاري هئي ۽ هن پيٽ کي ماريو ۽ پيٽيوي کي به کارو کري ماري ڇڏيو. ننڍڙي ڏيءَ مومل اُن وقت کاڻ هئي نه ته اُها به مارجي وڃي ها."

"مون اخبار ۾ اهو قصو پڙهيو هو." احمد عليءَ چيو.

"توهان سڀني پڙهيو هوندو. مون ته پاڻ ڏٺو آهي. پر سمجهه ۾ نٿو اچي ته سنڌ ۾ قتل جا اهڙا واقعا ڪيئن بند ٿين. هي کارو کاري هڪ رسم نه پر سماجي ادارو بڻجي ڀيو آهي. رڳو قاتل ۽ قتل ٿيل انهيءَ ۾ کردار نه آهن. سماج پڻ انهيءَ ۾ حصيدار آهي. سردار ۽ چگي مڙس جو پڻ وڏو هٿ ۽ کردار آهي. قانون جي تشريح پڻ عجيب آهي."

"قانون کي ابتو سبتو کرڻ وارا به اوهين وکيل آهيو. چوريءَ کي ڏاڙو ڇئو ۽ همراهه پنج ڇهه سال سوگهو. جنهن قتل ڪيو سو بي گناهه. اپيل ۾ ڇُٽي آيو." شيخ چيو.

"اهي ڳالهيون ته صديون پراڻيون آهن." احمد علي چيو، "پر کارو کاري رسم پڻ نه رڳو صدين کان هلندي اچي پر اِن جي شروعات سنڌ ۾ نه پر عربستان ۾ ٿي. هيندي جيمس پنهنجي ڪتاب "دي پرگنا آف چانڊوکا" ۾ سن 1854ع ۾ لکيو هو ته کارو کاريءَ جي رسم هت عام جام آهي. پر اها عربستان ۾ به آهي. اُن وقت عراق ۾ به اها رسم موجود هئي جنهن کي اتي جي

زبان ۾ غسلان لِل ارّ چوندا هئا يعني بي حيائيءَ کي رت سان ڏوئڻ- ۽ رڳو شهرن ۾ قاتل کي معمولي سزا ڏيندا هئا. پهراڙين ۾ ته انهيءَ ڏوهه کي ڏوهه ئي کونه سمجهبو هو. اسلامي قانون موجب Corporal سزا آهي پنهي ڇٽن لاءِ....

"جڏهن چارلس نيپئر سنڌ فتح ڪئي اُن وقت ڪارو ڪاري جو ڏوهه ڪنهن به ريت ڏوهه ۾ شامل نه هو." احمد علي وڌيڪ ڳالهايو: "انهيءَ مان اهوثابت ٿئي ٿو ته ٽالپرن جي دؤر ۾ عورت کي مارڻ عام ڳالهه هئي. انهيءَ ڪري چارلس نيپئر اهڙين وحشي رسمن ۽ ڏوهن لاءِ سخت قانون ٺاهيا. ڪيس ڪارو ڪاري رسم هيٺ عورت کي خون ڪرڻ سخت خراب لڳندو هو ۽ انهيءَ ڪري اعلان ڪيائين ته هاڻ جنهن به مرد پنهنجي زال يا پيڻ يا ڪا بي مائٽياڻي ڪاري ڪري ماري ته اُن مرد کي موت جي سزا ڏني ويندي. نيپئر انهيءَ ڳالهه تي عمل به ڪيو. پر سائين سنڌي به عجب قوم آهي. نيپئر کي جاڻ ملڻ شروع ٿي ته هاڻ عورتن جي آپگهات جا ڪيس وڌي ويا آهن ۽ مرد پنهنجي عورت کي ماري، مشهور اهوئي ٿو ڪري ته خودڪشي ڪئي اٿس. جڏهن نيپئر کي پڪ ٿي ته خودڪشيءَ جي بهاني عورتن جو قتلام جاري آهي ته هن هڪ ٻيو آردر جاري ڪيو ته جنهن به ڳوٺ ۾ ڪنهن به عورت جي آپگهات جو ڪيس ٿيو ته سڄي ڳوٺ کي سزا طور ڏنڊ ڀرڻو پوندو. ڳوٺ جو ڪاردار برطرف ڪيو ويندو ۽ قتل ٿيل عورت جي مڙس جي سموري ڪٽنب کي به قيد ڪري ڪراچي سزا خاطر آڻبو. نيپئر وڌيڪ اعلان ڪيو ته جنهن به ڳوٺ ۾ ڪاري ڪري يا خودڪشيءَ جي بهاني عورت قتل ٿي ته انهي ڳوٺ جا سمورا رهاڪو خطري ۾ اهڙي آزار ۾ هوندا جو هو ان مهل ئي ڪنبڻ شروع ڪندا جنهن گهڙيءَ کا عورت قتل ٿي آهي ۽ اُهو ڏينهن اُنهن سڀني ماڻهن لاءِ نحس ڏينهن هوندو. انهيءَ اعلان کان پوءِ ڏوهه ڪهڻجي ويا. پوءِ جلدي ئي نيپئر کي اعلان ڪرڻو پيو ته هو

مئجسٽريٽ کي حڪم ڏي ٿو ته جڏهن به اهڙو واقعو ٿئي ته ڪاردار صحيح جاچ ڪري رپورٽ ڪري نه ته ڪيس نتيجو پوڳٽو پوندو. اهو ڏوهه قانون موجب سختي سان نبيريو ويڃي. تاريخ ۾ آهي ته اهو ڏوهه پوءِ به گهٽ نه ٿيو ۽ 53-1852ع هڪ سال ۾ 42 اهڙا ڪيس ٿيا. بيوفا زالن ۽ جانورن جي چوريءَ جا معاملا وڌندا رهيا. موت جي سزا به ڪارو ڪاري جا قتل گهٽائي نه سگهي. پوءِ آخر جج ائڈووڪيٽ جنرل کي نيٽ سزا بدلائڻي پئي. هن فيصلو ڪيو ته موت جي سزا به سنڌين لاءِ کا وڌي ڇالهه نه آهي ۽ اُن وقت هڪ ٽالپر، مير خان محمد صلاح ڏني ته سنڌي پنهنجي زمين سان لاڳاپيل آهن ڪين عمر قيد "ڪاري پاڻي" ڏانهن موڪلجي ته پوءِ مسئلو حل ٿيندو. ڪارو پاڻي بنگال جي اُپسمنڊ ۾ به ٻيٽ آهن، انڊمان ۽ نڪوبار جيڪي جڙ سڃي دنيا کان ڪٽيل آهن ۽ مجرم کي جنم ٽيپ اُٺ ڪاٽڻي پوندي جت کو به مٽ مائٽ نٿو وڃي سگهي. سنڌي ماڻهن کي پنهنجي زمين، ڪٽنب، احباب ۽ زبان کي ڇڏڻ تمام ڏکيو آهي انهيءَ ڪري جيستائين نيپئر هو، ٽاپر ٽي ويئي پر پوءِ آهستي آهستي ٻيهر انهي ڏوهه کر ڪنيو. اها ڇالهه تيستائين هلي جيستائين انگريز بهادر 1862ع وارو پينل ڪوڊ نافذ ڪيو. قلم 302 ۽ 304 سنڌين جي بچاءُ لاءِ استعمال ٿيڻ لڳا. انگريز وڪيل ۽ هندو وڪيل گهٽ سزا لاءِ قلم 302 کي 304 ۾ بدلائڻ لڳا ۽ اڻ پڙهيل ۽ ذهين سنڌين کي ٻه ٽي سال ٽيپ ڈياري ڪائنڊ پنجاهه سئو ايڪڙ زمين يا ته ديوانن ۽ واٽين وٽ گروي رکائڻ لاءِ مجبور ڪندا هئا يا وري اوٽي پوٽي اڳهه تي زمين ڪين وڪٽي، ڪيس تي لڳل پئسا ۽ وڪيلن جون فيون ڏيندا هئا. ايئن سنڌي مسلمان مُڃ وٽي ور چندي، ڪيسا خالي ڪري عزت بچائي پيا هلندا هئا. 1862ع وارو قانون اڃا پيو هلي. ڪير بدليندو؟"

محفل هلي پئي.

مون چيو: "سنڌ جا رهاڪو هڪ عجب نفسياتي معاملي ۾

ورتل آهن. منجهن ارتقائي عمل نهايت سست آهي. ويهين صدي ختم ٿي آهي جنهن سڄي دنيا کي بدلائي ڇڏيو آهي. پر سنڌ ايئن ٿي لڳي جڻ ايجا ارغونن جودؤر ۾ نه آيو آهي. اڄ هيومن رائيٽس ڪميشن وارن پنهنجي رپورٽ ظاهر ڪئي آهي ته سن 1999ع ۾ 266 عورتون کارو کاري رسم جي صدقي قتل ٿي ويون. اِن کان علاوه 597 عورتون زنا بالجبر جو شڪار ٿيون آهن. Sexual harrassment جا ڪيس الڳ آهن. جن عورتن کي زنا بالجبر ڪيو ويو آهي تن مان 286 Gang Rape جا ڪيس آهن. يار اهي ڪيس ته اُهي آهن جيڪي رپورٽ ٿيا آهن ۽ منظر عام تي آيا آهن. اڄ ئي ڏان اخبار ۾ هڪ خبر دنيا جي ٻين ملڪن بابت آهي ته هر ٽين عورت مرد جي ڏاڍاين جو شڪار ٿئي ٿي. انهن ملڪن ۾ لئٽن آمريڪا ۽ آفريڪا جا به ڪجهه ملڪ شامل آهن."

"يار هي به طاقت جو مظاهرو آهي." صديقيءَ چيو. "مرد فزيڪلي وڌيڪ مضبوط آهي انهيءَ ڪري هُو ڪمزور کي هيسائي ٿو، ماري ٿو ۽ پنهنجي عظمت قائم ڪري ٿو ۽ انهن سيني ڳالهين جو بنياد پنهنجي معاشري ۾ رائج رسمن جي آڙ ۾ ڪري ٿو."

"پوءِ ڇا ڪجي؟" مون چيو ۽ منهنجي ذهن ۾ بلڪ لئبل ڪجهه وڌيڪ ولوڙ ڏني پئي.

"منهنجي خيال ۾...." صديقيءَ ڪجهه سوچيو ۽ پوءِ ڳالهائڻ لڳو. "انسان بنيادي طور تي جانور آهي. ڪيس ڇاڻ آهي ٻين خونخوار جانورن کان وڌيڪ بهتر نموني ۾ ڪيئن جانورن يا انسانن کي مارجي. اهو شعور آهي. سمجهه آهي ۽ ساڃاهه آهي. جيڪا رب سڳوري سيني جانورن منجهان رڳو انسان کي لامحدود انداز ۾ بخشي آهي. ٻين جانورن ۾ به شعور آهي پر فقط اوترو جيترو سندن جيائپي لاءِ ضروري آهي. انهيءَ ڪري مان سمجهان ٿو اوهان قانون جي ناهڻ ۽ نافذ ڪرڻ سان گڏ انسان کي tame ڪريو ۽ ڪيس سڏاريو. ايئن ئي جيئن ڪيس ڪيڙن پائڻ جو شعور

آهي. هو کڏهن ب گهر مان اگهاڙو کونه نکرندو. کيس موسمن جي سختي ۽ گرمي جو احساس آهي. انهيءَ احساس سان کڏهن ب گهٽتائي نه کندو. مرد خونخوار جانور ب آهي. عورت کمزور هڻڻ سان گڏ جسماني سونهن جي مالڪ آهي. اها سونهن هن جو هٿيار ب آهي ۽ اهڙي ريت هوءَ سازش ب کري ٿي. مرد جي اٿارتي ۽ طاقت کي چئلينج ب کري ٿي. پوءِ کٿي کامياب ب وڃي ٿي کٿي مارجي وڃي ٿي."

"اهي سڀ ڳالهيون صحيح آهن. پر منهنجو سوال اڃا ساڳيو آهي ته نيٺ ڇا ڪجي. هاڻ اسين ايڪويهين صديءَ ۾ اچي پهتا آهيون. ايئن انسان انسان کي نه ماري. هر انسان آزاد آهي. ڪنهن جي وس ٿيڻ بکواس آهي. جهالت آهي." مون چيو.

"يار ايئن نه آهي." صديقيءَ چيو. "مون کي پنهنجي ڳالهه پوري کرڻ ڏيو. ب انسان آزاد ۽ پنهنجي مرضي وارا ٿي نٿا سگهن. ضرور کمزور، ڏاڍي جي ڪنهن حد تائين تابع هوندو. قدرت ۽ فطرت جي تقاضا ب اها آهي. زوراور ضرور پنهنجو زور ڏيکارينڊو. طاقت پنهنجو رستو پاڻ ٺاهي ٿي. طاقتور جاندار، زور ۽ ڏاڍ جو نماءُ کري ٿو. عورت مرد جي تابع آهي. ننڍي آهي ته پيءَ جي ڏيءَ ۽ ڀاءُ جي ڀيڻ آهي. جوان ٿئي ٿي هڪ ٻئي هنڌ تابع ٿئي ٿي يعني ڪنهن ب مرد جي زال بنجي ٿي. ڪراڙي ٿئي ٿي ته جوان پٽن جي حوالي ٿئي ٿي. هوءَ سدائين کمزور رهي ٿي. هن جي فطرت ۽ بدن ۾ پيار ڦهلائڻ جي قوت آهي. هوءَ پيءَ مڙس ۽ پٽ کي چاهي ٿي. پر سندس مٿي ۾ ب قدرت شعور رکيو آهي ۽ جنهن مهل ب پنهنجي مرضي حاصل کرڻ يا آزاد ٿيڻ چاهي ٿي ته هوءَ کمزور، طاقتور جي زور ۽ ناهيل رسمن کي ٽوڙڻ چاهي ٿي. اسان کي، مرد کي، ٻالڪپيءَ کان وٺي سندس شعور ۽ سمجهه ۽ اسکولي سبق وانگر قانون جي بالادستي ۽ اخلاق ۽ سهپ جا ڇڻ وجهڻا پوندا. کيس ذهني طور تي rational ۽ ب اخلاق ۽ cultured ناهڻو

پوندو. اوهان ڏسو شينهن، ڪتا، رڇ يا خونخوار جانور به ته آخر tame ٿين ٿا تيئن ئي انسان کي به cultured ۽ tame ڪرڻو پوندو- ۽ عورت بابت ملڪيت وارو تصور آهستي آهستي ختم ڪرڻو پوندو."

"هيترا هزار سال گذرڻ کان پوءِ به، هيترا لک پيغمبر اچڻ کان به پوءِ اسين سمجهون ٿا ته انسان ايا پوري طرح ستريل شڪل ۾ نه آيو آهي." احمد عليءَ پڇيو. "چو؟"

"ساڳيو جواب آهي." صديقيءَ چيو. "قدرت طاقت ۽ شعور جو مقدار ۽ توازن مرد جي پاسي ڪيو آهي. تاريخ کان پهرين زماني ۾ تاريخي دؤر ۾ عورتن جو ذڪر يا ته آيو ئي ڪونهي. جي آهي به ته تمام ٿورو ۽ غير اهم. هيءَ صدي جيڪا هاڻ ختم ٿي آهي تنهن ۾ ڪيترن هزارن سالن کان پوءِ عورتن جو نالو، اهميت ۽ سندن حقن جو ذڪر ٿيو آهي- ۽ انهيءَ سڄي معاملي ۾ به ٿي حصا مرد جي حصي ۾ اچن ٿا ۽ مس هڪ حصو عورتن جي ڪاتي ۾ ايندو جي انهن پنهنجي حيثيت مجرائڻ يا حقن کي حاصل ڪرڻ ۾ ڪي جتن يا اڳرائي ڪئي آهي. يورپي يا آمريڪا جهڙن ملڪن ۾ عورتن کي ووٽ ڏيڻ جو حق هاڻ پنجاهه ست سال مس ٿيا آهن جو مليا آهن. سائنس، علم، مذهب يا طاقت جي نماءُ ۾ عورتن جو حصو ڇڙ آهي ئي ڪونه. ڪي ايڪڙ ٻيڪڙ نالا ملن ٿا يا ماڳهين بس. چو؟ منهنجي سمجهه ۾ اچي ٿو سندن اڳيان مرد جي قوت جي ديوار هئي. جت به مرد وسعت خيالي ڏيکاري آهي اُت عورتون اڳتي وڌيون آهن. جي مذهب کي به ڏسبو ته الله مرد کي پنهنجو نائب يا خليفو مقرر ڪري زمين تي موڪليو آهي ۽ عورتن لاءِ هن کي مجازي خدا بنائي ڇڏيو اٿس. عورت کي سندس ساڻي يا تفريح لاءِ يا تحفي طور پيدا ڪيو اٿس. مرد اجايو قوند ۾ پريل آهي ته عورت سندس پاسراتين منجهان ناهي ويئي آهي ته جيئن مرد جيڪو اڪيلو هو، اُباڻڪو هو سو مُونجهه ۽

monotonous حالت منجهان نڪري اچي."

"ادا اهي سڀ ڳالهيون چگيون آهن." مون چيو. "مون ٻه ڪوڙ سارو مطالعو ڪيو آهي ۽ الائي ڪيترا واقعا ذهن ۾ ايندا ويندا آهن. پر اصل ڳالهه هيءَ آهي ته جنهن ريت انسان عورت کي ڪاري ڪري ماريون ٿا، سا ريت دنيا ۾ ڪٿ ٻه نه آهي. ٻين نمونن ۾ ضرور آهي. انسان جو هيترو نندڙو ملڪ ۽ انسان هيڏو انڌير ڪريون پيا. اڌ ڪان وڌيڪ عورتون بنا ڪنهن ڏوهه جي مرن ٿيون. مون کي سکر جي هڪ جيلر ٻڌايو ته انسان هڪ جوشيلي همراهه کي هڪ ڏوهه ۾ پاڻ وٽ باندي ڪيو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ سندس نندِو پاءُ آيو. سڄي ملاقات جو مرڪز اهوئي هو ته بدلو ونڻو آهي ته هن وڏي قيدي پاءُ جوش منجهان چيس 'پاڙيو نه ٿجائين. ٻيو ڪوڪهر ۾ ناهي ته اها ڪراڙي امڙ ڪڏهن ڪم ايندي. ڪراڙيءَ کي ماري هن ڏر جو فلاٽو پريو مڙس ڪارو ڪر ته خبر پوين."

صديقيءَ ٿهڪ ڏنا ۽ چيو ته اسين سنڌي عجب نفسيات جا ماڻهو آهيون. منهنجو هڪ دوست جتوئي آهي تنهن ٻڌايو ته انسان ۾ هڪ اڌ مغزي هو تنهن ويڻي ويڻي بندوق ڪنڌي پنهنجي جوان ڪهوڙيءَ کي ماري وڌائين ۽ پوءِ اعلان ڪيائين ته ڪهوڙي ڪاري آهي ۽ فلاڻي چگي مڙس جو ڪهوڙو ٻه مارٽو آهي ۽ چگو مڙس ٻه ڪارو آهي. ڳالهه وڌي وئي نيٺ چگي مڙس فيصلي ۾ اسي هزار ڏيئي پنهنجي ۽ پنهنجي ڪهوڙيءَ جي جان ڇڏائي."

سڀ کلڻ لڳا.

"مغلن جي شهنشاهيءَ ۾ هڪ قانون هو جنهن کي چنگيز خان کان وٺي "ٽُوره چنگيزي" چوندا هئا. انهيءَ قانون مطابق جيڪا ٻه عورت بادشاهه کي وٺي ويئي اها پنهنجي مڙس تي حرام ٿي ويندي هئي ۽ اُن عورت کي هار سينگار ڪرائي بادشاهه جي خدمت ۾ پيش ڪبو هو. ابوالفضل آئين اڪبري ۾ لکيو آهي ته دربار ۾ ڪن

رقص ڪندڙ خوبصورت عورتن کي سِيزده تالي يعني تيرنهن تالڙ چئبو هو جيڪي ڳائڻ ۾ نچڻ مهل تيرنهن تال ڏيکارنديون هيون جيڪي سندن زيورن ۾ لڳل گهنگهروئن مان وڄندا هئا. چار گهنگهرو ڪرائين ۾، چار ڪلهن وٽ ۽ چاتين تي باقي پيا آڳرين ۾ هوندا هئا. 15هين صديءَ ۾ يورپ جون وڏي عمر جون راڻيون نوجوان ڇوڪرين کي مارائي انهن جي تازي رت سان وهنجنديون هيون ته جيئن سندن جواني قائم رهي. ڪانڊيءَ پاڻ سان هڪ ۽ جوان اڳهاڙيون ڇوڪريون سمهاريندو هو ته جيئن سندس اسي سال کان مٿي جسم ۾ گرمائش جون لهرون پيدا ٿين. حضرت دائود پيغمبر بابت، عهدنامي قديم ۾ آيل آهي ته هن ۽ پيرسنيءَ ۾ هڪ جوان ڇوڪري شونيت ابي شاگ سان نڪاح ڪيو هو ته جيئن سندس جسم ۾ گرمي ۽ شباب ٻيهر اچي ۽ نسل ۽ وڌي." مون چيو.

"اوهان قديم زماني جي تاريخ ڏسندا يا ان کان پوءِ آهستي آهستي ترقي ڪيل زماني جي تاريخ ڏسندا-" مون چيو. "عورت هميشه مرد جي قوت ۽ جنسي ڏاڍ جي تابع رهي آهي. عيسوي اخلاق جي موجوده ڳالهين جو دارومدار ۽ توريت ۾ بيان ڪيل اخلاق تي ٻڌل آهي جن ۾ انجيل اچڻ ڪري ڪجهه واڌ يا ڪمي ٿي آهي. توريت ۾ لکيل آهي ته عورت مرد لاءِ اولاد جي افزائش لاءِ آهي ۽ انهيءَ ڪري هڪ مرد ۽ وڌيڪ عورتون رکڻ جو رواج ٻيو. بادشاهن لاءِ هڪ زال جو حڪم هو پر انهيءَ تي عمل نه ٿي سگهيو. حضرت دائود وٽ گهٽيون ئي زالون هيون. حضرت سليمان وٽ ته ٽي سئو رڳو ڪنيزون هيون. قريبي مائٽيءَ وارين زالن سان زنا ڪرڻ ۽ توريت مان ثابت ٿئي ٿو ۽ حضرت ابراهيم پنهنجي ماٽيجي ٻيڻ ساره سان نڪاح ڪيو. اها ڳالهه ۽ اُن ۾ لکيل آهي. حضرت ابراهيم جو هڪ ٻار سندس زال جي نوڪرياڻيءَ منجهان ٿيو ۽ حضرت يعقوب ٻن ٻيڻن سان شادي ڪئي. منهنجو مطلب آهي ته عورت جو مرتبو يا مان شروع کان ئي مرد جي مرضيءَ جي تابع

رهيو آهي. لُوط جو قصو توريت ۾ درج آهي تہ ڪيئن ڇوڪريون مهمانن کي پيش ڪيون ويون هيون. ابتدائي عيسويت ۾ عورت کي ناپاڪ تصور ڪيو ويندو هو. ۽ دنيا ۾ تباهي جو باعث بہ عورت کي سمجهيو ويندو هو. ٽرٽُولين (Tertullin) عورت کي دوزخ جو دروازو سمجهندو هو. مطلب تہ پيغمبر ۽ سندن اعليٰ پوئلڳ بہ عورت کي گهٽ سمجهندا هئا تہ آخر انهن پيغمبرن کان پوءِ اچڻي دنيا ۾ بہ عورت کي گهٽ ئي سمجهڻو پيو. انهيءَ ڪري اسلام ۾ عورتن جي حقن ۽ فرضن جي وضاحت تفصيل سان ڪيل آهي ۽ کين پنهنجي دؤر جي لاڳو قانونن ۽ رسمن کان وڌيڪ ۽ مناسب حيثيت ۽ جاءِ ڏني ويئي. پر تنهن هوندي بہ مرد کي سندس مجازي خدا قرار ڏنو ويو ۽ طلاق جو هٿيار بہ مرد جي هٿ ۾ رهيو."

"يار تون واقعي دانشور آهين." پرواني صاحب کلندي چيو.

"ايئن تہ تاريخ جا اڏ کان وڌيڪ صفحا ڀريل آهن جن ۾ عورتن کي گهٽ ڪري ڏيکاريو ويو آهي. اهي سڀ تاريخون توڙي مذهبي ڪتاب مردن جا لکيل آهن. مردن کي اهو نہ ڀلجڻ ڪپي تہ هُن بہ اهڙي هڪ عورت جي جسم مان جنم ورتو آهي. مرد پنهنجي قوت جي نشي ۾ عورت کي نہ رڳو عذاب ڏيئي ٿو پر تمام گهٽو خوار بہ ڪري ٿو. عورت جي جنهن عضوي مان هو تخليق ٿي دنيا ۾ زورآور بنجي ٿو؛ حاڪم بنجي ٿو؛ دانشور بنجي ٿو- تنهن لاءِ اهو بہ چئي ٿو تہ قدرت عورت کي لذت ۽ مزي حاصل ڪرڻ لاءِ تخليق ڪيو آهي پر سڄو مزو، لذت ۽ مستي، قدرت عورت جي انهن عضون ۾ رکي آهي جيڪي پيشاب، گوهہ ۽ گندگيءَ جا مرڪز آهن. مرد پنهنجي طاقت ۾ عجب ذات آهي. عورت لاءِ زمين آسمان هڪ ڪري ڇڏي ٿو. لکين مردن کي عورت لاءِ قتلام ڪري ٿو. خدا جي خدائيءَ کان بہ مُنڪر ٿيو وڃي. تاريخ ۾ الائي ڪيتريون جنگيون عورت کي حاصل ڪرڻ لاءِ لڳيون آهن. هيلن آف ٽراءِ، قلوپيٽرا انهن جا وڏا مثال آهن. عورت کي حاصل ڪرڻ لاءِ جبل

کوٽي فرهاد کير جي نهر وهائي ٿو. ہروچ شهزادو پنهون ڏوہين وانگر ڪپڑا ڏوئي ٿو، ڇام تماچي ڪِکَ ۾ وڃي ويهي ٿو ۽ رات ڏينهن گذاري ٿو. مير علي مراد تالپر بالیءَ خاطر ڇا ڇا نہ ٿو ڪري. نيٺ رياست جا خزانا خالي ٿي ويس تہ لکنوءَ جي طبلچيئن ۽ هارموني وڄائڻ وارن کي هندو سيٺين کان وياج تي قرض وٺي پئسا ڏنائين ۽ جان ڇڏائي. ميهار سهٽي لاءِ ران جو گوشت وڌي، پچائي، سهٽيءَ جي بک لاٿي. عمر سومرو رڳو مارويءَ جي سونهن ہڏي، هيليڪاپٽر جهڙي اُٺ تي رات وچ ۾ عمرڪوٽ کان ہالوا پهتو. عجب اُٺ هو. هاڻ اهو پنڌ رات وچ ۾ پاجيرو جيپ ہ ڪونہ پورو ڪري سگهندي. مون کي اها ڳالهہ ڏند ڪٹا لڳي ٿي. اهڙا ہيا ہ عاشق ٿي گذريا آهن جن جان تي کيڏي، معشوق کي يعني عورت کي حاصل ڪرڻ لاءِ جتن ڪيا ۽ يارن دوستن جي چوڻ مطابق يا وري پنجابي شاعر وارث شاهہ جي چوڻ مطابق موت ۾ عورت مرد کي ڇا ڏنو:

"وارث شاهہ جدون رَن ديال هووے
بهانڍا مُوت دا کڍہ دکهاوندي اي

(وارث شاهہ جڏهن عورت راضي ٿئي ٿي- جتان مُٺي ٿي اهو ٿانوَ ڏيکاري ٿي.)

"يار انسان جي جسم جي جنهن حصي ۾ قدرت گند جا ڍير رکيا آهن، اُت ئي لذت جا اڻ ميا خزانا ہ ڀري ڇڏيا اٿس."

سپ کلڻ لڳا.

"پروانا سائين نشو چڑهيو اٿئي." شيخ صاحب چوڻ لڳو. "اوهان جي شمع کيڏانهن ويئي؟"

"منهنجي شمع!" پرواني چيو. "ايترا ہار ڇٹيا آهن جو تکڑ ۾ مون کي نالا ہ ياد ڪونہ پوندا آهن. ادا شمع ڪنهن زماني ۾ هئي هاڻ تہ شمعدان بنجي پئي آهي. پر يار الله خوش رکيس آباد رکيس. ويچاري ڏاڍي سٹي آهي."

"جيڪي به زالون ويچاريون هونديون آهن سي ڏاڍيون سٽيون هونديون آهن." مون دانشور جي حيثيت ۾ چيو.

"جڏهن کان زالن جا نالا مختصر ٿيا آهن"، شيخ صاحب چوڻ لڳو، "يعني فوزيا، آسيه، رضيه، وغيره وغيره، بس ڦهلجي ويون آهن ۽ ڏسي وائسي، مرد کي کوڙڪي ۾ ڦاسائي، واهه جو ڊبائڻ شروع ڪيو اٿن. نه ته بابا سائين امان کي سڌ ڪندو هو خيرالنسا ته امان جي منهنجا سائين ڪري اچي اڳيان بيهندي هئي. هاڻ به تجربو ڪري وٺ جن چوڪرين يا عورتن جا نالا ڊگها وڌا ۽ پراڻي زماني جا آهن سي فرمان بردار ۽ سيبتيون سگهڙ آهن ۽ جن جا نالا ننڍڙا آهن سي ننڍڙي مرچ وانگر آهن. مٽان سهٽيون ۽ اندران ڪڙيون."

"يار شيخ صاحب کي به وسڪي چڙهي ويئي آهي. هاڻ منهنجي خيال ۾ آخري پيگ ٿاهيو."

"چو؟ شيخ صاحب رڙ ڪئي. "پاپي اڃڻ واري آهي ڇا؟ پاپيءَ جو نالو به ننڍڙو آهي. تنهنجو حال الائي ڪهڙو هوندو؟"

"حال ڪهڙو هوندو؟" پرواني صاحب چيو. "آرٽوپيڊڪ سرجن وٺ ته پهچي ويو آهي. پر پاڻ جنهن مقصد لاءِ گڏ ٿياسين اهو اڌورو رهجي ويو."

سپ کلڻ لڳا.

ٻئي ڏينهن انٽيليڪچوئل فورم جو پريس ڪلب ۾ شام جو جلسو هو. هال ڪچاڪچ پريل هو. مردن کان وڌيڪ زالون هيون. موضوع هو: "سنڌ جا سياسي ۽ معاشرتي مسئلا." گهٽن ئي همراهن ڳالهايو. هڪ جهوني دانشور چيو: "سنڌ کي 1940ع واري ٿهراءُ مطابق حيثيت ملڻ گهرجي. فيڊريشن جي معنيٰ ئي اها آهي ته جيئن فيڊريٽنگ يونٽ پاڻ ۾ ملي اتحاد سان آئين ٺاهي پائرن وانگر هلن. پر هت ابتڙ ٿئي پيو. 1940ع جي ٿهراءُ کي

1946ع ۾ ترميم ڪري نندن صوبن کي ڪاپاري ڏڪ هنيو ويو. ان کان سواءِ جيستائين وڏيري شاهيءَ جو طوق ڳچي ۾ پيل آهي اسين ترقي نہ ڪنداسين. تعليم ضروري آهي. نوجوان اڳيان اچن."

ٻئي نوجوان رهنما چيو: "موضوع ۾ آهن هڪ سياست ۽ ٻيو معاشرت. سياست کي وٺو تہ پهرين اسان کي آزادي کپي. ديس آزاد نہ هوندو تہ اسين ڪجهہ بہ نہ ڪري سگهنداسين. ٻيو موضوع معاشرت آهي. سنڌ معنيٰ ٻهراڙي. 70 سيڪڙو سنڌي ٻهراڙيءَ ۾ رهن ٿا. انهن جا حق ڪپن. ترقي کپي. وڏيرو ختم ٿيو تہ ٻيو وڏيرو ايندو. وڏيري کي صحيح راهہ تي هلٽو پوندو. ورهاڳي کان اڳ وڏيرو قوم پرست هو ۽ هاڻ وڏيري جون اکيون پوري ملڪ تي آهن. وڏيري جي اکين کي مختصر ڪرٽو پوندو ۽ سنڌ پهرين بہ آزاد ملڪ هو ۽ هاڻ بہ اسان کي آزاد ملڪ کپي...."

ڪجهہ دير کان پوءِ هڪ پکي عمر جي ڇوڪري اسٽيج تي آئي ۽ ڳالهائڻ جي اجازت گهريائين. انهيءَ ڇوڪريءَ جو نالو ايجنبا تي نہ هو. پر اسين سنڌي نياڻين کي مانُ ڏيندا آهيون کين ست قرآن مجيندا آهيون، انهيءَ ڪري کيس ڳالهائڻ ڏنو ويو:

"1940ع جو ڏهراءُ ڇگي ڳالهہ آهي. اسان مان تمام ٿورڙن کي شايد خبر هئي تہ رڳو هڪ آرٽيڪل اسان جي لاءِ مفيد آهي. 1946ع جي ترميم جي اسان مان گهٽن کي شايد خبر ئي نہ هئي. جو اسين مسلم ليگ ۽ انهيءَ جي ليڊرن سان ڪاوڙيل هئاسين. ترميم ٿي ويئي. ڪنهن بہ اُن وقت نالي ماتر شايد اعتراض ڪيو هجي. اسان کي تہ ڪٿي بہ اهڙو اعتراض نظر نٿو اچي. ملڪ ڏهي ويو جيتوڻيڪ ملڪن جي فيڊريشن ڏهٽي هئي. اسان کي وزارتون ۽ چگ مڙسيون مليون. صوبيدار اسان جي هٿ ٿيا. اسين وڏيرا ليڊر خوش ٿي وياسين تہ هندن جو طوق ڳچيءَ مان لٿو تہ آزاد هوا ۾ ساهہ ڪٽنداسين. هندو ويا تہ هندن جا قرض بہ ويا. عام ماڻهو شهرن ۾ هو يا ٻهراڙين ۾ رڳو انهيءَ ڪري خوش ٿيو تہ قرض مان

جان ڇڏڻ سان گڏ ڪلمي پائي آيا. هندو ڇگا ٻه هئا تہ ٻه مذهب جي لحاظ کان ڪافر هئا. مسلم ليگ جي وڏيرن جي ليڈرشپ هندن جي وڇڻ ڪري وڏيڪ خوش هئي جو ڪين تہ اڪثريت بمبئي جي ڏار هئڻ ڪري ملي ۽ ٻيو باقي ملڪ مسلمان ٿيندو تہ هندن جي طوق ۾ آزادي ملندي. پر ڪين خبر نہ هئي تہ هندن جي وڇڻ ڪري سنڌي تعليم يافتہ ماڻهو ويا هليا. هندن جي وڇڻ ڪري سنڌي زبان ڳالهائڻ وارا گهٽ ٿي ويا. هندن جي وڇڻ ڪري، سنڌي، سنڌ ۾ ٻہ انگن اکرن ۾ گهٽ ٿي ويا. هندن جي وڇڻ ڪري سموري اقتصاديات مهاجر، پنجابي ۽ پٹاڻ جي قبضي ۾ آئي. اهو ڪم سرڪار جي ڪيترن ئي نوٽيفڪيشنس ذريعي ٿيو. هندو ويا تہ سنڌ جا شهر سنڌي نہ پئي لڳا. ڳوٺاڻو ٻہ اردو ڳالهائي تہ پنهنجي مطلب جي شيءِ مليس. اسان کي هندو ڇڏ ڇوندا هئا. ايا ٻہ هو اسان کي ڇڏ ڇون ٿا. پل سنڌي هندو آمريڪا ۾ پنجاهه سال لاڳيتا رهيا هجن پرسنڌ جي مسلمان کي ڇڏ ڇون ٿا. پر هاڻ جيڪي مسلمان آيا تن سنڌين کي جاهل ڇوڙ شروع ڪيو. اسان جي تهذيب ۽ تمدن جنهن کي هندن جي وڇڻ ڪري ڏڪ رسيو تنهن کي وڏيڪ هاجو رسايو ويو. اسان جون عورتون شايد اسان جي پڑهيل آفيسر طبقي يا وڏيري طبقي جي ڪم جون نہ هيون جو ذري گهٽ سپني وڏيرن ۽ آفيسرن مهاجر ۽ پنجابي زالون شهرن ۾ بنگلن ۾ ويهاريون ۽ پنهنجون زالون ڳوٺن جي اڏ ڪچن اڏ پڪن گهرن ۾ صدين پراڻي تهذيب جي دائري ۾ ئي ڇڏي ڏنيون. ملڪ جي ورهاڱي سان پهراڙي جي عورت کي ڪو فائدو نہ رسيو. الٹو انهيءَ عورت جي ذهن ۾ اهو زهر پرجي ويو تہ سندس هڪ يا ٻہ پهاڇون شهرن ۾ بنگلن ۾ رهيل آهن ۽ پٹار ٻہ وٹن آهي تہ صاحب ٻہ سندن آهن. آهستي آهستي شهرن تي پاهران ايندڙ ماڻهن ۽ انهن جي حڪومتي سرشتي جو قبضو ٿي ويو. شهرن ۾ هڪ نئين تهذيب جنم وٺڻ لڳي. اسان جي رهٹي ڪهٹي بدلجڻ لڳي. ويس وڳا ٻہ

بدلجڻ لڳا. اردو اخبارون ۾ مخزنون شهرن توڙي ملڪ تي ڇانئجي ويون. اردو اخبارن جو اثر ايترو وڌي ويو جو جنگ اخبار ۾ اُن ۾ ڇپيل ايڈيٽوريل، خبرون ۽ تجزيا ملڪ ۾ ايندڙ تبديلي جي اڳواڻ اعلان وانگر هئا. انهن اخبارن جا فائل ڏسجن ۽ انهن جو تجزيو ڪجي تہ انهن جو اسان جي ملڪ ۾ ماڻهن ۾ نفرت ڦهلائڻ ۾ ويڙهائڻ ۾ وڏو هٿ ۽ رول آهي. اهو سبجيڪٽ پي. ايڇ. ڊي ڪرڻ جو آهي. سنڌي اخبارون ڪراچيءَ مان ڏکجي حيدرآباد پهتيون پر ون يونٽ کين نهايت ڪمزور ۽ پڙهڻ لائق ئي نہ ڇڏيو. کين اشتهار ملڻ ڏري گهٽ بند ٿي ويا تہ اخبارون بہ ختم.

"هاڻ اچو تهذيب تي. ريڊيو پاڪستان حيدرآباد منجهان ڏهہ ويهہ سيڪڙو سنڌي پروگرام ڏيڻ لڳو. اسان کي اردو ڊراما، اردو فلمي گانا ۽ اردو تقريرون ٻڌڻيون پونديون هيون. ڪراچي سنڌ جو شهر نہ هو. شهرن ۾ اسان جي ڳهرن ۾ دهي ٻڙا، ڪلاب جامن، سليوليس قميصون، پي آءِ اي جي يونيفارم جهڙا ڪپڙا عورتن استعمال ڪرڻ شروع ڪيا. سٽ قميصون ديهاتي لوگ پائڻ لڳا. پينٽ، شرٽ ۽ بش شرٽ شهري پڙهيل ۽ مهذب ماڻهن جو لباس بنجي ويو. مسيت مسجد بنجي ويئي. بانگ اذان ٿي ويئي. روزو کولڻ افطار ٿي ويو. نمازن جا سنڌي نالا بدلجي ويا. کورين جي مسيت، لاکن جي مسيت، گنج بخش شاهہ جي مسيت، حاجي شاهہ جي مسيت سڀ پنهنجا اصلوڪا نالا وڃائي خالص عربي نالن ۾ سڏجڻ لڳيون. نو وديالين اسڪول مادل اسڪول ٿي ويو. هيرانند ائڪيڈمي، گورنمنٽ هاءِ اسڪول ٿي ويو. داس گارڊن، پهرين ميونسپل باغ پوءِ راڻي باغ ٿي ويو. پريم پارڪ ختم ٿي ويو. سنڌي زبان ۾ بورڊ آهستي آهستي لهي ويا. سنڌي زبان ختم ٿي ويئي. ايک خدا، ايک رسول، ايک ملڪ ۽ ايک زبان جا نعرا لڳڻ شروع ٿي ويا. اهي سڀ معاملا اسان کونہ ڏٺا. تڏهن اسان جي عمر ننڍي هئي. پر هاڻ ڇڪي ريت محسوس ڪريون ٿا.

"ڇا ڪرڻ ڪپي؟ مان ڳالھ ڪي مختصر ڪريان ٿي. سڀ ڳالھيون ڇڏيو. سنڌ ڇو آزاد ٿئي؟ ھڪ دفعو اڳ اسان جي وڏن سنڌ کي بمبئي کان الڳ ڪري وڏيرن جي ۽ نئين ملڪ جي حوالي ڪيو ھو. ھاڻ اسان وٽ ڇا آھي؟ جو اسين ٻيھر سنڌ کي آزاد ڪري وڏيرن جي حوالي ڪريون. اھا سنڌ سان تاريخي ويساھ گھاتي ٿيندي. پوءِ ڇا ڪرڻ ڪپي؟ اچو تہ موجوده سنڌ کي فتح ڪريون. اچڪلھ فتح اقتصاديات جي آھي. اچڪلھ فتح سياست جي آھي. پھرين سنڌ جي ابوجھ ماٹھن کي ڇاڻ ڏيو. تعليم ڏيو پوءِ کين وڏيراشاھيءَ جي ڇار منجھان نڪرڻ ڏيو. ھو ٻھراڙي ۾ ھجن يا شھرن ۾ ھو مڊل ڪلاس يا لوئر ڪلاس جا ھجن پر رئيس جا ڪمدار ۽ ٻوتار جا پوئلڳ نہ ھجن. کين روزگار ڏيارِيو. سندن ذھن مان پوليس ۽ ڪاموري جو ڈھڪاءُ ۽ وڏيري جي بدمعاشيءَ جو خوف ڪيو. جيئن شھرن ۾ آھي. ھت ڪراچيءَ ۾ وڏيرن کان وڌا ڪروڙ پتي وڏيرا پيا آھن پر پي آءِ ڊي سي وٽ پان وارو، بوٽنگ بيسن تي چڪن تڪ وارو، جامع ڪلاٽ مارڪيٽ ۾ پرت پرڻ وارو، حيدريءَ ۾ پان وارو، سکر گھنٽا گھر تي گاڏي وارو، حيدرآباد ۾ چوڑين ٽاھڻ وارو، چڪن ڪڑھائي وارو، فرنيچر ٽاھڻ وارو، پکوڑن وڪڻڻ وارو. بندرگاھن تي ڪم ڪرڻ وارا- ۽ اھڙا پيا سڀ لوئر مڊل ڪلاس ماٹھو پيدا ڪريو. محنت ڪريو ۽ اھي ماٹھو ڪڏھن بہ ڪروڙ پتي وڏيري کي ووٽ نہ ڏيندا. وڏيرو ڊھڻ شروع ٿيندو سنڌ اسرڻ لڳندي. ڏاريا بہ ست نہ سھي سگھندا جڏھن اسين فاءِ استار ھوٽلن ۾ بيرن کان وٺي مئنيجمينٽ تائين سنياليندا سين. پي آءِ اي ۾ يونيفارم آفيسر کان وٺي قلين تائين نظر ايندا سين. استاڪ ايڪسچينج ۽ بلڊرس ۾ شمار ٿيندا سين. اسان لاءِ گذريل پنجاھ سال تمام گھٹا ھئا پر اسان وڏيرا ابن وڏيرا، پير ابن پير، پوتار ابن پوتار پيدا ڪياسين ۽ اڳتي قدم کٹڻ جي بدران Reverse ٿيڻ ۾ وڏائي محسوس ڪئي. اسان کي

Nostalgia سان پيار آهي يا مجبور آهيون انهيءَ پيچري تي هلڻ جي. ڇوڪريون ٻاهر نڪرن. عورتون ٻاهر نڪرن. جيڪي محنت ڪري سگهن ٿيون، ڪن. هو سون ڪونہ آهن جو ڪين گهر جي ٿجوڙين ۾، ڳٽي سوگهو ڪري رکو ۽ پوءِ جڏهن بہ دل چاهي پنهنجي نياڻيءَ کي، پنهنجي ماءُ کي ۽ پنهنجي سڄي عمر جي پيار ڪندڙ شريڪ کي ڪاري ڪري ماري ڇڏيو. اسان جي عورت ڪاري ناهي. اسان جي مردن جون دليون ڪاريون آهن. اسان جا مرد ويهہ ٽيهہ پنجاهہ عورتن سان جنسي ناتا رکن ٿا ۽ فخر محسوس ڪن ٿا. اهي ڪارا آهن. انهن کي عورتون گڏجي مارين. پوليس جي لاکپ ۾ هٽائين. اسان جون عورتون اڇن اسين ڪين پريس ڪلب وٽي ويون آتي پنهنجن مردن جي ڪاري هٿ جا ثبوت ڏيون. هيءَ دنيا ايجا مردن جي طاقت تي هلي ٿي پر ڪجهہ قانون ۽ ظلمن جي اُپٽار ضرور ٿي سگهي ٿي. لوڪل پيپر، نيشنل ۽ انٽرنيشنل فورمس تي اسان جي لاءِ جاءِ آهي. اڇو تہ انهيءَ جاءِ کي بہ استعمال ڪريون. اڇو تہ اقتصاديات ۽ سياست کي پنهنجو هٿيار بنايون. ڪينٽڪي فرائيڊ چڪن (KFC) يا مئڪڊونلڊس ۾ ڇو اسان ڪم نہ ڪريون. اسان جون ڇوڪريون برف جون ناهن جو انهن کي گرم هٿ لڳا تہ ڳري ويندیون يا ميڙ جون ٺهيل ناهن جو جت بہ ڪين ٻاريو تہ روشن ٿي ڳرڻ شروع ٿيندیون. خدا جي واسطي اسان جي مردن کي ڪاراڻ جي ڊيڄ ۽ ڊُونڊ مان ٻاهر ڪيو. منهنجي بزرگن کي ڪي ڳالهيون چگيون نہ لڳيون هجن تہ مون کي معاف ڪجو."

ايئن چئي هوءَ سهڪندڙ ڇوڪري اسٽيج تان هيٺ لهي آئي ۽ مون کان ٿورو پرپرو اچي ويٺي. ساٺس گڏ هڪ ٻي بہ وڏي عمر جي عورت هئي جنهن جو مرداني محاوري موجب ايجا سڄ ڪونہ لٿو هو ۽ ڪٽيل وارن ۽ جينز جي پينٽ ۾ پنهنجي عمر کان بہ ڪجهہ گهٽ لڳي پئي. مون پنهي کي غور سان ڏٺو ۽ مون کي هن نندڙي

سنڌ ۾ اها تقرير ڪندڙ ڇوڪري پهرين ڪڏهن نظر نه آئي.

ٿورڙي دير ۾ ساهيءَ جو اعلان ٿيو ۽ اهو ٻڌايو ويو ته چانهه سموسي ۽ بسڪوٽن کان پوءِ سنڌ جو وڏو اصل وڏو دانشور پنهنجي صدارتي تقرير ڪندو. آڏ جلدي اٿيس ۽ منهنجي هڪ هٿ ۾ سهاري لاءِ لٺ هئي. ايڏا ٽنگ مان پوريءَ طرح سُور ڪونه ويو هو. آڏ ۾ ٽي قدم اڳتي هلي، انهيءَ ڇوڪريءَ وٽ پهتس ۽ سندس ڪنڌ تي هٿ رکي چيومانس: "اوهان مون کي متاثر ڪيو آهي. اڇو ۽ گهڙيون مون سان ڳالهايو." مون کي پنهنجي عمر جي حساب سان هن جي ڪنڌ تي هٿ رکڻ جو ڪوبه احساس نه ٿيو.

"اوهان ڪير آهيو؟" هن کهري آواز ۾ پڇيو.

"آڏ" ۾ بن ناولن ۽ سؤ ڪهاڻين جو خالق سنڌي اديب آهيان. منهنجي ساڃي ٽنگ ۾ فريڪچر آهي. آڏ ڪجهه ڳالهائڻ چاهيان ٿو."

اسين ٻئي رش ۾ هلڻ لڳاسين. "هيءَ منهنجي آنٽي مسز راحيل بلوچ آهي." ٻي عورت ۽ اٽي هلڻ لڳي. مون سندس آنٽيءَ کي هٿ ٻڌي Wish ڪيو ۽ مرڪندي چيو: "ٽئي اکر misfit آهن. اسان وٽ هن جي عمر جي عورت جو نالو ايمٽا، فاطمه، فخرالنسا وغيره ٽي سگهي ٿو راحيل نه- سا ۽ مسز ۽ مسز ۽ ڪنهن ٻروچ جي."

مون ٽهڪ ڏنو. مسز راحيل ۽ ڪلڻ لڳي ۽ نوجوان ڇوڪريءَ چيو.

"منهنجو نالو ساره بلوچ آهي. مسز ساره بلوچ. I am also a widow هيءَ منهنجي چاچي رئيس سنجر خان بنگلاٽيءَ جي ڇهين زال آهي. چار مري ويس. ٻن کي قدرت ماريو. ٻن کي پاڻ ماريائين. ۽ زالون مارجي نه سگهيون جو چاچا جي دل، سڃن هيرن موتين جا ڪشتا ۽ شاهي حڪيمن جا مرداني قوت وڌائڻ جا نسخا برداشت نه ڪري سگهي ۽ مهلت ملي نه سگهي. هُو اسان جي هڪ چاچيءَ مٿان اگهاڙي حالت ۾ Cardiac arrest جي ڪري گذاري ويو. اها چاچي نياڳي آهي ۽ ايڏا تائين پاڻ کي ۽ نياڳي سمجهندي

آھي. ھيءَ چاچي ڪراچيءَ جي بنگلي تي رھندي ھئي. انھيءَ ڪري مال متاع گھٽ ملیس پر نياڳ جو ليبل لڳڻ کان بچي ويئي. سنڌي اسپيڪنگ ناھي انھيءَ ڪري شروع کان ئي وڻي سندس نالو راحيل ھو. پھرين ڪجھ ڏينھن پاڻ کي مسز راحيل بنگلاٽي بلوچ سڏائيندي ھئي پر باقاعدي ڏمڪيءَ ملڻ کان پوءِ صرف بلوچ ٿي پئي."

اسين ٽئي گڏ آياسين پئي. راحيل بلوچ پريل بدن جي صحيح شيپ جي عورت ھئي. پيٽ اندر ۽ جينز منجھان نڪتل گول hips ۽ چگي طرح سنپاليل ڇاتي ۽ منھن تي ھلڪو ميڪ اپ ايڏا بہ اسان جي ڪنھن سيڪنڈ ڪلاس وڏيري جا لاھ ڪيڏ لاءِ ڪافي ھئا.

"ساره مون کي تنھنجي تقرير ۽ خيال وٽيا." مون چيو.

"ٿينڪ يو!" ساره چيو.

اسين پريس ڪلب جي ھڪ پرئين ڪنڊ ۾ پيل ڪرسين تي ويھي رھياسين. ڪائنٽ پچي مون چڪن سئنڈوچ ۽ ڪافي جو آرڊر ڏنو.

آءٌ ٿھڪ ڏيڻ لڳس.

"چو اوھان ڪلو ٿا؟" ساره پچيو.

"ڪلان رڳو انھيءَ ڪري ٿو تہ تنھنجي ۽ منھنجي عمر ۾ ڏري گھٽ ٻيڻ تي فرق آھي. اسان جون چوڪريون ايڏا تائين مون کي ڏھ دفعا انڪل يا چاچا چئي چڪيون ھجن ھا ۽ تو ھڪ دفعو بہ نہ چيو آھي."

"اسان جون چوڪريون guilty concious آھن. ڪين complexes مان نڪرڻو پوندو. ڇا مان جيڪڏھن اوھان کي انڪل يا چاچا نہ چيو تہ اوھين مون کي چڪن سئنڈوچ وانگر کائي ويندا؟"

مسز راحيل بہ ڪلي ڏنو ۽ چيو: "اسين سنڈ ۾ رشتن جي Cover ۾ ڪرپشن کي ھمٿايون ٿا ۽ ڪرپشن ڪريون ٿا."

مون کي مسز راحيل جي سنڌي چگي لڳي پر ايڏا بہ رئيس سنجر خان ست اٺ سال جيئرو ھجي ھا، سچن موتين جا خاڪا

کائي ها ۽ مائي راحيل ڳوٺ ۾ گهٽو عرصو اڇي وڃي ها تہ شايد سنڌي لهجو وڌيڪ چگو ٿي وڃيس ها پر افسوس رئيس کي سڃن موتين جي خاکن مهلت نہ ڏني. اسين سنڌي، غير سنڌين کي سؤ سيڪڙو پنهنجو ڪرڻ چاهيندا آهيون. روايتن جو زور ٽوڙڻ نہ ڏيندا آهيون. پر نيٺ ٽٽندیون!

"ساره هڪ ڳالهہ ٻڌاءِ؟" مون چيو. مون ساره جي اکين ۾ ڏٺو.

ساره جو ڏيان مون ڏانهن ٿيو. سندس وڏيون ۽ ڪاريون اکيون هيون جن ۾ دنيا جا عام داستان نظر آيم. ڪنهن بہ شهرزاد جي الف ليلوي ڪهاڻيءَ جو وجود نہ هو. مسز راحيل وانگر هلڪي ميڪ اپ ۾ هئي. شلوار قميص ۽ چادر سان ڍڪيل جسم ۾ مسز راحيل ڪان قدآور هئي. رنگ سانورو تہ نہ هو پر ڪجهہ صاف هئس. مون کي سندس چوڻ مطابق Widow نہ پئي لڳي. صرف پنهنجي عمر وارين عام چوڪرين ڪان وڌيڪ آزمودگار ۽ باشعور لڳي پئي. شايد لڳل مردانا هٿ ۽ دنيا کي وڌيڪ پرکڻ انهيءَ جو سبب هجي.

"اوهان کا ڳالهہ ٿي پچي؟" ساره چيو. "منهنجيون اکيون عام اکين جهڙيون آهن."

مون کي ڏڇکو لڳو. آءٌ مرد ضرور آهيان. پر مهذب.

مون ڪلي چيو: "الائي ڪيترا راڻا قتلام ٿيا هوندا. خير پهرين اهو ٻڌاءِ اڄ هن فنڪشن ۾ اوهان کي سڏ هو."

"نہ."

"پوءِ هيڏي تقرير هيڏي Confidence سان ڪيئن ۽ ڇو ڪرڻ آئين؟ لڳو ايئن ٿي جڻ ڪنهن اعليٰ انٽلئڪچوئل ۽ سياسي ليڊر جي پارٽيءَ جي تربيت يافتہ آهين- ۽ انهيءَ پارٽيءَ کي ڇڏي بہ آئي آهين."

"نہ ايئن ناهي. منهنجو ڪنهن سان بہ واسطو ناهي. ليڊرن جا نالا اخبارن ۾ پڙهيا اٿم. سنڌ جو حال اخبارن ۾ بہ معلوم ٿيو آهي پر ڳوٺ ويندي آهيان. ڳوٺان ڪجهہ عورتون ايندیون آهن.

منهنجي پرورش چاچي سنجر خان ۽ پوءِ آنٽي راحيل وٽ ٿي آهي. چاچي سنجر خان جي ڪردار جي خبر پوري ساري اٿم پر آنٽي راحيل هڪ پنهنجي الڳ positive ڪرئڪٽر جي آهي ۽ هوءَ هن دنيا جي انسانن منجهان آهي، هوءَ پنهنجيون سڀ ضرورتون ۽ آسائشون پوريون ڪندي آهي. سنجر خان جي ڪابه ملڪيت جيڪا ڳوٺ ۾ هئي نه ورتائين چاچا جي ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين کي ورهائي ڏنائين. صرف ڪراچيءَ ۾ PECHS ۾ هزار وال وارو بنگلو سندس نالي هو ۽ ٻيو چاچو پنج لک رپيا هن جي اڪائونٽ ۾ جمع ڪري ويو هو. منهنجي چاچي کي آنٽي راحيل جينز جي پينٽ ۾ ڏاڍي وٽندي هئي."

"ها گهڻي واريون بروچياٽيون مرد جي سيڪس اپروچ واري جذبي کي Stale ڪري ڇڏين ٿيون. منهنجو هڪ بروچ پڙهيل ڳڙهيل دوست چار پيگ پي چوندو آهي يار گهر وڃي چا ڪريان؟ زال پرسان ايئن ستي پئي هوندي آهي جهڙي ڀڻي ستي پئي آهي. آءٌ ٿورڙو وڌيڪ ڳالهائيندو آهيان I hope you don't mind

ساره ۽ راحيل کلڻ لڳيون.

"خير هاڻ اچون مطلب تي." مون چيو. "هڪ ته وقت ڪڍي منهنجي گهر اچو اوهان کي بدر سان ملايان. ٻيو منهنجي اوهان مدد ڪريو."

"ڪهڙي مدد؟" ساره چيو.

"ڪجهه ڏينهن اڳ اسان جي ڪامپليڪس ۾ ٻه زال مڙس قتل ٿي ويا. ڇوڪريءَ جي ياءُ، ٻيڻ ماري ۽ پيٽيوو ماريو- ڪارو ڪاري جو هڪ ڪيس ڪراچي شهر ۾.

"اوهان سونا جو ذڪر ڪريو ٿا. شي واز ماءِ فرينڊ. مان اُت آئي ٻه هيس." ساره چيو.

"پُوئر سونا!" مسز راحيل چيو. "ڏاڍي سٽي ڇوڪري هئي."

"ها." مون چيو. "آءٌ سونا جو قتل عام قتلن وانگر ختم ٿي

وڃڻ نڻو چاهيان. سپاٽي مون پريس کلب ۾ پريس کانفرنس جو بندوبست کيو آهي. اوهان اچو. پنهنجا خيال بہ ظاهر کريو ۽ منهنجي مقصد کي بہ هڻي ملندي."

"اهو صحيح آهي." مسز راحيل چيو. "اوهان جي بدر سان بہ ملاقات ٿي ويندي ۽ کجهہ پريس سان بہ ڳالهائيندا سين."

مون کلي ڏنو. "بدر کونہ ايندي. هو جلسن جلوسن کان گهبرائي ٿي. هتان پريس کانفرنس ڪري، پوءِ جي اوهين چاهيو تہ منهنجي گهر هلون ۽ بدر سان بہ ملاقات ٿي ويندي."

"ايئن بہ ٺيڪ آهي." مسز راحيل مرڪي چيو.

ٻئي ڏينهن پريس کلب جو هال ٻريل هو. ڪيترين ئي مخزنن ۽ اخبارن جا نمائندا موجود هئا. ساره سان گڏ اٺ ڏهہ چوڪريون هيون ۽ مسز راحيل بلوچ ساڙهي پائي آئي هئي. شفان جي ساڙهيءَ ۾ هوءَ ڪالهہ کان وڌيڪ Shape ۾ هئي. ننڍڙو بلائوز صرف سندس ويل ڊويلپڊ چاتين کي ئي ڍڪي سگهيو ٿي ۽ هوءَ سڄي هال ۾ هڪ وٽندڙ شخصيت محسوس پئي ٿي. اهڙن سينيي ڪپڙن ۽ هلڪي ميڪ اپ سان بہ هوءَ vulgar نہ پئي لڳي. ساره کي ڪالهہ وانگر ڪاٽن جي شلوار قميص پهريل هئا.

پريس کانفرنس شروع ٿي.

پهرين مون ڳالهايو.

ساره بہ ڳالهايو.

پوءِ سوال جواب ٿيا.

"اوهين سنڌي عورت کي ڪاري ڪري چو ٿا ماريو؟" هڪڙي صحافي پڇيو. "جڏهن تہ دنيا جي هر حصي ۾ مهذب توڙي غير مهذب ماحول ۾ مرد عورتن کي قتل تہ ڪندا آهن، پر ليبل نہ هٽندا آهن؟

"شايد اسان جو مرد عورت کي مارڻ لاءِ ڪو سبب ڳولڻ

چاهي ٿو." مون چيو. "شايد هُو بزدل ۽ سازشي به آهي."

"اسان کي خبر آهي پوڙهين عورتن کي جيڪي پنهنجي Sexual لائف پوري ڪري چڪيون هونديون آهن سي به "ڪاريءَ" جي ليبل سان مارجي ويندیون آهن."

"انهيءَ جي پٺيان مارڻ واري مرد جو ڪو مفاد هوندو آهي. اهڙي قتل مان به ڪيس فائدي ٿيڻ جي اميد هوندي آهي. پوءِ ڀل اها پوڙهي عورت سندس ماءُ ڇو نه هجي." مون جواب ڏنو.

"ائين ته ناهي جو مرد طاقتور آهي ۽ عورت ڪمزور ۽ بي همت آهي؟" هڪ صحافي عورت سوال ڪيو.

"انهيءَ جو جواب مون کي ڏيڻ ڏيو." ساره چيو. "اها حقيقت آهي ته مرد طاقتور آهي. قدرت کيس طاقت بخشي آهي ۽ سماج کيس برتري ڏني آهي. پر عورت جسماني طور تي ڪمزور ضرور آهي پر بي همت ناهي. طاقتور هئڻ ڪري مرد جبر ڪري ٿو. قهر ڪري ٿو. عورت ڪمزور هئڻ جي ڪري سازش ڪري ٿي انهيءَ ۾ حصو وٺي ٿي ۽ دنيا جا ڪيترا طاقتور مرد، عورت پنهنجي عقل ۽ سازش سان ڊاڪا آهن. بائيبل ۾ سئمسن ڊئلائلا جو قصو آهي. سئمسن شينهن مارڻ جي قوت رکندو هو ۽ ڊئلائلا جي سونهن ۽ عقل کيس ختم ڪري ڇڏيو. اهڙا هزارين مثال تاريخ ۾ آهن. ڪرشن چندر جي ڪهاڻي پريتو جي هيروئن جي مڙس کي خبر هئي ته اڄ کان ويهه سال اڳ سندس زال پنهنجي يار سان ملڻ ويئي هئي ۽ کيس اوندهه، ڪچي رستي ۽ پنين مان لنگهڻو پيو هو. ويهن سالن کان پوءِ سندس مڙس جي مهٽي ڏيڻ تي هوءَ ڪهاڙي کٽي مڙس کي ڪري مارڻ آئي. سهٽي درياهه تري پوئين رات ۾ ميهار سان ملڻ ويندي هئي. سسئي اڪيلي سر جبل جهاڳيا. مارئي پنهنجوست بچايو. قلوپٽرا سيزر کي زهر پياريو. راڻي ايلزبيٿ پهرين، سڄي انگلينڊ جي اميرن کي پنهنجي اشارن تي نچايو ۽ هڪ مضبوط انگلينڊ جوبنياد وڌو. مدينا ماڇياڻي، نورجهان، ممتاز

محل اندرا گانڌي، بينظير ڀٽو، جون آف آرڪ، سانگ سُوڪي ۽ اهڙيون ڪيتريون عورتون تاريخ ۾ نظر اچن ٿيون جن جي Positive ۽ Negative ڪمن جي ڪري اڳتي زماني ۾ وڏي Change يا انقلاب آيا. سنڌ جي آخري سنڌي حاڪم ڄام فيروز جي والده راڻي مدينا، جيڪا ذات جي ماڇياڻي هئي سا سنڌ پنجاب ۽ بلوچستان پنهنجي سر ڪهي ڪابل ۾ مرزا شاهه بيگ ارغون کي سنڌ تي حملي جي دعوت ڏيئي ٿي. ڪيس سنڌ لاءِ سر ڏيندڙ درياهه خان پسند نه هو. ڪمزور ماڻهو هميشه سازشي هوندو آهي. هُن جي لڙائيءَ جو انداز الڳ هوندو آهي."

پريان ڪنڌ ۾ هڪ ننڍڙي ڏاڙهيءَ سان بنا فريم جي مشين وارو صحافي عينڪ پايو ويٺو هو. شايد ڪنهن مذهبي تنظيم سان لاڳاپيل هو يا وري ذهني طور تي مذهبي لاڙي وارو شخص هو، سو اڳي ٻيٺو:

"منهنجو سوال آهي ته جاهليت واري دؤر کي ڇڏيو پر جڏهن الله تعاليٰ زمين تي پنهنجا اُهي نبي لاڻا جن تي ڪتاب به آسمان تان نازل ٿيا. انهن ڪتابن منجهان اسين ايئن سمجهون ٿا ته انسان مرد ئي هو ۽ جڏهن اهو انسان يا مرد اڪيلائپ محسوس ڪرڻ لڳو ته هن جي ئي عرض تي الله تعاليٰ مرد جي پاسراڳيءَ يا پاسي منجهان عورت کي تخليق ڪيو ته جيئن رب جي خلقيل انسان يا آدم جي اڪيلائپ ختم ٿئي. پوءِ جڏهن انسان کي مذهب جي رستي تي آندو ته رب عورت لاءِ به ڪي بندشون ۽ قاعده قانون واضع ڪيا. هاڻ منهنجو سوال آهي ته جڏهن عورت، آدم جي request تي ۽ Subordination لاءِ تخليق ٿي ۽ عورت لاءِ به ڪي قانون ڪتاب ۾ واضع ڪيا ويا؛ ڇا عورت انهن قانونن جي ڀڃڪڙي ته ڪونه پئي ڪري ۽ آدم اُن جي سزا ڏيئي ٿو يا آدم خلقيل انا کي پورو ڪري ٿو."

مون انهيءَ سوال جو جواب ڏنو: "منهنجي دوست کي عرض

آهي ته هت اسين انهيءَ ڪري آيا آهيون ته سڄي دنيا ۾ پنهنجي ملڪ کي اهو ٻڌايون ته اسان وٽ عورتن جا بي سبب قتل ٿين ٿا جن جو به سبب قاتل جي ذهن ۾ هوندو آهي. انگريز جي قانون ۾ قبائلي قاعدن اهڙا قتل تمام سولا ڪري ڇڏيا آهن. ڪرائم ۾ پنشمينٽ ۾ بئلنس نه آهي. باقي عورت جي ڪمتر هئڻ، آدم جي پاسراڻيءَ مان تخليق ٿيڻ ۽ رڳو آدم جي اڪيلائپ دور ڪرڻ جون ڳالهيون اهي سڀ تفصيلي بحث جي گهرج ڪن ٿيون. ۽ منهنجي ذهن ۾ هڪ ڳالهه صرف آهي: الله تعاليٰ ڪهڙي به منطق ۽ خيال سان عورت کي تخليق ڪيو آهي ۽ ڪيس ايئن "ڪاري" ڪري مارڻ لاءِ، آدم جي اڪيلائپ دور ڪرڻ لاءِ "انسان" جي حوالي نه ڪيو هوندائين. منهنجي خيال ۾ جڏهن آدم ۽ حوا ٻئي گڏجن ٿا ته پوءِ انسان جي تخليق پوري ٿي هئي. آءٌ اوهان کي عرض ڪندس ته هن سوسائٽي ۽ سماج کي اوهان صحافين ۽ ٻين سڀني سمجهدار طبقن جي ضرورت آهي. اوهان پنهنجي وس آهر اڳتي اچو ۽ اسين عام ماڻهن کي ايڊيوڪيٽ ڪريون ته عورت ذات جو قتل به اهڙو قتل ئي آهي جنهن تي قلم 302 لڳي ٿو. قاتل کي ڦاسي اچي ٿي. جنم ٽيپ ملي ٿي. باقي ٻيٽ يا ماءُ کي ماري، سال ۾ ٽيپ ڪاٽي پوليس وڪيل ۽ ججن کي قانون جي وضاحت ۾ ورغلائي، همراهه مڃ مروڙي غيرتمند ٿي ٻاهر اچي ٿو ۽ پنهنجا غرض پورا ڪري ٿو. سا ڳالهه ختم ٿيڻ کپي."

هڪ ٻيو صحافي اٿيو: "سنڌ جي ماڻهن کي ايئن ڇو ڪرڻ تي مجبور ڪيو ويو آهي. درياهي زمين، ٻيلا، ساموندي ڪنارو، ريگستان جي نرمي ۽ گرمي اهي سڀ شيون انسان کي نرم دل ۽ مهذب ڪنديون آهن. پر هت مرد اسڪيم ناهي عورت کي قتل ڪري ٿو. سنڌ جي مرد جي نفسيات کي ڪهڙي نموني سمجهجي؟"

مون وراڻيو: سنڌ جو مرد به ٻين سڌريل تهذيبي علائقن وانگر مهذب آهي. انگريزن جي زماني ۾ فيوڊل سسٽم کي قانوني

شڪل ملڻ ۾ پوءِ 1862ع جي پينل ڪوڊ اچڻ کان پوءِ ڪجهه ماڻهن انهيءَ ماحول ۾ سسٽم کان فائدو وٺڻ شروع ڪيو. اسين هت گڏ ٻه انهيءَ ڪري ٿيا آهيون ته جيئن انهيءَ رسم کي ختم ڪرڻ يا demand ڪريون ته انهيءَ لاءِ ڪيپيٽل پنشمنٽ هئڻ کپي. باقي ڪرائم انساني نفسيات جو حصو آهي.

"هر انسان حالتن جي حوالي سان ڪرائم ضرور ڪري ٿو. آءٌ هت انسان رڳو مرد کي نٿو چوان پر عورت ٻه انسان آهي. منهنجي نظر ۾ هوءَ غير انسان يا انسان جو ڪو حصو ناهي پر مڪمل انسان آهي. اسان هيءَ ڪانفرنس انهيءَ ڪري ڪرائي آهي ته جيئن اوهان صحافي اسان جي Cause کي مناسب ڪوريج ڏيو ۽ عام ماڻهن کان وٺي حڪومت تائين اسان جو سڌ ۽ مؤقف اتي پهچايو."

انهيءَ ڳالهه تي سڀئي صحافي راضي ٿيا ۽ سهڪار جو وعدو ڪيائون.

چانهه بسڪوٽ ۽ سينڊوچ کائڻ کان پوءِ آءٌ، ساره ۽ آنٽي راحيل کي پنهنجي فليٽ تي وٺي ويس.

بدر ٻنهي ڇٽين کي وٽي پر بدر کي آنٽي راحيل جو بلائوز ۽ ساره جي جواني ڪونه وٽي.

بدر کي لان جا ڪپڙا پيل هئا. ٿورڙي دير پهرين باٿ روم مان نڪتي هئي. انهيءَ ڪري اڃي اجري ۽ وٽندڙ لڳي پئي.

"اوهان ڪونه آيا پريس ڪلب؟" آنٽي راحيل پڇيو.

"هيءَ ڪچن منهنجي پريس ڪلب آهي. هيءُ هڪڙو مڙس ڏهن جي برابر آهي. مڙس ٻه آهي. مرد ٻه آهي. ليڪڪ ٻه آهي. شرابي ٻه آهي. ڪبابي ٻه آهي. تمام گهٽن ماڻهن سان ملڻ وارو ٻه آهي. سچو ٻه آهي. مون سان ڪوڙو ٻه آهي. ماني منهنجي هٿن جي پڪل هجي ته ڪائيندو نه ته بک تي هوندو. مڇي ۽ چڪن ڪائي، مون کي صرف پاڇيون وٽن. ڪيڏي مهل جوراب نه ملڻ تي ايترو

زور سان ڳالهائيندو تہ پر وارا ماٹهو بالڪونيءَ ۾ اچي بيهندا آهن. ڪڏهن ڏينهن سڄو ڳالهائي ڪونہ ڇڏ گهر ۾ ڪا مرداني پهر ئي ڪونهي."

مون لاڳيتو مرڪيو پئي پر بدر تي حيرانگي بہ ٿي پئي تہ ايترو ڳالهائي پئي.

"مون توهان کي پن چگين عورتن سان ملايو ۽ اوهان....

"شروع ٿي ويس مڙس جي گلائن ۾. ڪابہ عورت مڪمل ناهي جيسين هُوءَ مڙس جي گلا نہ ڪري. تعريف ڪرڻ لاءِ تہ پڌل آهي." بدر چيو.

"چگو ٻيون بہ گلائون پل ڪريو پر في الحال مهمانن کي ڪجهہ ڪارايو پياريو."

بدر ٽهڪ ڏنو: "مان مذاق پئي ڪيو. مان اچان ٿي." هوءَ وڃڻ لڳي.

"مذاق مذاق ۾ قتل نہ ٿي وڃين." مون رڙ ڪئي.

"اوهان ٻنهي ۾ مناسب اندر اسٽينڊنگ آهي." آنٽي راحيل چيو.

"شي از چارمنگ اينڈ پرفيڪٽ وائف." ساره چيو.

بدر چانهہ، سينڈوچ (الائي ڇا جا) شامي ڪباب ۽ ڪيڪ ڪٹي آئي.

"آنٽي اوهان هيڏي تڪليف ڪئي آهي. مون اڳ ۾ ئي اوهان کي ڏسي چيو هو تہ اوهان پرفيڪٽ وائف آهيو."

"ڇا اوهان اڃا وائف ڪونہ ٿيون آهيو؟" بدر ٻنهي جي عمر ڏسندي چيو.

"آنٽي آءِ ايم ونڊو! هاڻ دنيا ۾ دل لڳي نٿي. باقي هيءَ منهنجي چاچي رئيس سنجر خان جي ونڊو آهي. مسز راحيل بلوچ آهي.

"اهي احوال مون کان پڇجانءِ-" مون چيو. "مومل ڪٹي آهي. هنن سان ملايون."

"ستي پئي آهي." بدر چيو. "اوهان کائي ونو مان اثاريانس ٿي."

"اسين پريس ڪلب ويا هئاسين." مون بدر کي ٻڌايو. پوءِ آءٌ ساره ۽ راحيل سان مخاطب ٿيس." منهنجو مطلب آهي ته اسين اقوام متحده جي سيڪريٽري جنرل کي ۽ ڪارو ڪاري متعلق خط لکون. ايمنسٽي انٽرنيشنل ۽ هيومن رائيٽس کي ۽ انٽرنيشنل ليول تي Involve ڪريون. ۽ پوءِ ڪراچيءَ ۾ هڪ Walk جو بندوبست ڪجي جنهن ۾ سڀني اسڪولن، ڪالیجن ۽ يونيورسٽين جون چوڪريون، ٽيچر هجن انهن سان گڏ شهر ۽ صوبي جا سجاڳ سينيئر سٽيزن ۽ هجن. نوجوانن کي ۽ دعوت ڏجي ته هُو اسان جي هيلپ ڪن. پر سڀ کان اڳتي پرائمري ۽ مڊل اسڪول جون شاگرديائيون هجن."

"اسان جهڙيون آنٽيون ڪهڙي ڪنڌ ۾ هونديون!" بدر ٿهڪ ڏيندي پڇيو پر صاف لڳو پئي ته ڪيس آنٽي راحيل وٽي نه پئي. منهنجي خيال ۾ هوءَ چگي عورت هئي. مرد ته عورت کي پريان ئي سجاڻي وٺندو آهي پر عورت، عورت کي جهٽ پرکي وٺندي آهي.

"اسين جهونن سينيئر سٽيزنس جي پٽيان هونداسين. ڪرن ته کين سنڀالي سگهون." مون چيو.

"اوهان ته ايترو هلي ۽ نه سگهندا!" بدر جهٽ چيو ۽ مون ڏانهن ڏسڻ لڳي.

"آءٌ مومل سان گڏ هوندس." مون چيو.

"آءٌ سمجهان ٿي آنٽي بدر اوهان سان تمام گهڻو پيار ڪري ٿي." ساره ڪلندي چيو.

"مون پنهنجي سموري زندگي هن شخص کي پيار ڪرڻ لاءِ وقف ڪري ڇڏي آهي." بدر ڪلندي چيو. "He deserve it."

بدر آهستي آهستي ڪُلڻ لڳي.

"اسان جون هڪ ۽ NGOs آهن." آنٽي راحيل چيو. "مان انهن سان رابطو ڪريان ٿي. اوهان انٽرنيشنل باڊيز کي اپيل ڊرافٽ ڪريو. اهي ۽ اسين پنهنجي NGOs جي معرفت موڪلي

سگهون ٿا. ان کان علاوه اسانجن انهن ادارن ۾ بندوبست آهي ته انٽرنيٽ تي به اها اپيل ريليز ڪري ڇڏيون."

"مون وٽ سونا جي ڊائري آهي جنهن ۾ سونا کان سواءِ سونا جي ماءُ ۽ سندن هڪ ٻي مائٽياڻيءَ جا ڪاري ٽيٽ ۽ اُن کان پوءِ جا تفصيل موجود آهن. منهنجو خيال آهي ته ان ڊائري مان به ڪجهه excerpts هڪ بروشر ۾ به ڇپائي عام ماڻهن ۾ پڌرو ڪجن. ڊائريءَ ۾ جت رومانس ۽ Statements آهن اُت ڪجهه اهڙا هاريبل horrible واقعا ۽ Narration آهي جو نارمل ماڻهو به ڏڪي وڃي ٿو."

"انهيءَ بروشر جي پرنٽنگ ۾ مان اوهان جي مدد ڪري سگهان ٿي." آنٽي راحيل چيو، "منهنجا ٻن ٽن ائڊورٽائزنگ ايجنسيز وارن سان تعلقات آهن. اهي اسان کي اشتهار ۽ ٽيڪنيڪل هيلپ ڏيئي سگهندا."

"اهو صحيح آهي." مون چيو. "سياڻي آءٌ سيڪريٽري ايجوڪيشن کان ٽائيم ونڊس ۽ آءٌ چاهيان ٿو ته گهٽ ۾ گهٽ ڪراچيءَ جي اسڪولن ۽ ڪالیجن جون ٽيچرس ۽ چوڪريون انهيءَ واڪ ۾ حصو وٺن ۽ انهيءَ سڄي معاملي کي ڪجهه آفيشل لُڪ ضرور ملي."

"اهو ڪم اوهان جو آهي." آنٽي راحيل چيو.

ايتري ۾ مومل به اچي ويئي. مومل اٽن نون سالن جي صحتمند چوڪري آهي. سندس اکيون، ڳل ۽ چپ به ايترا وٽندڙ ۽ صحتمند هئا جيترو ان عمر جي چوڪريءَ جا هئڻ کپن. هوءَ پنهنجي ماءُ جي قتل کان پوءِ يڪو مون وٽ رهيل هئي. بدر کيس ماءُ جهڙو ٽريٽمينٽ ڏيئي رهي آهي.

"مومل هيءَ آنٽي راحيل آهي ۽ هيءَ ادي ساره آهي." مومل پنهي سان ملي. پاڪر پائي، پنهي ڇٽين کيس چميون ڏنيون.

پوءِ عورتن جي ڪچهري هلي. نيٺ شام جو آنٽي راحيل ۽ ساره ويون هليون ۽ مون بدر کي چيو ته منهنجو بندوبست

بالڪونيءَ ۾ ڪر.

مون هڪ ننڍو پيگ ناهيو ۽ بدر مومل کي ڪچن ۾ وٺي ويئي ۽ ڪيس رات جي ماني کارائڻ لڳي. سامهون مون سونا جي فليٽ کي ڏٺو پئي. اوندهه لڳي پئي هئي. سونا جي ڊائري منهنجي هٿن ۾ هئي. مون هڪ صفحو کوليو اُن تي برٽريئنڊرسل جي هڪ چوٽي لکيل هئي:

Love is something for more than desire for sexual intercourse; it is the principal means of escape from the lonliness which afflicts most men and women throughout the greater part of their lives.

مون اڳ ۾ به لکيو هو ته سونا کي ڪتابن پڙهڻ جو شوق هو پر ڪوٽيشن ۽ وٽندڙ سٽون پنهنجي ڊائري ۾ لکي ڇڏيندي هئي. هن ڊائري ۾ اهڙيون تمام گهڻيون سٽون لکيل هيون.

مومل کي ماني کارائي، بدر ڪيس سندس بيڊ روم ۾ وي سي آر تي ڪارٽون فلم هلائي ڏني ۽ پوءِ آئي مون وٽ ۽ تيستائين آءٌ به پيگ پي چڪو هئس. سندس مود ڪجهه ڏکيو لڳو پئي.

"طبيعت ٺيڪ آهي اوهان جي؟" بدر پڇيو.

"سائين بلڪل ٺيڪ آهي." مون چيو.

"اڄ هل هلان گهٽي ڪئي اٿو. ٽنگ ۾ سُور ته نه ٿيو؟"

"سُور سپ لهي ويا." مون چيو. "پريس ڪانفرنس سڏي ٿي نه!"

"هي به رنون اوهان کي ڪٿي مليون؟"

"ڪالهه انٽلڪچوئل فورم جي جلسي ۾ مليون هيون. پر بدر تون هيتري ڪلچرڊ ۽ سولائزڊ عورت آهين. پنهنجن لفظن ۽ زبان کي ٿورڙو صحيح رک."

"مون ڪهڙا غلط لفظ چيا؟" بدر چيو. سندس ڳالهائڻ ۾ اجا به عورتاڻو زهر ڀريل هو. "پاڻ ٻنهي چيو ته اسين Widow آهيون. اسين سليس سنڌيءَ ۾ جنهن عورت جو مڙس مري ويندو آهي تنهن

کي رن زال چوندا آھيون ٻيوه ٻ چوندا آھيون. بي واھيون ھي مون کي نٽي لڳيون. انھيءَ ڪري مون کين رن چيو. ڇو اوھان کي خراب لڳو ڇا؟"

"مون کي خراب ڪونہ لڳو. ھو ٻئي چگيون عورتون آھن. ھڪ مسز رئيس سنجر خان بنگلاٽي بلوچ آھي ۽ بي انھي سنجر خان جي ڀائٽي. سنجر خان کي ڇھ زالون ھيون. ٻ الله، مھر ڪري، ماريون، ٻن کي رئيس پاڻ ماريو. ٽيون چار. ھڪ ڇٽي رئيس سان قدرتي حالت ۾ ھئي ته رئيس سندس لڳن مٽان ئي دم ڏنو ۽ گذاري ويو. آنٽي راحيل ڪراچيءَ ۾ رھندي ھئي. رئيس جي ڪابہ ملڪيت نہ ورتائين سواءِ ڪراچي ۾ ھزار والن جو بنگلو ۽ پنج لک رپيا ڪئش جيڪو رئيس راحيل جي اڪائونٽ ۾ رکائي ويو ھو. آنٽي راحيل ڏاڍي چگي، ڪلچرڊ ۽ نيڪ عورت آھي. رئيس کي جينز جي پينٽس ۾ ڏاڍي وٽندي ھئي. ڪالھ جينز پائي آئي ھئي. بس مون کي ايڏا تائين ايتري انفارميشن ملي آھي. ڪو سوال؟" مون سپ ڪجھ ٻڌائي ڇڏيو.

"جينز جي پينٽ پائڻ تي رئيس ھزار وال بنگلو ۽ پنج لک ڏنا. واھ ڙي سنڌي رئيس...."

"دل گڏي پي آ جائي تو پري ڪيا چيز ھي." مون چيو ۽ محسوس ڪيم پئي ته بدر جي زبان آھستي آھستي زھريلي ٿيندي ويئي پئي. عورت ۾ اھا خاصيت رب رکي آھي ته زبان کي زھريلي ٻ يڪدم ڪندي آھي ۽ مصريءَ کان مٽي ٻ ترت ڪري سگھندي آھي.

"رئيس جينز جي پينٽ تہ ڏني"، بدر چوڻ لڳي. "پر ھي بلائوز مان فٽ بال ڪريس پئي سي نظر نہ آيس."

مون وسڪيءَ جو گلاس ٽيبل تي رکي بدر ڏانھن ڏنو ۽ ھوءَ عورت جي ھڪ منفي روپ ۾ عروج تي ھئي.

"اُن وقت شايد پخال جھڙا اھي ٽانو نہ ھجن- فرانسسي چانھہ جي ڪوپ جيڏا ھجن ۽ رئيس کي چانھہ وٽندي ھجي يا

ڪرڪيٽ جي بال جيڏا هجن. پنهنجو ڇا وڃي اها رئيس، راحيل ۽ هندستان جي ورهاڱي جي هڪ ڪهاڻي آهي. گهٽن داستانن منجهان هڪ داستان آهي. اها ڪا نئين ڳالهه نه آهي. ناظم آباد، پي اي سي ايڇ ايس، لياقت آباد، گلشن اقبال ۾ نهيل بنگلا اهڙن ئي داستانن جو حصو آهن. هاڻ ڪلفٽن ۽ ڊفينس پيا آباد ٿين. مون کي ته ڪراچيءَ ۾ پنجاهه يا سٺ سالن جي ڪا سهڻي اڇي رنگ جي، تهذيب يافته عورت نظر ايندي آهي ته اُن جي پٺيان ۽ جسم تي هڪ پيڙهي، دربدر ٿيل پيڙهيءَ کي پنهنجن پيرن تي بيهارڻ جي جدوجهد نظر ايندي آهي. 1947ع کان 1980ع تائين ڪراچيءَ ۾ سهڻين سبيتين ۽ سڳهڙ عورتن جي جسمن جي استعمال پنهنجين پيڙهين ۽ خاندانن کي خوشحال بنائڻ ۾ وڏو رول ادا ڪيو آهي. ايٽن دنيا ۾ هر هنڌ ٿيندو آهي جت وڏي پئماني تي لڌ پلاڻ ۽ قدرتي آفتون ايندیون آهن. هاڻ ڪراچيءَ ۾ اندرون سنڌ وارا به اقتصاديات ۾ پنهنجو حصو ڪلاشنڪوف ۽ جسم جي استعمال ذريعي حاصل ڪن پيا But we are too late my darling that's why we also uses guns. اسين سنڌي هر ڳالهه ۾ وقت وڃائي پوءِ ڪهاڑي کلهي تي ڪٽندا آهيون. سنڌين کي 1947ع کان 1970ع تائين حالتن جي بدلجڻ ۽ آفتن جو احساس ئي ڪونه ٿي سگهيو. ڪجهه ڇوڪرا سٺ جي ڏهاڪي ۾ ڪجهه ڦٽڪيا. پر Late جا شڪار ٿي ويا."

"اوهان کي هاڻي وسڪي پئي چڙهي- هاڻ سمهو هلي."

"زالن کي رڳو سمهڻ جي تات هوندي آهي. مون کي ايجا اقوام متحده کي اپيل لکڻي آهي. تو منهنجي ڳالهه اٽپوري ٻڌي. اسين به اقتصادي توڙي سياسي طور تي اڳتي ۽ مضبوط هجون ها جي اسين به سياسي طور تي پنهنجي زمين تان دربدر ٿيون ها. پيٽ ۽ اجهي لاءِ سڀ ڪجهه ڪرٽو پوي ٿو. جڏهن آءٌ جوان هئس. جوان جي معنيٰ آهي ته ايجا شادي ڪانه ڪئي هئم ته آءٌ مهيني

ڏيڍ، ڪراچيءَ ايندو هئس. چيف منسٽر هائوسَ ۾ ڪراچي ڪلب جي سامهون تاج نائيٽ ڪلب ۾ هوٽل هوندي هئي. پي آءِ ڊي سي بلڊنگ جي ريلوي پل جي چاڙهي لهي ڪوئنس روڊ ڏانهن ساڄي هٿ تي امپريل هوٽل هوندي هئي ۽ اُن ۾ ليڊو نائيٽ ڪلب هوندي هئي. شايد 71 يا 1972ع جي ڳالهه آهي انهن نائيٽ ڪلبن ۾ فارين عورتن سان گڏ ڪراچيءَ ۾ سيٽل ٽيل هڪ لکنوءَ جي چوڪري به ٻين چوڪرين سان Striptease شو ڪندي هئي. مون کي وٽندي هئي. هڪ دفعي رات جو ٻين بجي مون کي چوٽ لڳي ته اڄ اوهان جو موڊ ناهي ته پوءِ مون کي گهر ڇڏي اچو. ٽيڪسي ۾ ويندس ته پوليس وارا تنگ ڪندا. گهٽو پي وڃڻ ڪري منهنجي طبيعت صحيح نه هئي ته به مون ڪار ڪڍي ۽ ڪيس لياقت آباد نمبر 10 ڪان پوئين گهٽين مان ڪنهن گهٽيءَ ۾ لاٿم.

"تون هتي رهي ٿين؟"

"ها هت هڪ اسي وال جو ڪوارٽر آهي. هڪ ڀاءُ، به ٻيٽون ۽ امان رهندا آهيون. ڀاءُ ميٽرڪ ۾ آهي. ٻيٽون ٻئي مڊل جو امتحان ڏيندڙيون. باقي مون ڪافي پئسو گڏ ڪري ورتو آهي ۽ هاڻ اسان جو ٽن سؤ والن تي بنگلو ٺهي پيو."

"تنهنجو ڀاءُ اعتراض نٿو ڪري؟" مون پڇيو.

"هو هاڻ سمجهي ٿو پر اهو به سمجهي ٿو ته جن حالتن ۾ اسين ڪراچي پهتاسين سي انسان جي رهڻ جهڙيون نه هيون. مون کي خبر آهي هُو هاڻ گوڙ ڪندو پر مون سندس امتحان کان پوءِ دبئي وڃڻ جو بندوبست هڪ دوست جي معرفت ڪرايو آهي. انشاءالله جُون ۾ هو دبئي ۾ ويندو هليو!"

"باقي به ٻيٽون وڏيون ٽيون ته اُهي به؟"

"نه هڪ گهر ۾ هڪ عورت خراب ٿي آهي اهوئي کوڙ آهي. ورهاڱي کان پوءِ ايئن ئي مجبوري هئي جيئن 1857ع ۾ مغل شهزادين مان گهٽين لکنو ۽ دهليءَ جي چڪلن ۾ پناهه ورتي هئي.

پيٽ اهڙي شيءِ آهي! مون کي به ڪجهه سالن کان پوءِ جي چگو مرد ملي ويو ته هي سڀ ڪم ڇڏي ڏبا. تيستائين فئملي به پنهنجي پيرن تي بيهي رهندي ۽ هڪ نئين سر زندگي شروع ڪبي."

هوءَ ويئي هلي. هوءَ ٽيهن سالن جي هوندي. پر عقلمند ۽ سياڻي هئي. اسٽيج تي ڪپڑا لاهي الف ننگي ٿي ڊانس ڪندي هئي ۽ پوءِ ڪلاڪ کن هوٽل جي ئي ڪمري ۾ ڪنهن اڳ سڃاتل دوست يا ڪنهن پنڌاڻ ٽرانسپورٽر، سنڌي کاموري، وڏيري يا چوڌري يا نئين شوقين ڪائياواڻي واپاري يا ڪارخانيدار سان قرب جون گهڙيون وندي، ڪوشش ڪري گهر ويندي هلي هئي. مون هاڻ هڪ انگلش فلم Striptease ڏٺي جيڪا سال ڏيڍ کن پهرين ٺهيل هئي ۽ جنهن ۾ اڄ جي دؤر جي مشهور هيروئن Demi Moore هئي. سا به ڪلب کان سواءِ، هڪ آمريڪن وڏيري اڳيان ڪپڑا لاهي ڊانس ڪري ٿي. مون کي ڊيمي مُور جو هڪ ڊائلاگ ياد رهجي ويو ته مان هڪ چرئي پوليٽيڪل مئگنيٽ جي اڳيان، سندس جهاز ۾ انهيءَ ڪري نچان ٿي ته مون کي جيتري پئسي جي ضرورت آهي سا حاصل ڪري پنهنجي ۽ پنهنجي ڏيءَ جي لاءِ هڪ نئين بي داغ زندگي شروع ڪريان. 1947ع، 1972ع يا 1999ع ۾ به ڪهُڙجائو ماڻهو جلدي پئسا حاصل ڪرڻ لاءِ ڏکيا ۽ غير مهذب ۽ غير قانوني ڪم ڪري ٿو. انهيءَ لاءِ اجا تائين حالتون ساڳيون آهن- پوءِ پاڪستان هجي يا آمريڪا. مون هاڻ ڏٺاڪو سالن کان سنڌي عورتن کي به اهڙا ڊانس يا اهڙيون محفلون ڪندي ڏٺو آهي. سمجهيم ته سنڌ ترقي ڪندي. خالي ڪلاشنڪوف جو ڪم ناهي. اقتصاديات سڀ کان ضروري آهي.

مون ڊرافٽ لکڻ شروع ڪيو.

In 1843 A.D., Sindh was an independent and sovereign country in the Indian Sub-Continent, when Sir Charles

Napier conquered and annexed it with other Indian territory. Soon after takeover, Napier came to know about one custom in Sindhi Society that husband or any kinsman kill his wife or woman of their family on the charge of adultry or having illicit relations with any other man and then label killed woman as "Kaari" and the adulteror as "Kaaro". This murder is, in other words, called "honour killing". During the reign of Talpers before Napier, there was prescribed no punishment for this crime. Sir Charles Napier did take some punitive measures to stop this so called "honour killing" including award of punishment, imposition of fine on entire village or locality where such murder take place. Also, the banishment of murderer to "Kala Pani" i.e. Nicobar and Indoman islands in the Bay of Bengal, was implemented. Initially this brought some fruitful results but incidents of women suicides were increased and thus "honour killing" of woman took other guise or external appearance. Sir Charles Napier, the captor of the independent Sindh and hater of aforesaid custom of "Kaaro Kaari", left this Land and consequently, the Penal Code of 1862 A.D. was introduced in Sindh whose articles of "murder by intention", and "murder due to sudden emotional conditions" did ease to commit such honour killings. Advocates play this part with their all experience and professionalism to prove the murder of woman as committed due to upsurge of emotions and strong feelings of honour.

After Napier's departure and implementation of the panel code in 1862 A.D, more than 150 years have been passed. we saw the twenty century- the best period of human history and mankind, but the said custom of woman killing in the garb of "Kaaro Kaari" has not only increased

but flourished and prospered. Also, the tribal system and 'Jagirdar' or 'Wadero' have started to play their role being the headmen of village or tribe. The women in this custom either kill or humiliate for her entire life physically and mentally. This custom is also generally become shelter in false cases.

In the absence of due punishment of these brute murders, the woman- folk of rural Sindh continue to feel "Sword of Democlese" on their necks.

We therefore pray that proper law may be enacted in this matter and due punishment be awarded to the culprits. This is not the matter of honour or upsurge of the emotions but purely matter of human blood and life.

To
National Assembly of Pakistan
Sindh Assembly
The Governor / C.M. of Sindh
U.N.O.
Amnesty International
Human Rights Commission
The People of Sindh / Pakistan

ٻئي ڏينهن صبح جو مون سيڪريٽري ايڊيوڪيشن کي ٽيليفون ڪيو ۽ ڪانئس ٽائيم گهريم.

"اوهان ڪڏهن اچڻ چاهيو ٿا؟"

"اڄ، سپاٽي يا..." مون چيو.

"پوءِ هيئن ڪريو اڄ سادي ٽين بجي اچو."

سادي ٽين بجي آءٌ ۽ مومل سنڌ سيڪريٽريٽ وياسين. مومل

کي بدر سڏا ڪيڙا پارايا هئا. هوءَ تمام هوشيار هئي ۽ سندس ڳالهائڻ ۾ به هروپرو ٻاراڻي غير پختگي نه هئي.

ٿورڙي دير کان پوءِ، آءٌ سيڪريٽري ايڊيوڪيشن اڳيان ويٺو هئس. اسان جا سنڌي آفيسر هاڻ ڪجهه عرصي کان سنڌي اديبن ۽ شاعرن کي نالي جي حد تائين سڃاڻڻ لڳا آهن. نه ته اِهي پڙهيل ڳڙهيل سنڌي آفيسر رڳو شاهه لطيف، سچل سرمست، مرزا قليچ بيگ يا ڪٽي هاڻ ڪجهه سال ٿيا آهن شيخ اياز کي اديب يا شاعر جي حيثيت ۾ سڃاڻين ٿا.

"هيءَ مومل آهي." مون سيڪريٽريءَ سان پنهنجو تعارف ڪرائي پوءِ مومل بابت ٻڌايو "ڪجهه ڏينهن اڳ هن جي ماءُ ۽ پيءُ کي ڪارو ڪاري ڪري ڪراچي شهر ۾ ڪلفٽن جي علائقي ۾ ماريو ويو هو. ضرور اوهان کي ڄاڻ هوندي."

سيڪريٽري مومل کي پيار ڪيو ۽ ڪيس پيپسي ڪولا گهرائي ڏني ۽ منهنجي لاءِ چانهه گهرائي.

"مون کي خبر آهي. اسين اڄا گذريل صدين کي ڇهٽيا پيا آهيون. اوهان مطلب جي ڳالهه ڪريو."

"مطلب جي ڳالهه اها آهي ته"، مون چيو، "اسين هڪ جلوس ڪيڏ چاهيون ٿا جنهن کي ٻين لفظن ۾ واڪ (Walk) ڪٽي چئجي."

"اهو ته انتظامي مسئلو آهي." سيڪريٽريءَ چيو.

"اوهان صحيح چئو ٿا پر آءٌ چاهيان ٿو ڪراچيءَ يا سنڌ جي ٻين حصن مان ليڊيز ٽيچر ۽ سنڊن شاگرديائيون، انهيءَ واڪ ۾ حصو وٺن ۽ اهو هڪ نمائنده واڪ ٿئي. عام ماڻهن، قانون ساز ادارن ۽ انتظامي حاڪمن کي خبر پوي ته پارڙيون، ڇوڪريون، عورتون ۽ دانشور اهڙن قتلن تي ڪيترو پريشان آهن."

"انهيءَ واڪ کي ڪا سياسي جماعت ته سپورٽ نه پئي ڪري؟"

"نه سياسي جماعتن جو انهيءَ ڳالهه سان ڪو به واسطو ناهي."

"انهيءَ جي ذميداري ڪير کڻندو؟" سيڪريٽري چيو.

"اسان انھن سان ڳالھائيندا سين ئي نہ تہ پوءِ ھو ڪيئن حصو وٺندا."

"نيڪ اوھان ھڪ اھڙي درخواست ڏيو ۽ اُن جي ڪاپي ڪمشنر ۽ حد جي ڊپٽي ڪمشنر کي بہ ڏجو. ٽي سگھي تہ انھن سان ملي بہ وٺجو. مان بہ ڪين اطلاع ڏيندس. سپاٽي مان اسڪول ۽ ڪاليج ائڊمنسٽريشن کي سرڪيولر موڪليان ٿو. اوھان سپاٽي منجھند تائين مون کي واڪ جو ڏينھن ۽ وقت ٻڌائجو- پلي ٽيليفون تي ئي. چگو ڪم آھي. الله انھيءَ ۾ برڪت وجھندو. پر سياست نہ ھجي."

"اسان کي ماٹھن ۽ حاڪمن تائين Message پھچائڻو آھي." مون چيو. "سياسي ماٹھن سان اسان جو واسطو ناھي."

گھر آيس تہ بدر ٻڌايو تہ آنٽي راحيل جو ٽيليفون آيو ھو ۽ اوھان کي شام جو ساڍي پنجين بجي گھرايو اٿس. مون راحيل کي ٽيليفون ڪيو:

"اڄ نہ سياٽي شام جو اچو. اسان ڈھہ بارھن NGOs ۽ ڪجھہ سوشل ورڪر گھرايون آھن. اوھان، پاپي ۽ مومل سان گڏ ضرور اچجو تہ واڪ جو پروگرام ناھينداسين."

"آءٌ تہ ڪونہ ھلندس." بدر صاف جواب ڏنو.

"دماغ خراب ٽيو اٿئي. پاڻ ھلنداسين." مون چيو. "آءٌ سمجھان ٿو تہ ايڏي وڏي مقصد لاءِ توکي تنگ نظر نہ ٽيڻ گھرجي. بابا مومل اوھان بہ آنٽي کي سمجھايو تہ سپاٽي آنٽي راحيل جي گھر ھلنداسين."

"ھا ضرور ھلنداسين. آنٽي راحيل تمام سٺي آھي." مومل چوڻ لڳي. "سپاٽي آءٌ بہ جينز پائي ھلندس."

مون ڪلي ڏنو. بدر کي ڪاوڙ لڳي: "سنڌي ماريا ڇٽ جو ڇٽ ئي رھيا. ڪپڑن جي ھيڻان يا ڪپڑن کان سواءِ جھڙي ڳوٺاٽي

ايمٽا آهي تهڙي آنٽي راحيل. اجايو رن جو مردن دماغ خراب ڪيو آهي."

"اهو ته مسئلو ئي ڪونهي جو تون وجي ايمٽا ۾ راحيل جي Comparison تي پهتي آهين. آءٌ چاهيان ٿو ته حڪومت کي ماٺهن جي جذبات جي خبر پوي ۽ ايئن انساني حياتين جو خون نه ٿئي."

"اوهان پنهنجا جذبات ڪنٽرول ۾ رکجو."

"چگو هاڻ مون کي چڏ ته آءٌ اخبارن وارن سان ڳالهايان ۽ کين تفصيل ٻه فيڪس ڪريان."

شام ٿي چڪي هئي. سج، سنڌ جي سامونڊي ڪناري واري شهر جي بيٽل اوچين عمارتن جي پٽيان لڙي چڪو هو. سامهون مين ڪلفٽن روڊ تي هلندڙ گاڏين پنهنجيون بتيون روشن ڪري چڏيون هيون. آءٌ، پنهنجي گذريل ڪجهه مهينن جي عادت موجب اولهه ڏانهن ڪلندڙ بالڪوني ۾ ويٺو هئس. سڄي ڏينهن جي ڪيل ڪمن کي ورجايو پئي ۽ ايندڙ ڏينهن جو پروگرام ٺاهيو پئي. سياٽي چئين بجي ادبي سنگت جي اجلاس ۾ ٻه ويڙهو هو. سادي پنجين بجي آنٽي راحيل جي گهر پي اي سي ايچ سوسائٽي ٻه ويڙهو هو جت ڪجهه NGOs جا عهديدار گڏ ٿيٽا هئا.

منهنجي هٿن ۾ سونا جي ڊائري هئي. سونا مون کي ڏاڏو ياد ايندي هئي. سندس ڊائري ۾ عجيب قصا لکيل هئا. سنڌي، اردو ۽ انگريزي ۾ گهڻو ڪجهه لکيل هو. ڪوبه تسلسل نه هو پر ڪيس جيڪا ڳالهه وٽي يا لکڻ جهڙي لڳي، لکي چڏيندي هئي. اها ڊائري هن پنجن ڇهن سالن ۾ لکي هئي. ٻين ڳالهين، شعرن، انگريزي سنڌي چوٽين ۽ پهاڪن سان گڏ ڪي نديون نديون ڪهاڻيون ٻه لکيل هيون. ٻه ٽي صفحا انگريزي ۾ لکيل هئا. سونا جي هئنڊ رائيٽنگ ڏاڍي سٺي هئي. پهرين ڳالهه سمجهيم نه ته ايتري انگريزي

لکڻ جو مطلب ڇا هوا پر پوءِ جڏهن پڙهيم تہ منهنجا وار کانڌارجي ويا. اهي انگريزي ٽکر (excerpls) هک کتاب "AISHA" تان آتاريل هئا. انهيءَ کتاب جي ليکڪا مصر جي رهاڪو پروفيسر احداف صوعيف هئي. قاهره يونيورسٽي جي پڙهيل هئي ۽ لئنڪاسٽر انگلينڊ جي يونيورسٽي مان لنگئسٽڪس ۾ Ph.D ڪيل هئي. ڪتاب عائشہ ۾ مختلف عورتن جا ڪردار ۽ مصري قديم ۽ جاگيرداراڻي دؤر جون رسمن بابت مڙهيل ڪهاڻيون هيون جيڪي هک ناول جي روپ ۾ هيون. انهيءَ ڪتاب جي هک ڪردار عورت زينا متعلق سندس زباني ڪجهہ صفحا، سونا ڌائري ۾ لکيا هئا ۽ آءٌ بہ سمجهان ٿو تہ اهي ڪجهہ ستون پڙهڻ جهڙيون آهن ۽ دنيا جي چؤگرد عورتن تي ٽيندڙ ڏاڍ ۽ مردن جي قائم ڪيل رسمن ۽ روايتن کي وائکو ڪن ٿيون.

زينا جي ڪهاڻي:

When the day before the wedding came the younger children were all put out into the yard and the Mashta was sent for-

'Mashta?'

'Yes, she's the woman who comes to adorn the bride. They fetched her from the baths and she hurried in, trilling her joy-cries from the top of the street. 'A thousand congratulations, Zeina," She cried, letting out another joy-cry before she took off her 'tarha' and hugged me, kissing me on the mouth. I clung closer to my grandmother. "They say he's a fine young man," she said, laughing, and pinched me, then took off her slippers and her outer black dress, rolled up her sleeves and went into the kitchen to prepare the sugar. I had seen the older women use it before-'

'Sugar?'

'It's what you take out your hair with.'

'Why would you take out your hair?' the little girl

wondered, gazing at her nurse's rich head of shiny black hair. Dada Zeina usually wore it bundled under a white kerchief like all other nannies in the club, but tonight was Wednesday and it had been washed in olive-oil soap and was drying round her shoulders. That too was part of the magic of these nights.

'The hair on your legs and on your body, to make you nice and smooth for the bridegroom.'

Here nurse looked at her meaningfully and the child thrilled. Here she was: an accomplice, a grown-up. Her baby sister and brother were asleep inside, but she was eight years old and sitting up on the balcony listening to her nanny's story. And it would be like this every Wednesday night when her parents went out. So long, of course, as she was careful and kept the secret. 'She's a good girl,' Nanny always said to the other nurses in the club, 'she never carries tales to her mother'. And although in some deep corner inside she was uneasy, feeling the bribe in the words, she still felt proud, and anxious to keep those privileged story-telling hours. Besides, she didn't want to carry tales. She had asked her mother once how women did the joy-cry and her father had frowned and said it was something that only vulgar people did.

'They told me to undress and I was so shy,' said Zeina, laughing. 'I held on to my grandmother, but she pulled up my shift and my aunt took it off me, and my undershift too, and sat me down on the straw mat. The Mashta was kneading the sugar in her hands and as it crackled and popped she'd say, "Listen to that. How he must love her if the sugar's popping like this. What a lucky girl you are!" and let out another joy-cry. She smoothed the paste on to my leg, muttered the name of God and tore it off. I howled and jumped up but they pulled me down again:

"Don't be a child, now."

"'your body will go numb in a moment and you won't feel the pain."

"'It's all so you can please your man."

"'What's he got to do with my legs?" I cried. I was so foolish.

Zeina laughed.

The little girl noticed then the soft down on her own arms and legs but, anxious to stay a grown-up, she laughed too.

'Well, they plucked my legs and thighs and armpits and arms and my face too, for good measure, then the Mashta said, "Come on, bride, take your knickers off," and I was so startled I cringed into myself and couldn't move.'

The little girl sat very still. She had the strangest, warmest, gentlest, tingling feeling between her legs and her heart was pounding in both fear and pleasure. This was forbidden. Her parents never ever said 'knickers', always 'culottes' and her nurse, in deference to them, said 'kollott' but now, now she was using the other, the 'vulgar' word.

"'Come on, Zeina, don't be a spoilt child," my aunt said, and tugged, my knickers off. They spread the paste on the hair-'

What hair? wondered the child but she would not stop the flow for anything now.

'- and pulled. It was fire. I tried to struggle up but they held me down and the Mashta went on spreading the paste and tearing it off while I cried and screamed until I was completely clean. Then they heated water and poured it into the large brass tub and I sat in it stark naked while the Mashta rubbed me all over with a rough cloth, trilling her joy-cries all the while. Then she dried me and my grandmother fetched me a clean shift and sent me to lie down and rest.'

Aisha was quiet. 'We ought to go to bed before your parents come back,' said her nanny. 'Oh no,' eyes enormous, 'they're at the ballet. They won't be back before twelve at least.

Please, please go on. What happened next?'
'Next day they brought up a hundred chairs to the roof. The neighbours came and helped with the cooking and we cleaned out the room and the bathroom.'
'Was your room on the roof like my grandfather's?'
'What?'
'Where they keep the rabbits.'
'What rabbits?'
'Oh Nanny, you know, on top of my grandfather's house, where the rabbits are.'
'Oh. Yes, well, but it was clean and pink and had furniture-' Rabbits didn't need furniture but perhaps they would like pink walls. Perhaps if she persuaded her grandfather they would be happier, he would have the walls painted pink? But may be grown-ups didn't really care about rabbits being happy. A treacherous wave of misery hit her as she remembered playing with the rabbits one day when her nurse casually caught one of them. She held him by the ears and he hung and quivered, huge eyes rolled back. When she slit his throat the blood spurted and he kicked and danced around before finally going limp, defeated. She had hated Dada Zeina then.
'I had a beautiful pink dress with sequins and a pink veil and I forgot about being a bride and sat and laughed with my girlfriends. But Setti came and took me away and took me to my uncle. My uncles were butchers and they're very tough men. My uncle had a gun in one hand and he held me by the other. I was scared of the gun because I'd heard of some girl they'd shot on her wedding night, but he led me to the new room. My aunt was there and my grandmother came in. Then the bridegroom came, my cousin. He had a thick white bandage wrapped round the middle finger of his right hand and I thought he had hurt it. I was so foolish. My uncle said, 'I'll be right outside', and closed the door but I

could still hear the drums and flutes as loud as though they were in the room with us. My aunt put her hand on my shoulder and said, "Take off your knickers, child, and lie down on the rug." I stared at her without understanding. She shook me a little: "Come on, girl, your uncles are waiting." I still stood there. "Tell him to get out" I said pointing at the man.

"The girl is mad." said my aunt.

"He's your husband." said my grandmother gently.

"I won't undress in front of him," I said.

'My aunt suddenly tried to pull me to the floor but I fought her. He just stood watching with his finger in the bandage. My aunt opened the door and went out. I could hear my uncle's voice raised angrily, then my aunt back in with two women.

"The girl is hard-headed," said one.

"She's still young and foolish," said my grandmother. "Don't scare her lest her blood should disappear."

'Suddenly the four women surrounded me and pulled me to the floor. One pinned down my shoulders while the other held on to my waist and my aunt and grandmother pulled off my knickers. I struggled and clamped my legs together tight. My aunt was pinching my thighs, trying to get me to open up. I was yelling and screaming but I kept my thighs tight together. My uncle hammered on the door: "What the Hell's going on in there? Curse you all. Shall I come in and shoot the bitch?" "It's all right, brother, have patience," cried my aunt and bent down suddenly and bit my upper thigh so hard I jerked it away and they immediately pulled my legs apart and held them and he stepped forward and squatted between them. I managed to wrench a leg away and as he leaned forward I gave him a mighty kick that sent him sprawling on his backside. He looked so funny sitting there on his bum, surprised, then he jumped up and came at

me and slapped my face, then using all his man's strength he forced my thighs open, threaded one of my arms behind each knee and drew them up to my head. The women held my arms and I lay there squirming and crying in gasps as he knelt down and forced his bandaged finger into me, working it round and round and in and out as I choked and screamed. Finally he took it out. The bandage was soaked with blood. They let go of me and Setti drew my wedding dress down and I lay shivering and crying. Then he went out. I heard my uncle fire his gun into the air and my other uncles' guns answering it from around the house and the drumming went up very loud and the street. Then the joy-cries filled the air and through the door I could see them unwrapping the bandage from around his finger. My uncle wound it round his head, blood and all, and danced slowly and proudly into the crowd, using his gun like a cane to dance with and calling out, "Our Honour. Our daughter's Honour. Our family's Honour."

'Afterwards Setti explained that he was my husband and any time he wanted to do anything to me I must let him and not fight him. But I did.' Zeina said, laughing. 'I fought him every time for a month, but in the end he mastered me.'

'Did you hate him, Nanny?' the child asked gently.

Zeina laughed again, easily. 'No, of course not. He was a strong man, bless him. And besides he was as big as a bull.'

(Excepts from Novel "Aaisha"- written by Egyptian writer Ahdaaf Soueif)

سونا کي مصر جي ماڻهن جي اها رسم عجيب لڳي. پر اِها رسم ۽ ضرورت جي ايجاد اڄ ڪلهه، ڪجهه عرصو يا صديون اڳ جي نه آهي. پر جڏهن ڪان عورت، مرد جي سماجي قبضي ۾ آئي آهي ۽ مرد عورت کي به پنهنجي غيرت ۽ شان جو حصو بنايو آهي يا سمجهيو آهي تہ اها رسم ڪنهن نہ ڪنهن صورت ۾ دنيا جي

هر سماج ۾ موجود آهي. مرد عورت کي پيار ڪري ٿو، حفاظت ڪري ٿو ۽ عزت سمجهي ٿو. جت به انهيءَ ٽن عنصرن مان ڪنهن هڪ جي ڪمي ٿئي ٿي. تڏهن عورت تي ظلم شروع ٿئي ٿو. آءٌ اڳ به چئي آيو آهيان ته قدرت مرد کي قوت وڌيڪ ڏني آهي انهيءَ ڪري Survival of the fittest جي نظرئي مطابق عورت کي پوءِٺو پوي ٿو. مون خود هِت ڪيترا خاندان ڏٺا آهن جت انهن جي زالن، مائن، ڏاڏين ۽ پين عورتن جي سَتَ جا داغ اڇين چادرن ۽ سهاڳ جي جوڙن ۾ سانديل آهن ۽ اُهي خاندان پاڻ کي مٿانهون يا برتر سمجهن ٿا. پر هڪ ڳالهه آهي ته مرد نندي ذات جو هجي يا اعليٰ خاندان جو هجي، اهو ضرور چاهيندو ته سندس پرٽيل زال، جڏهن ڪيس سهاڳ رات تي ملي ٿي ته اڻ ڇُهيل هجي ۽ عورت اڻ ڇُهيل هئڻ بابت انهي رات ثابت ٻ ٿئي نه ته فساد مرد جي ذهن ۽ جسم ۾ جنم وٺڻ شروع ڪري ٿو. الله سائين ٻ سوره رحمان ۾ وعدو ڪيو آهي ته اوهين (مرد) دنيا ۾ چگا ڪم ڪريو ته اوهان کي تمام سهڻيون، اڇيون عورتون ملنديون جيڪي اڳ ڪنهن جون ڇهيل ٻ نه هونديون. انهيءَ ڪري عورت ۽ ان جي Intactness هئڻ جو معاملو نه رڳو دنيائي آهي پر آفاقي ٻ آهي. هينئر عورت انهيءَ مسئلي کي ٻ ٻنهنجي بنيادي حقن ۾ اٽڪاءُ سمجهي ٿي. آءٌ سمجهان ٿو ته قاعدي ۾ فائدو آهي ۽ مرد ۾ لکل طاقتور ۽ ذهين جانور کي فساد ڪرڻ لاءِ اُپاريو نه. مغربي دنيا ۾ اهي قاعده وڌيڪ سخت هئا پر گذريل صديءَ جي ترقي پسندي ۽ مرد جي ذهانت ۽ فئملي سسٽم جي خاتمي ۽ اڪيلي رهڻ جي ترجيح، عورتن کي اِهي سڀ ڪم ڪرڻ لاءِ آزاد ڪري ڇڏيو آهي جن تي صديون اڳ سندن مذهبي ڪتابن، رسمن ۽ عام شهري قاعدن پابنديون مڑهي ڇڏيون هيون. پر هينئر عورت آزاد هوندي ٻ، مغرب ۾ Frustration ۽ Insecurity جو شڪار آهي. وري ٻ مرد جو ناهيل قانون کين حفاظت ڏيئي ٿو. شايد مرد ٻ، مغرب ۾ هاڻ

عورت کي پارٽ ٽائيم استعمال ڪرڻ چاهي ٿو جيئن عورت بہ سماجي طور تي چاهي ٿي تہ هڪ مرد سڄي حياتيءَ لاءِ ڏکيو آهي ۽ ڪافي بہ ناهي. ٿي سگهي ٿو مغرب ۾ ايڪيھ صدي ۾ فئملي سسٽم وري رائج ٿئي ۽ پراڻي حياتي گذارڻ جو طريقہ ڪار ڪجھ بهتر ڳالهين ۽ وڌيڪ چگن سڌارن سان پيھر عمل ۾ اچي تہ جيئن طاقتور مرد جي انا بہ مجروح نہ ٿئي ۽ عورت کي بہ ويچارگي ۽ استحصال جو شڪار ٿيڻو نہ پوي. اها ڳالھ انهيءَ ڪري ڪريان پيو تہ انسان سماجي جانور آهي ۽ ان جي بهتري سماج ۾ ئي آهي ۽ اهڙو سماج جت ماڻهو ذهني ۽ جسماني طور گڏ رهن ۽ محبت ۽ امن سان رهن.

رات ڪافي اڳتي نڪري ويئي. بدر بہ مون کي ڪجھ چڪن ۽ برائون ڊبل روٽيءَ جا سلائس ڏيئي پاڻ وڃي پنهنجي ڪمري ۾ ليٽي. ڪيس خبر هئي تہ آءٌ ديرسان سمھندو آهيان. مصري چوڪري جي ڪهاڻي ڪان پوءِ سونا پنهنجي چاچي گلان جو ذڪر لڪيو هو. عجيب ذڪر هو. پهرين تہ ڳالھ ساڳي هئي جو سندس مڙس قادر بخش ڪيس ڪاري ڪيو. ڪارو غريب مائٽن جو چوڪر هو سو شهر پڄي ويو ۽ اُتان سعودي عرب هليو ويو ۽ گذريل ٽيهن پنجٽيهن سالن ڪان مديني ۾ رهندو آهي. اتي ئي ڪاروبار ڪندو آهي ۽ پاڻ کي محفوظ بہ سمجهندو آهي. اُت ٻہ ڀيرا چاچو قادر بخش حج ڪرڻ ويو هو پر ڪيس خبر هئي تہ قاتل کي جمعي ڏينهن شهر وچ ۾ ترار مان ڪڍي سسي ڏار ڪبي آهي تنهن ڪري هو ڪاري جي ويجهو بہ نہ ويو. انهيءَ چوڪر جا مائٽ بہ ڳوٺ چڏي ٽڙي پکڙي ويا. پر قادر بخش چاچي گلان تي کهاڙي اُپي ڪري ٻيهي رهيو. چاچي قرآن کڻي آئي.

"هيءَ الله جو ڪتاب آهي. مان ڪاري ناهيان."

"اهي ڳڀيءَ جا ڪيل آهن." قادر بخش جواب ڏنس.

"مون کي پنهنجي ۽ تنهنجي سر جو قسم آهي ته مون کي ڪنهن به مرد سواءِ تنهنجي، نه ڏٺو آهي."

قادر بخش ڳالهه نه ميڃي. هُو بدن ۾ سگهو نه هو. چاچي گلان قدآور ۽ لڳن ۾ سهڻي عورت هئي تنهن وجهه وٺي. قادر بخش کي ڏکو ڏنو ۽ ٽن ڪپڙن ۾ گهران وٺي ڇڳي ۽ سڏو پنهنجي ابي امان جي گهر پهتي. ابي ۾ به ايڏي طاقت ۽ ٻٽيان زور نه هو، تنهن ترت گلان جو هٿ ورتو ۽ سڏو پنهنجي سردار چاچا حيدر خان جي حويلي تي پهتو ۽ سڻ هنئي ته جيئدان کپي ۽ خان، گلان کي پنهنجي اَمانَ ۾ وٺي نه ته هڪ بي گناهه مارجي ويندي. سردار چاچا حيدر خان پلو ۽ زماني جو ماڻهو هو تنهن گلان کي ته حويليءَ ۾ موڪلي ڏنو ۽ گلان جي پيءَ کي به چيو ته توکي به حفاظت جي ضرورت آهي يا....

"نه خان مان پنهنجي وطن ڪشمور وڃان ٿو ۽ ڇٽن ڇڳن کي وٺي اچان ٿو پوءِ تون سردار آهين فيصلو تنهنجي وس آهي. منهنجي ٻٽيان به ته کي چار پنج مڙس هجن نه ته قادر بخش ڏنگو ۽ لوٽوسر آهي. مٿو ڦريل ۽ ڇٽن بدمعاشن جو ساٿي سو اسان گريبن سان وڙهندي دير نه ڪندو. الائي ڪنهن جو سر نيئندو. باقي گلان جي پارت هجيئي. قادر بخش، اهو هٿ اٽڪائي ڇڳو نه ڪيو آهي."

"بابا الله خير ڪندو." خان چيو. "قادو ڪيڏانهن ويندو. آخر ڪيس رهٿو ته هن دنيا ۾ آهي نه. اهي بدمعاش به منهنجا آزمايل آهن. تون پنهنجو بندوبست ڪر. گلان جا ساهه ايجا پورا ڪونه ٿيا آهن. جيستائين هن حويلي ۾ آهي عزرائيل به پُڇي پوءِ اندر ويندو."

مون پهرين به اهو لکيو آهي ته سونا جي ڌائري ۾ محبت ۽ پيار بابت به گهٽو ڪجهه لکيل آهي. ايئن ٿو لڳي ته جت به هن کي ڪو جملو يا ست يا پئراگراف ڇڳو لڳو ٿئي ته اُهو سونا

پنهنجي ڀائريءَ ۾ لکي ڇڏيو ٿئي: هتي آءٌ ڪجهه جملا يا چوٽيون لکان ٿو جيڪي سونا پنهنجي ڀائريءَ ۾ گڏ ڪيون هيون. ڇاڪاڻ ته هيءَ ڪهاڻي سچي پيار بابت آهي انهيءَ ڪري هيءَ جملا به هتي ٺهڪي اچن ٿا. منهنجو مطلب آهي ته سونا جهڙي چوڪري ڪيترو پيار ڪندڙ هئي جنهن هي سٽون ڳولي لڌيون هيون:

- SMILE: The second best thing which lips can do.

- Let him kiss me with the kisses of his mouth: for thy Love is better than wine.- The Bible.

- Our spirits rushed together at the touching of the lips.
- Lord Tennyson.

- Give me kisses! Nay, 'tis true
I am just as rich as you;
And for every kiss I owe,
I can pay you back, you know,
Kiss me, then,
Every moment- and again! - John Godfrey Saxe.

- One kiss from rosy lips and I fear no storm or rock!
- German folksong

- The supereme happiness of the women is to be recognized by the loved man as a part of himself; when he says 'we', she is associated and identified with him, she shares his prestige and reigns with him, over the rest of the world; she never tires of repeating- even to excess- this delectable 'we'.
- Simone de Beauvoir

- A broken hand works, but not a broken heart.
- Persian Proverb.

- The unloving know nothing of God. - The Bible

- Love cancels innumerable sins. - The Bible
- A woman who is loved always has success. - Vicci Baum
- A woman, with no interest in perfume, has no future.
- French Provarb
- Love is the beginning of knowledge. - Carlyle
- For a woman to be loved, she usually ought to be naked.
-de Chardin
- Where there is love there is no sin. - A proverb
- The woman one who loves always smells good.
- Remy de Gourmont
- Take no notice of what you hear and said on the pillow.
- The Chinese Preverb
- Muggers demand money or your life. Wives demand both.
- An Amrican Proverb
- The love is strong as death. - The Bible
- Love at first sight saves a lot of time and money.
- Anonymous
- Nobody wants to kiss when they are hungry.
- French Proverb
- Love is sweet, but tastes best with bread.
- Yiddish Proverb.

- اسان عورت کي انهيءَ ڪري خلقيو آهي تہ جيئن هوءَ مرد لاءِ تسڪين جو باعث هجي. -قرآن مجيد

- مومن پنهنجيون نظرون هيٺ رکن ۽ پنهنجين شرمگاهن جي حفاظت ڪن. - قرآن شريف.

- مومن عورتن کي ٻڌايو تہ هو پنهنجيون نظرون هيٺ رکن. پنهنجين شرمگاهن جي حفاظت ڪن ۽ پنهنجي زينت ۽ آرائش جي نمائش نہ ڪن. - قرآن شريف

- ۽ اهي ماڻهو جيڪي پنهنجين زالن تي الزام هڻن ۽ ڪو شاهد بہ نہ هجي تہ انهن منجهان هرهڪ جي شاهدي اها آهي تہ هو چار ڀيرا خدا جو قسم کڻن تہ هو سچا آهن ۽ پنجين ڀيري چوي جي آءٌ ڪوڙو آهيان تہ مون تي الله جي لعنت هجي. اهڙي طرح عورت بہ

چار پيرا قسم کٹي پنجين پيري چوي تہ مون تي الله جو غضب نازل ٿئي جي هي شخص پنهنجي دعويٰ مطابق سچو آهي. اهڙي صورتحال کي لعان چئبو آهي ۽ نيٺ نتيجو طلاق آهي. -قرآن شريف.

- عورتون ايمان ۾ عقل ۾ ناقص آهن. عورتن کان بچو ۽ چگين عورتن کان خبردار رهو. اوهين انهن جون چگيون ڳالهيون بہ نہ مڃو تہ جيئن اڳيان هلي خراب ڳالهہ بہ اوهان کان مڃرائين. -نهج البلاغ خطبو ۷۸- ترجمو: علامہ مفتي جعفر حسين.

- چوپايا ۽ درندا رکو پيٽ ڀرڻ لاءِ آهن ۽ ٻين تي حملي ڪرڻ واسطي آهن. ايئن ئي عورتون هن دنيا کي خراب ڪرڻ لاءِ آهن. سينگار ۽ فتني جو باعث آهن. -نهج البلاغ خطبو ۱۵۱ صفحو ۸۲۷.

- عورت هڪ اهڙو وڇون آهي جنهن جي پاڪر ۾ بہ مزو آهي. -نهج البلاغ ترجمو: علامہ مفتي جعفر حسين.

- عورت سراپا برائي آهي ۽ سڀ کان وڏي برائي اها آهي جو عورت کان سواءِ چارو بہ ڪونهي. -نهج البلاغ صفحو ۸۸۰ علامہ جعفر حسين.

- God created woman. And boredom did indeed cease from that moment- but many other things ceased as well. Woman was God's second mistake.

- Nietzsche

- جب کہ تجھہ سا نہيں کوئي موجود پھر يہ ہنگامہ اے خدا کيا ھے. - (اردو مصرع)

جام حيدر خان پلو ماڻهو هو. بدن جو سڀ ۽ وچولي قد کاٺ جو حشمت وارو مڙس هو. سندس پيءُ، ڏاڏو ۽ پڙ ڏاڏو انگريزن جا وفادار هئا. سندس ڏاڏي ۽ پڙ ڏاڏي وٽ تہ لاٽ صاحب جي دفتر ۽ ڪليڪٽر جي آفيس ۾ وهڻ لاءِ "ڪرسيءَ" جو پروانو بہ هو ۽ سڄي تر ۾ ڪي چند معتبر زميندار ۽ پيڙهاتا ماڻهو هئا

جيڪي ڪليڪٽر جي آفيس ۾ ڪرسيءَ تي ويهي سگهندا هئا. چام حيدر خان پنهنجي پيءُ جو هڪڙوئي پٽ هو جنهن کي سندس مرضي هئي تہ بمبئي يا علي ڳڙهه موڪلي پر ايڏا سوچيائين پئي تہ ملڪ جو ورهاڱو ٿي ويو. بمبئي ۽ علي ڳڙهه هندستان کي مليا. پوءِ چام ديدار خان، پٽ کي، حيدرآباد جي نور محمد هاءِ اسڪول ۾ داخل ڪرايو ۽ ڪيس ۾ حيدرآباد اچڻ جي سهولت ٿي پئي. سندس هڪ ڪرسچن سنگتياڻي هئي جيڪا گاڏي ڪاتي ۾ رهندي هئي. اُن مائي وٽ وڏيرن جا پٽ انگريزي سکڻ ۽ زماني جا ڇڻ پٽ سکڻ لاءِ ايندا هئا. انهيءَ ڪري اسان جي سنڌ جا، پاڪستان ٺهڻ مهل، جوان وڏيرا مڙيئي انگريزي ڳالهائي ۾ ويندا هئا ۽ لکي پڙهي ۾ سگهندا هئا جو اهڙا ڪرسچن گهر ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ هوندا هئا ۽ اتي ڪرسچن مرد ۽ عورتون، ڪجهه معاوضي تي، وڏيرن جي اڻ گهڙيل پٽن کي انگلو انڊين تهذيب ۽ دنيا ۾ مهذب ٿي هلڻ جا گر سيکاريندیون هيون. سلام، دعا، ڪانٽي چريءَ سان کائڻ ۽ وڏيرن جا پٽ ٻيا تهذيبي گر ۾ سکندا هئا.

ايوب خان جي آپيشاهي مهل چام حيدر خان ويهن سالن جو نوجوان هو. ايوب خان جون زمينون رئيس ديدار خان جي پرسان ۾ هيون ۽ هو انهن زمينن جي سارسنڀال ۾ لهندو هو. چام حيدر خان جي ۾ ايوب خان سان نيازمندي هئي تنهن ڪري هو پنهنجي ڳوٺ جو بي ڊي ميمبر ۽ يونين ڪائونسل جو چيئرمين پڻ چونڊجي ويو. سندس ابا ڏاڏا شايد انگريزن جا ايترا وفادار نہ ۾ هجن پر هي ايوب خان جو خاص حامي هو. ايوب خان کي ۾ شايد اها ڄاڻ نہ هجي.

چام ديدار خان جي حويلي شاهي هئي. ڪچسري، ڪمرا ڪشادا ۽ اوچا 16-17 فوٽ مٿي. ڪمرن جي چوڌاري وراندو جنهن کي جافري جا در لڳل هئا ۽ درن جي مٿان ڪاشيءَ جي سرن جون

محرابون ٺهيل هيون. دروازا پکي ساڳ جا هئا ۽ اڳيان شاهي اڳڻ يا پڏر هو جنهن تي زناني کاڄ لاءِ تنبو يا قناتون آرام سان لڳي سگهنديون هيون ۽ ٻه ٽي سئو عورتون سولائيءَ سان ويهي سگهنديون هيون. خان جو اوطاق وارو بنگلو، حويليءَ کان سئو ڏيڍ قدمن تي ٺهيل هو. بنگلي جو مين گيٽ ٻاهر شاهي رستي ڏانهن ٺهيل هو ۽ حويلي منجهان ٻه اڏ ڊڪيل گهٽيءَ منجهان رستو هو جتان نوڪر ۽ خدمت گذار عورتن جي اچ وڃ هوندي هئي. حويليءَ جو وڏو بورچي خانو ٻه انهيءَ گهٽيءَ جي منهن تي هو ۽ ڪجهه نوڪر، جيڪي جدي پشتي خان جي ملازمت ۾ هئا، سي اونهاري جا اٺ نوَ مهينا انهيءَ گهٽيءَ ۾ ئي ڪٽون وڃهي سمهندا هئا. خان ٻه عام طور حويلي منجهان بنگلي ڏانهن يا واپس گهٽو ڪري انهيءَ گهٽيءَ منجهان ايندو ويندو هو. گهٽي پهرين ڪچي هئي پر پوءِ خان جي يونين ڪائونسل جي چيئرمين ٽيڻ ڪري سڃي گهٽي پڪسري ٽي ۽ پاٽيءَ جي نيڪال لاءِ هڪ ڪسي ٻه ٺهرائي ويئي هئي. گهٽيءَ جي اڏاوت ۾ لاهي ايئن ٺهيل هئي جو ڪسيءَ جو پاٽي يا بارش جو پاڻي ڪونه بيهندو هو ۽ حويلي کان ٻاهر هڪ اڏ فرلانگ ڪن ايراضيءَ ۾ ڦهليل بيٽل پاڻي جي ڏند ۾ وڃي پوندو هو. اوطاق جي بنگلي تي ٻه هڪ شاهي رڌڻو ۽ وراڻت ۾ مليل بورچين جي اولاد، خان لاءِ موجود هوندي هو. جڏهن کان چام حيدر خان، ٻيءَ جي گاديءَ تي ويٺو هو ۽ مڪاني سياست ۾ حصو ٻه ونڊ لڳو ۽ ملڪ جي فوجي صدر جي زمين جي ٻه سنيال ڪندو هو تہ وٽس روز حد جو صوبيدار، ڊي ايس پي، مختيارڪار پيا ايندا هئا ۽ مهيني ڏيڍ ضلعي عملدار ٻه سندس مهمان هوندا هئا. اوطاق ۾ هيٺ تہ هڪ وڏو هال هو جنهن ۾ صوفا ۽ ڪرسيون ۽ هڪ شاهي ڊنر ٽيبل پيل هئي. هال جي ٻنهي پاسي ٻه ڪمرا هئا جن ۾ عام مهمان مڙو رهندو هو. پر مٿي پهرين منزل تي چار ڪمرا ٺهيل هئا جيڪي حد جي ڪامورن ۽ ٻاهريان ايندڙ مهمان

لاءِ هوندا ۽ انهيءَ اوطاق کان ٿورو پرپرو اولهه پاسي خان پنهنجي لاءِ، پهرين 1965ع واري دؤر ۾ ٻه ڪمرا ۽ ورانڊو ٺهرايو هو ۽ مٿي ڪڏ ڪي ٻه پَلويڙو ڏياري، گرميءَ منجهه دوستن سان يا ڪنهن سينڊيءَ سان أت ڪچهريءَ ڪندو هو. انهيءَ ڪمرن جي ٻه چؤطرف مڙسالي کان وڏي ڪچسري پٽ ڪنيل هئي.

سونا ڊائريءَ ۾ وڌيڪ لکيو: چاچي گلان نه رڳو قدآوار عورت هئي پر رنگ ٻه ڪٽڪائون ۽ ڪَليل هئس. وهنجي سنهنجي، وارن مان پاڻي چندي، وار مٿي پٽن ڏي ڪندي هئي ته سندس چهري جي تازگي ڏسڻ وٽان هوندي هئي. پاڻ چوندي هئي ته منهنجي اکين جي ڪنل کي جڏهن منهنجا ٻريل چپ چمندا آهن تڏهن انهيءَ ڪنل ۾ ساهه پوڻ شروع ٿيندو آهي. سونا جي مطابق ڪيس چاچي گلان جا اهي اکر ڏاڍا وٽندا هئا. گلان جي بدن جي بيهڪ ٻه بي ڊؤلي نه هئي. اٺ نوَ سال شادي کان پوءِ ٻه سندس چيلهه ۽ أرهه پنهنجي هنڌ تي ايئن ئي مضبوط هئا جڙ نئين ڇوڪري جواڻ ٿي هجي. جڏهن کان گلان حويلي منجهه آئي هئي ڪنهن ٻه ڪيس صحيح آڏرپاءُ نه ڪيو هو. حويليءَ جي هڪ ڪنڊ ۾ ٻه ٿي نندڙيون ڪونڙيون هيون جت موجوده خان جي والد جي دؤر جون ڪاريون رهنديون هيون انهن پنهنجي سڄي جواني خانن جي سڄي ڪٽنب، مهمانن ۽ گهر جي پورهئي ۾ گهاري ڇڏيون هيون. انهن جي ٻر ۾ هڪ ڪونڙي خالي هئي. أت گلان کي رهايو ويو ۽ ڪوشش اها ٿيندي هئي ته خان جي زالن، مائرن يا ڏيئن تي گلان جو يا اڳ ترسيل ڪارين جو پاڇو ٻه نه پوي. باقي پورهئي ڪرڻ ۾ مڙسن کي پوٽني ڇڏي ايندیون هيون. پابي پيٽ ساهه جي تند کانئن سڄي عمر غلامي ڪرائيندي هئي. گلان کي سينيئر ڪاريون ٻڌائيندیون هيون ته سندن سانيڙ ۾ ٻن ڪارين جو خانن وري نڪاح ڪرايو هو ۽ انهيءَ زماني ۾ ٻه ٽيهه چاليهه هزار هڪ هڪ

رن جا ورتا هئائون. گلان سوچيو تہ هوءَ وري نڪاح نہ ڪندي ڪيس پنهنجو ساھ منو هو. خان جي گهر جو پورهيو ڪا وڏي ڳالھ ناهي. انسان جائو ئي پورهئي لاءِ آهي. تندرستي ۾ پورهئي ۾ آهي. مطلب تہ گلان خان جي گهر ۾ سڪي هئي. ڪيس رڳو هڪ ڳالھ تي عجب لڳندو هو تہ خان جي ڪٽنب جون زالون ساڻن سڌي منهن ڪونہ ڳالهائيندیون هيون ۽ ڪين گلان جي عمر ۽ جسم تہ صفا نہ وٽندو هو ۽ سندس پرپٽ ڏيڪ ڏيندیون هيون ۽ سامهون ۾ نڪن ڪي موڙا پيون ڏيندیون هيون.

هڪ ڏينهن ٻنپهرن جو حڪم نازل ٿيو تہ گلان رئيس جي مانيءَ سان گڏ اوطاق واري بنگلي تي اچي. حويليءَ ۾ ڦرڦوٽ پئجي ويئي. سڀني عورتن جي واتن ڪي ڪلف لڳي ويا. خان جون ٻي زالون لڇڻ لڳيون. پر ايئن پئي لڇيون جو لوڪ ڪي خبر نہ پوي. گلان رڌڻي مان اڌ آلن چنبڙيل ڪپڙن سان خان جي اوطاق واري بنگلي تي، مانيءَ جي ڊاڪٽ سميت پهتي. گلان سڀني جو لقاءُ ڏنو پئي. اهڙي آلي ٻولي هوءَ ۾ ڪانہ هئي پر همت نہ پئي پيس تہ پڇي ڇا اڄ منهنجو وارو آهي ماني ڪٽي وڃڻ جو يا ڪا نئين ڳالھ ٿئي پئي.

خان ڊائننگ ٽيبل تي ماني کائڻ لڳو. گلان پڳهر ۾ شِر اڇيان ٻيٽي هئي ۽ ٽيبل تي ڊاڪٽ منجهان ٻوڙ ماني ڪڍي خان ڪي ڏنائين پئي ۽ پنکو ۾ پئي هنيائين.

خان گرھ وات ۾ وڌو: "تون گلان آهين."

"ها رئيس منهنجو نالو گلان آهي."

رئيس منهن مٽي ڪري گلان جو جائزو ورتو.

"سهڻين عورتن جي حياتي ٿورڙي هوندي آهي."

"رئيس غريبن جي حياتي ٿوري هوندي آهي. سونهن تہ ٻهانو آهي."

رئيس گلان کي وري ڏنو ڪيس گلان جو پڳهرهاٽو منهن، اکيون ۽ چپ وٽيا.

"حق تي کهڻ جهڙي آهين." خان کليو. "تو الائي کيترا ڪُنا؟"

"رئيس مون کي کهڻ اچي ئي ڪونہ. منهنجو گهر وارو نياڳو هو. مان تہ سڄي عمر سندس نالي ۾ پاڪ صاف گذاري ڇڏيان ها."

"عورت جي ڪُک ۾ ٻج پوڻ سان گڏ قدرت نياڳ جو خانو بہ ناهي ڇڏيندي آهي ۽ اهو ٻج ٻج تي هوندو آهي تہ کهڙو ٻج اعليٰ ۽ ٻُٽائتو آهي ۽ کهڙو ٻج نيچ ۽ بي ٻُٽائتو هوندو آهي. توکي گهٽا ٻار ٿيا؟"

"رئيس هڪ بہ نہ..." گلان آهستي جواب ڏنو.

"جيڪي خراب عورتون نہ هوندیون آهن تن ۾ نيچ ۽ واهيات ٻج ٻيهندا ئي ڪونہ آهن. جيڪي اعليٰ درجي جون عورتون آهن جيڪي اعليٰ ۽ الله جي پياري بندن کي مليل هوندیون آهن سي ئي اعليٰ ٻج کي ٻاڻ منجهہ سمائيندیون آهن ۽ سهڻي، سيبتي ۽ اعليٰ ذهانت واري نسل کي جنم ڏيندیون آهن. اهڙو ٻج جڏهن عورت جي جسم ۾ پوندو آهي تہ قدرت نياڳ جي خاني بدران سياڳا خانا تخليق ڪندي آهي. شرط اهو آهي تہ عورت بہ اعليٰ نسل جي هجي. ڪتين، ٻلين، ڍڳين ۽ ٻين مادين جا بہ اصل نسل ڏسبا آهن. نہ تہ گهٽين ۾ سوين ڪتيون ٻليون گهمن ڦرن. انسان جي مادي۽ سان بہ ساڳيو اصول لاڳو آهي."

"مان رئيس غريب، غريب جي ڏي۽ آهيان. منهنجو اصل نسل کهڙو؟ گهٽين ۾ رلڻ جهڙي هجان ها تہ ڪاري ڇو ٿيان ها."

"نہ تنهنجي منهن ۾ حشمت ۽ لڳن ۾ سونهن آهي. تون ڪنهن ڇگي ٻي۽ جي اولاد آهين. اها خبر تنهنجي ماءُ کي هوندي. نہ تہ پٽهين تہ ٽڪو بہ نہ لهي. ضرور ڪو ڇگو ٻج ماڻهين جي ڪُک ۾ پيو هوندو."

"رئيس الله جي خبر الله کي." گلان کي رئيس جي اها ڳالهہ ڇگي نہ لڳي.

"اسان جا وڏا، چون ٿا، سنڌ زمين تي به هُو پنهنجو ٻج، اصل ٻج سان هاريندا هئا ۽ موت ۾ پلو فصل کٹندا هئا. پوءِ اسان جي مرشد منع کيو ته ڏرتي الله پاڪ جي آهي اُت پنهنجو ٻج نه هاريو نه ته الله جو ڏمر به اچي سگهي ٿو ۽ اهو اعليٰ ٻج، اعليٰ انسان ذات جي خلقڻ لاءِ استعمال کيو."

خان ماني کائي ورتي. گلان جو پگهر به سکي ويو. جڏهن گلان ٿانوَ کٹي واپس وڃڻ لاءِ مڙي ته کيس خان جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو:

"اسين شڪار تي ويجون ٿا. رات جو منهنجو کير کٹي اچين ته مون کي زور به ڏجانءِ. اڄ حويليءَ تي کونه ويندس. ٽکل هوندس."

گلان کنڊ سان هائوکار کئي ۽ آهستي آهستي وڃڻ لڳي ۽ خان کيس ويندو ڏسندو رهيو.

حيدر خان عمر جا چاليهه سال کجهه ورهيه اڳ پورا ڪري چکو هو. بدن جو سپر هو پر قد هئڻ ڪري ٽولهه نظر نه پئي آئي. خضاب ڪري ايجا به جوان نظر ايندو هو. آواز ڳرو ۽ رعبدار هئس. ٽن زالن منجهان کنهن جي همت نه هوندي هئي جو خان کي سامهون کجهه چئي وجهن جيکو هن جي مرضيءَ مطابق نه هجي. اولاد، هڪ پُٽ ۽ ٻه ڌيئرون رڳو پهرين زال منجهان ٽيس جيکا سنڌس ماسات به هئي ۽ پرٽجڻ وقت به خان کان اٺ ڏهه سال وڏي هئي. هاڻ هوءَ پنهنجي وهي ويجائي چکي هئي. پر نهايت سدوري ۽ بي زبان عورت هئي. خان به سنڌس عزت کندو هو. کيترا سال اڳ خان کي عرض کيو هئائين ته هاڻ منهنجي عمر اوهان کي زورن ڏيڻ جي ناهي. مرداڻي جسم کي جوان زنانا هٽ ۽ زور کپن، سو مون ۾ هاڻ طاقت ناهي. انهيءَ سال، خان شهر مان هڪ پناڻي پرڻجي آيو. خان جي بي زال فخرالنساء بيگم، پر واري واندِ جي چگي مڙس ميان پير ڏني خان جي نياڻي هئي ۽ هاڻ ذري گهٽ پنجٽيهه سال عمر جا پورا کيا هئائين. پر هاڻي ڇوکرين جهڙي هيس. بيگم الماس پناڻيءَ جي منهن مان رت ليئا پائيندو هو پر

فخرالنساءَ بہ صاف رنگ جي هئي ۽ منهن ۾ رت سان گڏ نمڪ بہ هئس. ڪيترا سال خان جي دل تي راج ڪيو هئائين پر هاڻ سال ۾ ڪن ٽيا هئا جو خان وٽس گهٽ ويندو هو. ويچاريءَ وس بہ ڏاڍا ڪيا تہ خان کي پٽ ڇٽي ڏي پر الله جي مرضيءَ کي ڪير ٽو ڦيرائي سگهي. باقي پٽاٽي بيگم مڙئي رعبدار هئي. خان ۾ ٿي ڏينهن وٽس بنگلي تي نہ پهتو تہ ماڻهوءَ پٽيان ماڻهو موڪليندي هيس. انهيءَ ڪري خان ڪيس شهر واري بنگلي تي رهائيندو هو. پٽاٽي بيگم وٽ جڏهن رات رهندو هو تہ اهو سمجهي ويندو تہ هُو زال وٽ نہ پيو وڃي پر ملاکڙي ۾ لهڻ پيو وڃي. پيو سڄو ڏينهن آرام ڪندو هو ۽ نبو بورچيءَ کان مرداني زور ۽ هٿن سان لڳن جي مالش ڪرائيندو هو. پر خان کي اها زال وٽندي هئي. رات جو اوندهہ ۾ بہ جرڪندي هئي. هڪ پيري خان چمات وهائي ڪڍي هيس. هفتو ڪن پٽاٽيءَ جي ڳل تان آڱرين جا نشان نہ پيا لهن. هن زال منجهان بہ خان کي اولاد نہ ٽيو. خان جي مرضي هئي تہ جي هن پٽاٽي منجهان ڪيس پٽ جو اولاد ٿئي تہ سندس خاندان جو سانورو رنگ ڦري اڇو ۽ ڳاڙهو ٿي پوندو ۽ اڪثر بہ ٻُڌ اعليٰ نظر ايندو.

انهيءَ رات نائين ڏاري، گلان، خان جي ڪمري تي پهتي. نوڪر گرم ڪير جو پريل لوٽو ڪٽي اڳيان هليو پئي. گلان جي دل ۾ عجيب وسوسا هئا تہ هي ڇا پيو ٿئي. رات جو مرد ڪنهن عورت کي پاڻ وٽ سڏائي ۽ زور بہ ڏياري ۽ عورت بہ گلان جهڙي سهڻي ۽ بيوس. مرد بہ خان جهڙو زورآور- گلان کي پڪ هئي تہ وري ڪو نئون ڪٽراڳ شروع ٿيڻ وارو آهي. پر هوءَ ڇا ٿي ڪري سگهي. خان جي پهرين زال کي خبر هئي تہ گلان ڪيڏانهن وڃي پئي. پٽاٽي بيگم شهر واري بنگلي تي هئي. فخرالنساءَ بيگم کي بہ خبر پئجي ويندي. عجيب صورتحال آهي تہ مرد پيار ڪري تہ ڪا ڳالهہ ناهي پر عورت مرضي يا بنا مرضيءَ جي مرد جي هنج مان

نڪري ٿي تہ سڄي جهان کي خبر ٻہ پوي ٿي ۽ اُن تي آڱر ٻہ کڄي ٿي.

سونا ڊائريءَ ۾ وڌيڪ لکيو: منهنجي چاچي، خان جي اوطاق واري بنگلي پهتي. مون ڊائري پڙهندي اهو سوچيو تہ سونا تہ پڙهيل ٻہ هئي ۽ ڳالهيون ٻہ ڏاڍيون چڱيون ۽ عقل واريون ڪندي هئي پر محسوس ڪيم تہ سندس چاچيءَ گلان ٻہ عقل واري ۽ سمجهہ واري عورت هئي. ڪيس خان جي اوطاق، انهيءَ ڏينهن عجيب لڳي. رات جي وگوڙي ۾ هر طرف سانت ڦهليل هئي. اوطاق واري بنگلي ۾ روشني ٻہ ٿورڙي ڦهليل هئي. گلان سڄي عمر پنهنجي مرد وٽ آئي وئي. ڪيس مرد جهڙي ظالم شيءِ کان هاڻ ڪوبہ خوف نہ ٿيندو هو. پر اڄ هوءَ جڏهن اوطاق واري بنگلي تي ويئي پئي تہ سندس وجود تي "ڪاريءَ" جو داغ لڳل هو. ذهني طور تي بيوس ٿيندي ويئي پئي. جسم مان ٻہ ست نڪرڻ لڳو هئس ۽ ڪيس ائين پئي محسوس ٿيو تہ رت جي گردش سست ٿيندي وڃي پئي. ڪنِ سهڻين ۽ صاف ستڙين عورتن جي جسمن منجهان ٻہ اهڙي بُوءَ نڪرندي آهي جو پر ۾ بيئل ماڻهو محسوس پيو ڪندو آهي تہ اها تيزابي، تکي ۽ اڻ وٽندڙ بوءَ برداشت ڪرڻ جهڙي ناهي. شهرن ۾ اهڙيون عورتون پرفيوم يا deoderant استعمال ڪنديون آهن. ڪي عورتون اهڙيون ٻہ هونديون آهن جن ڪهر توڙي سڄي لڳن ۾ برداشت ڪرڻ جهڙي بُوءَ هوندي آهي ۽ ڪن عورتن جي جسم منجهان هلڪي هلڪي سرهاڻ ايندي محسوس ٿيندي آهي. اهو شايد لڳن جي ڪيميائي جزن جي ڪري ٻہ هجي. پر ڪن مردن ڪي عورت جي برداشت نہ ٿيڻ واري بُوءَ ٻہ ڏاڍي وٽندي آهي ۽ سندن پگهر- هاڻي جسم ڪي چهٽي چمندا رهندا آهن ۽ پگهرجي ڪاراڻ ڪين وڌيڪ جوش ڏيارينديِ آهي. سونا لکيو تہ گلان جي جسم منجهان ڪڏهن ٻہ بُوءَ نہ آئي. هُوءَ پگهر ۾ بدّل هوندي هئي تہ سمجهبو هو تہ نلڪي هيٺان ويهي آئي آهي.

گلان، خان جي ڪمري ۾ پهتي. ۽ ننڍا لئمپ ڪمري منجهہ ٻريا پئي. ايا خان جي ٻُوٽ ٻجلي ڪانہ پهتي هئي. ٽنيا ۽ تارون سپ لڳي ويون هيون. ٻُوٽ جي ڪهرن ۾ ميٽر ۽ هئا پر ٻجلي ايا ڪانہ پهتي هئي. خان وٽ اوطاق تي پٽرول تي هلندڙ جنريٽر هو پر اهو خاص تڏهن هلندو هو جڏهن جنريٽر جهڙا مهمان شهر يا اوسي پاسي جي سردارن مان ڪي ايندا هئا.

خان ليٽيو پيو هو. ڪمري منجهہ هڪ وڏي شاهي جنڊيءَ جي ڪٽ پئي هئي ۽ هڪ شاهي ٽلهو ۽ نرم ايراني غاليچو ۽ وڇايل هو. گلان هٿ ادب جا ٻڌي بيهي رهي.

"ويهہ." خان چيو.

گلان هيٺ غاليچي تي ويهي رهي. سندس نظرون هيٺ هيون. سيني جي کاٻي طرف ڇڻ پکي پئي ڦٽڪيو ۽ مٿي ۾ ڪيس هلڪو هلڪو سيڪ پئي محسوس ٿيو ۽ ڪيس ايئن پئي لڳو ڇڻ هاڻ منجهس سڄي همت ختم ٿيڻ واري آهي.

"خان مون کي هت، هن مهل خير منجهان ڳهرايو اٿئي؟" گلان دل ٻڌي پڇيو.

خان جي ڪٽ ٻرسان هڪ ننڍي ٽپائيءَ تي ڳاڙهي هرجينا شراب جي مُني بوتل رکي هئي. گلاس ۽ اڌ ڪن ٻريل هو. پهرين ڪوٽڙيءَ وٽ درياهہ جي ڪناري هرجينا بريوري هئي جت ڳاڙهي رنگ جي وسڪي ٺهندي هئي. چڱا خاصا ۽ وڏا ماڻهو هرجينا وسڪي ئي پيئندا هئا.

گلان جي ڳالهہ ٻڌي، خان مرڪي ڏنو.

"هت مون وٽ اچڻ ڇا ڏوهہ آهي؟" خان گلاس مان ڏُڪ ٻريو. "هاڻ هت مٿي ڪٽ تي اچي ويهہ ۽ مون کي شراب پيئڻ مهل زناني هٿن جا زور وٺندا آهن."

گلان، غاليچي تان اٿي، خان ٽنگون سيريون ۽ ڪيس قدمن ۾

ويهڻ جي جاءِ ڏني.

"خان، مان حويلي تان ايئن آئي آهيان جو هر ڪنهن کي خبر آهي ته ڪيڏانهن پئي وڃين."

"ته ڇا ٿي پيو؟" خان آهستي سان چيو. "هيءَ منهنجي حويلي، اوطاق، زمين آهي. هت هرڪو بندو منهنجو آهي. منهنجو حڪم آخري آهي. مان اڃي کي ڪارو ۽ ڪاري کي اڇو ڪري سگهان ٿو."

"پر سائين، مون کي وڏي ۽ وڃين سائنڊ ۾ ڏنو ته ڪيڏانهن پئي وڃان. ايجا ٽين پٽاڻي بيگم جون طوفان ۾ ڏينهن ٻن ۾ اڇٽو آهي. سندس ڏوتيون ۾ حويلي ۾ ڦرن پيون. ايئن نه ٿئي ته جان اوهان بچائي ورتي پر سڃي عمر انهن جي عذابن ۾ ڦاٽل هجان ۽ چوٽي پئي پٽجي."

خان هلڪو ٽهڪ ڏنو: "نڪاح جا ۾ اڪر عورت کي پنهنجي آپي کان ٻاهر ڪيڙي ڇڏين ٿا. خير تون فڪر نه ڪر."

گلان ٻئي هٿ خان جي پيرن ۾ وڌا ۽ زور ڏيڻ لڳي. گلان جا هٿ ٽڌا پر خان جا پير گرم هئا. خان کي گلان جي هٿن جو ڇهاءُ وٽڻ لڳو. گلان آهستي آهستي پيرن کي زور ڏيندي رهي ۽ پوءِ سندس هٿ خان جي ٻُکين تائين وڌيا. خان جو بدن مردانو هو پر ماس ۾ اها مرداني سختي ڪونه هئي. خان وسڪيءَ جو گلاس خالي ڪيو ۽ ٻيو ٻريو. نوڪر انهيءَ وچ ۾ پليٽ فراءِ گوشت جي رکي ويو.

"گلاس مان ۾ ٽي ڏُڪ ٻريندينءَ." خان گلان کان پڇيو.

گلان ڪنڌ سان انڪار ڪيو ۽ ادب سان هٿ ٻڌا.

"خير وسڪي نٿي ٻين ته هڪ ۾ گوشت جون ٻوٽيون ڪڻ." خان پليٽ گلان ڏي وڌائي.

"مان ته رات جي ماني ۾ کائي آئي آهيان." گلان هڪ ٻوٽي کڻي وات ۾ وڌي.

"ڇا کائي آئي آهين؟"

"گلاس کير جو ۽ مانيءَ کڻڪ جي."

"جڏهن مون توکي پهريون ڀيرو ڏٺو تہ سمجهيو تہ نهنجو مڙس يا تہ حق تي آهي يا صفا نياڳو آهي. تو جهڙي زال جو لائق نہ هو."

"سائين مون کي رب جي سچي ذات جو سونهن آهي تہ تون منهنجي حياتيءَ ۾ ٻيو مرد آهين جنهن کي مون هٿ لاتو آهي. نہ تہ مان ڪاري ناهيان منهنجي نصيب ۾ ڪا ڪاراڻ لکجي ويئي آهي."

"ٻلا هت ناراض تہ ناهين؟" خان سوال ڪيو

"سائين زور اڳيان زاري آهي. تو منهنجي جان بچائي آهي. جيئدان ڏنو آهي. ڇو ناراض هوندیس. ٻلا جي هوندس ٻہ ڪٽي تہ ڇا ٿي ڪري سگهان؟" اها ڳالهہ گلان جي مرڪ ۽ وسڪيءَ جي ڪڙي ڏُڪ ۾ ڏڪجي ويئي.

"تون کوبہ اُلکو نہ ڪر." خان وسڪيءَ جو وڏو ڏُڪ ٻريو ۽ وسڪيءَ سندس شهپرن کي ٻہ آلو ڪري ڇڏيو. "ٻلا هڪ ڳالهہ ٻڌاءِ تون سياڻي ۽ سمجهدار عورت آهين. زال ذات کي جڏهن گهر گهاٽ، عزت ۽ مڙس جو پيار ملي ٿو پوءِ هوءَ ڪنهن ٻئي مڙس ۾ اکيون ڇو ٿي وجهي؟"

"رئيس سوال ڪيو اٿئي تہ ٻُڌ. عورت ٻہ انسان ذات آهي. جيتري غيرت الله سائين مرد کي ڏني آهي اوتري عورت ۾ ٻہ سمايل آهي. فرق صرف اهو آهي تہ عورت مرد کان طاقت ۾ گهٽ آهي. عورت ۾ ساڻ ۽ حسد مرد کان گهٽو آهي. جيئن مرد نٽو چاهي تہ سندس عورت کي ڪو ٻيو مرد ڇُهي تيئن عورت ٻہ نٽي چاهي تہ سندس مرد ڪنهن ٻي عورت کي ڏسي يا خيال ڪري. پر اها عورت جي سهپ آهي جو ڏينهن ڏٺي، سپ ڪجهہ ڏسي، زهر جا ڏڪ ٻري چپ رهي ٿي."

خان ڪلڻ لڳو ۽ ڪل سان ڪنگهڙ ٻہ لڳو ۽ جڏهن ڪنگهي ورتائين تہ شهپر ٺيڪ ڪندي چيائين: "گلان اوهان کي قدرت جي قانون جي خبر ئي ناهي. سچي تاريخ ۽ زماني جا ڪتاب ۽ الله تعاليٰ

جا موکليل کتاب اھا شاھدي ڏين ٿا تہ مرد ھميشہ ھک کان وڌيڪ عورتون پاڻ وٽ رکيون ۽ نہ رڳو زماني جي قانون پر رب جي قانون بہ کيس اجازت ڏني آھي. انھيءَ کري عورتن کي پنھنجي حد ۾ رھي عزت سان زندگي گذارڻ گھرجي."

"سائين الله جي جڏھن مرضي ٿي تہ انسان کي فقط ھک زال عطا کيائين ۽ ڏاڏي حوا وجود ۾ آئي- باقي جڏھن مرد جي زوراوري ۽ مرضي ٿي تہ رب سائين بہ سندس مرضيءَ موجب ڪيو ۽ اھي گھٽين زالن وارا حڪم ٿيا. پوءِ مرد پُڄي نہ سگھن تہ زالون ھيڏانھن ھوڏانھن گھُتون ھٽي پنھنجي جان ھلکي ڪن. مرد وٽ طاقت آھي سو زالون روز پيون ڦاھيءَ جي ٽياس تي چڙھن. پر تنھن ھوندي بہ قدرت عورت کي ايتري سگھہ ڏني آھي جو ھوءَ پاڻ تي ضبط ڪري، پنھنجو پلاند ميرو ٽيڙ نہ ڏيندي آھي. باقي ساڻ، ضد ۽ ھوَس جي اڳيان ھي ڪوٽ قلعا ۽ حويليون بہ ڪا شيءِ نہ آھن. سھڻي درياھہ تري پنھنجي محبوب وٽ ويندي ھئي. سسئي جبل جھاڳيا. خان! الله کي ڏوھہ نہ ڏيو- اھا مردن جي فطرت آھي. ڏاڇجن ئي نٿا. اکين ۾ نُور نہ ھوندن. ھٿ پير پيا ڏکندن پر مٿي ۾ پرائي زال جي پچار ضرور ھوندن. ڪري ڪجھہ نہ سگھندا تہ بہ ذڪر ۽ خواھش پئي ھلندي. حڪيم ويچارا سچن موتين جا ڪشتا ناھي ناھي ٽڪجي پوندا آھن تہ بہ صاحب سڳورن جي حالت نہ ستڙندي آھي پر اکيون آمريڪا جي بادشاھہ جي زال مان بہ نہ ڪيندا آھن."

گلان ٽھڪ ڏنا. خان بہ کلڻ لڳو. خان کي گلان جا ٽھڪ وٽيا.

"تون کلين تہ ڏاڍو سٺو ٿي. آھين بہ عاليشان." خان چيو.

"منھنجي ڏاڏي پنجاسي ورھين جي عمر ۾ خواھش ڪئي تہ مون کي ھک دفعو وري پرڻايو. ٿي ڏاڏيون مري ويون ھيون ۽ اجا حيات ھيون. انھن ٻڌو. ھک ڏاڏيءَ چيو: "سائينءَ وڏي ۾ ھاڻ رکيو ڇا آھي جو نئين زال جي تمنا ٿو ڪري. اسان جي ابي ۽ چاچن

پاڻ ۾ صلاح ڪري ڏاڏي سائين جي خواهش پوري ڪئي ۽ سندس ئي مرضيءَ سان ڪوڙل ڪمدار جي ڏيءَ ارڙهن سالن جي نوريءَ سان نڪاح ڪيائين ۽ نوريءَ کي پنج سئو ايڪڙ زمين لکي ڏنائين. اها زمين ايجا تائين ڪوڙل ڪمدار جي پٽن وٽ آهي ۽ مائي نوري نڪاح کان پوءِ ڏهہ پندرهن سال جيئري رهي ۽ هڪ ڏينهن جهنگ ۾ نانگ چڪ وڌو هئس ۽ بابا ٻڌائيندو هو تہ مون نانگ ۽ نوريءَ کي بندوق جا فائر ڪري ماري، اتي ئي پوري ڇڏيو. اسان جي وڏائي ڏس تہ بابي ۽ چاچن ڪوڙل کان زمين ڪونہ ڪري. ڏاڏا سائينءَ جي خواهش هئي. پنج سئو ايڪڙ وڏي ڳالهہ آهي. مائٽ، نوري سهسائي ويهي رهيا. اکر بہ زبان تان نہ اُکلين. پنج سئو ايڪڙ وڏي ڳالهہ آهي."

گلان خان کي زور ڏيندي رهي ۽ خان بوتل جي خالي ٽيڙ جي انتظار ۾ هو.

"مون کي چمي ڏي." اوچتو گلان جي ڪن ۾ خان جو نئون حڪم پهتو.

گلان پهرين حيران ٿي. پر پوءِ ڦاسڻ کان پوءِ ڦٽڪڻ کهڙو، جو سوچي ساعت ڪن پنڌ پهڻ ٿي ويئي. هوءَ پنهنجي پٽيان اونداهو جهنگ ڇڏي آئي هئي ۽ اڳيان ساڳي اوندهہ ۽ گهُٽ جو سمنڊ هو. هوءَ ڇڻ مشيني انداز ۾ جهڪي ۽ پهرين خان جي پيشاني چميائين ۽ پوءِ آهستي سان پنهنجا چپ، خان جي شهپرن سان ڍڪيل چپن تي رکي ڇڏيائين. شهپرن جا وار گلان لاءِ نوان نہ هئا- پر اڄ ڪيس عجيب احساس پئي ٿيو. ڳاڙهي ڪنتري هرجينا شراب جي تيز ٻُوءَ ۽ اُن سان گڏ ڪاڏل آفيم جي روڙي جي وات ۾ رهيل ٻُوءَ گلان جا حواس لوڏي وڌا ۽ جي هوءَ جلدي الگ نہ ٿي ويجا ها تہ شايد يا الٽي ڪري وجهي ها يا ساهہ منجهي پوي ها. انهيءَ مهل گلان محسوس ڪيو تہ خان جا هٿ سندس لڳن تي ڦريا پئي. گلان چاهيو پئي تہ پَرَ هجن ها تہ اڏامي وڃي. پر هت سپ ڪجهہ

ختم ٿيل هو. کا واهه نه هئي ۽ نڪا وات نظر ٿي آئي.

"تون سڻي آهين. مون کي وٺين ٿي."

گلان جواب نه ڏنو ۽ مُنجهيل ساهه درست ڪرڻ لڳي.

"ٻُڌ مون کي ننڊ اچي پئي." خان آهستي سان چيو. "اجا منزل پري پري آهي. تون هيٺ غاليچي تي سمهي رهه. الائي ڪيڏي مهل راڻو ريجهي ۽ مومل وٽ اچي."

گلان خان کي ڏسڻ لڳي. هن اکيون پوريون مس ته کونگهرا هڻڻ لڳو ۽ گلان کٹ تان لهي هيٺ ٿلهي غاليچي تي ويهي رهي. آت وهاڻا بہ پيا هئا.

اڌ رات ڪڏهوڪو لنگهي ويئي پر گلان جي نيٽن ۾ ننڊ نه هئي ۽ حياتيءَ جي هن نئين دؤر جي گلان کي خبر نه هئي. هوءَ سمجهي نه پئي سگهي ته ڇا روز رات جو هي راڳ هلندو. ڏينهن سڄو پورهيو ۽ حويليءَ جي نڪاح ٻڌين زالن جي چوٽي پَٽَ ۽ طعنا! رات جو شراب، آفيم، خان جو وزن ۽ ڪلاڪ ڏيڍ جي هڻ هڻان- لڳن اندر ڏپ جهڙي پاڻياڻ!

هوءَ سڄي رات ڪاڻ سمهي سگهي. صبح جي مُلي جي بانگ ۽ ککڑن جا دس بہ ٻڌائين. سندس اکيون بند ٿيڻ لڳيون. انهيءَ مهل هن سمجهيو ته خان کٹ تان لٿو آهي. پوءِ هن، خان جو سمورو وزن پنهنجي لڳن تي محسوس کيو. گهٹي دير کان پوءِ خان، گلان جي مٿان لٿو ۽ گلان محسوس کيو ته سندس ڪپڑا پر سان ئي غاليچي تي پيا هئا ۽ خان سڄي ڪنتريءَ جي بوتل ۽ آفيم جي ڪڙي بُوءَ، سندس لڳن ۾، اونهو لهي، هاري، هلکو ٿي، مردانگيءَ جي نمائش ڪري، کٹ تي سڌو ليٽي پيو. سندس سڄو ٻُت ساڻو ۽ ڪي قدر ڏکيو پئي. هُو اجا پنهنجي بوت ۾ نه آيو هو. گلان پهرين پاڻ کي اڳهيو ۽ پوءِ لڳلڳا ڪپڑا پائي اٿي ويٺي.

"خان مون اجا ڪالهه مٿو ڏوتو آهي." گلان چيو. "مان ڳاسي نه پوان!" خان جواب نه ڏنو ۽ سندس ڏکها ساهه ڪمري

جي خاموشيءَ ۾ چٽا ٻڏڻ ۾ آيا پئي. ڳوٺ جي ڪنهن ڪتي جي پؤنڪ ٻه پريان ٻڏڻ ۾ آئي.

"خان تو منهنجي ڳالهه ٻڌي؟" گلان کي فڪر ٿي ٻيو.

"جيڪو مون کي ڪرٽو هو سو مون ڪيو." خان ٿورو سهڪندي چيو. "باقي ڇا ٿيندو؟ آسمان ڪرندو؟ ڪرڻ ڈي. خدائي پنهنجي آهي! تون خان جي دنيا ۾ آهين. ڪنهن پاڙئي پُٽي جي ور ڪونہ چڙهي آهين."

خان خاموش ٿي ويو. گلان ويٺي هئي. خان وري کونگهرا هڻڻ لڳو. پريان وري ڪتي جي پؤنڪ ٻڏڻ ۾ آئي پئي.

سونا جي ڊائريءَ ۾ گلان جا تفصيل لکيل هٿا پر مون کي سندس ڪجهه سٽن ڈاڍو پريشان ڪيو.

گلان پهريان پنج سال، ٿي ٻيرا پيٽ سان ٿي ۽ ٿئي ٻيرا سندس ڪُهائي ٿي. خان جي ٻج کي آسرڻ کان پهرين ئي ختم ڪيو ويو. گلان هر دفعي دائين، پوپين ۽ آڙيڪاپ عورتن جي ور چڙهي، موت جي در تائين وڃي موٽي ايندي هئي.

ٻيا پنج سال، خان گلان کي تمام گهٽ هٽ لائيندو هو. پر هڪ دفعي گلان کي گهرائي، تمام پنهنجائپ سان چيائين: "گلان، اسان تنهنجي حياتي بچائي، کا وڏي ڳالهه کانہ ڪئي. پر تو پاڻ نٻايو. تنهنجا ٿورا ڳائڻ جهڙا آهن. تنهنجي لڳن ۾ جيڪا لست هئي سا مون پيتي...."

گلان ڪنڌ کٽي هيٺ ڪيو.

"هاڻ هڪ مدد ڪر." خان آهستي سان چيو.

"گلان کيس نهارڻ لڳي. عجب جهڙي ڳالهه هئي.

"توکي خبر آهي تہ الله سائين مون کي هڪ ئي پٽ ڈنو آهي. هاڻ اهو نندڙو خان اچي سورهن سترهن سالن جو ٿيو آهي ۽ جيڪا ڪني سني رن يا چوري ڈسي ٿو تہ اصل آپي کان ٻاهر نڪريو

ويڃي. ايا ڪچو آهي. ڪيس عورت جي بدن جي به خبر ناهي. اجايو خراب ٿي ويندو. اڇڪلهه الائي ڪهڙي ڪهڙي قسم جي بيمارين جا احوال ٻڌڻ ۾ اچن پيا. سو مون فيصلو ڪيو آهي ته نندڙي خان کي تنهنجي حوالي ڪريان. ٿورو سمجهائينس ۽ ٿورو پيار به ڏينس. عورت ۽ انب سدائين مٺا هوندا آهن. ڇوريون ۽ انبڙيون سدائين ڪٽيون ۽ مرد کي خوار ڪنديون آهن."

"پر سائين الله ۽ الله جي رسول جي شريعت ۾ اهو آهي ڇا ته پيءَ ۽ پٽ هڪ ئي هنڌ سورهيائي ڏيکارين."

"گلان توکي اڳ ۾ ٻڌايو هئم ته هن حويليءَ ۾، هن تر ۾ ۽ هن ڌرتيءَ تي ڪنهن جو حڪم ۽ ڪهڙي شريعت هلي ٿي. سوال نه ڪندي ڪر. ڏاهي ۽ سمجهدار عورت آهين. وقت ڇئي مان بادشاهه. وقت سان هل."

گلان نندڙي خان جي حوالي ٿي ۽ ايندڙ ڪجهه سال ڪيس ايئن لڳا جڙ سندس سمورا لڳ سانوڻ جي ڪرن هيٺان آهن. نه ويلو نه وقت نندڙو خان چڙهيو ويهي تخت تي. نندڙي خان کي پيءَ جي تجربيڪار صلاحن مان گهٽو فائدو رسيو هو.

خان، وڏو خان هڪ ڏينهن دل بند ٿيڻ ڪري گذاري ويو.

نندڙو خان يڪدم وڏو خان ٿي پيو.

- ۽ گلان شهر جي وڏي اسپتال ۾ يوٽرس جي مٿلگنٽ ڪينسر ۾ ڪري، سڙي ۽ مٽي جا وار وڃائي جڏهن ساهه پورا ڪري، بيجان مڙهه جي صورت ۾ خان جي ڳوٺ پهتي ته حويلي جي اندران نڪاح ٻڌين سانئٽن جو حڪم آيو ته گلان ڪاري هئي. ڪيس ڳوٺ جي قبرستان بدران، ڪارين جي مقام ۾ دفنايو ويڃي. نڪو ڪفن ڏيوس ۽ نڪي جنازي نماز پڙهو. ڳوٺ جي مُلي به اهائي فتويٰ ڏني.

سونا آخر ۾ لکيو هو: هڪ ڪاريءَ جي ڪهاڻي ختم ٿي.

ھڪ عورت جي کھاڻي ختم ٿي.

ٻئي ڏينھن سادي ٿين بجي آءُ ادبي سنگت جي دستوري مھيني وار ڪچھريءَ ۾ ويس. اُت کوڙ سارا اديب ۽ شاعر ملیا. گھٽو ڪري سڀ نئين ٿھيءَ جا ليڪڪ ھئا. مون سمجھيو تہ جھونن ۽ سينئر ادبين کي جيڪي ڪجھ ادبي سنگت مان حاصل ڪرڻو ھو سو ھٿ ڪري، ھاڻ ادبي سنگت کي ٻئي يا ٽئين يا اجائي ليول جو پليٽ فارم سمجھن ٿا ۽ اھي سينئر ھاڻ وڏا اديب يا شاعر يا پلي رائٽ يا ڪامورا بڻجي پنھنجي الگ ادبي ۽ انٽلڪچوئل دنيا ٺاھيو وينا آھن ۽ انھن مان ڪجھ ادبين کي ڇڏي ڏيو باقي ٻين سڀني جي مرضي اھائي آھي تہ ھُو عظيم اديب، نثر نگار يا شاعر يا ڊرامہ نگار آھن. ڪيترا تہ ادبي ورڪرن ۽ مخزنن جي مالڪن کي پنھنجي ڪاموركي ۽ وڏماٿھيي اثر منجھان فائدا رسائي، پنھنجو نالو مٿيرو ۽ عظمت جي خانن ۾ رکرائڻ جي ڪوشش ڪندا آھن. ۽ نوجوان يا نئين ٿھي پنھنجي دؤر جي تقاضائن ۽ فرسٽريشن جي ماحول ۾ ھوندي بہ تخليق جي عمل ۾ رڌل آھي ۽ نوجوان ھروپرو جھونن ۽ سينئر ادبين جي ڇار ۾ نٿا ڦاسن. اسان جي نئين ٿھيءَ ۾ تخليق جي قوت پھرين ٿھيءَ کان گھٽي آھي ۽ سينئر ادبين کي موقعا گھٽا ھئا ۽ ميدان بہ خالي مليو. آءُ نئين ٿھيءَ جي اديب کي ڏسندو آھيان تہ تمام خوش ٿيندو آھيان ۽ مستقبل کي روشن ۽ بھتر سمجھندو آھيان. جي پاڻ کھاڻي نہ ٿو لکي سگھان تہ ايئن بہ نہ سمجھندو آھيان تہ کھاڻي مري ويئي. جيستائين انسان، زندگي ۽ ڌرتي موجود آھن تيستائين ھزارين لکين کھاڻيون وجود ۾ ايندیون رھنديون ۽ اھي کھاڻيون اسان جي سماج ۽ ڌرتيءَ جي چوڌار محفوظ ھونديون. ڪمرشل ڊرامائي تفريح وانگر ھوا يا پولار ۾ تحليل نہ ٿي ويندیون. جيڪو حال نظر اچي پيو اُن مطابق ڪمرشل ادب تخليق کان پوءِ بہ روشنيءَ منجھان گذري اونداھين

جي لاهه ۾ لهي وجي ٿو ۽ اديب کيسا ۾ري خوشحال ٿي، ٿين دنيا جي ڪنهن رشوتي ڪاموري وانگر نٽ ٽانگر ڪري ٿو. مون پنهنجن نوجوانن دوستن کي ٻڌايو پئي: "يار ادب کي فيشن ۽ ڪمرشل ڊزائننگ جي Catwalk وانگر نه هلايو. اها ڳالهه به صحيح آهي ته معاشري جي ٻين فردن وانگر اديب لاءِ به اڪنامڪس تمام ضروري آهي. پر اهڙو ماحول ناهيو جو اديب کي به پنهنجين لکڻين جو صحيح اجورو ملي. آءٌ سمجهان ٿو ته سنڌي صحافت ۾ اها ڳالهه گهٽي قدر رائج ٿي چڪي آهي. ڪالم نگار، تجزيه نگار ۽ صحيح نيوز مئن ڇهن کان پندرهن ويهه هزار مهيني جا ڪمائين ٿا. ايا به دنيا تمام وسيع آهي. ڪمرشل لکڻين جي پنهنجي هڪ حيثيت آهي. پر اُهو ادب نه آهي. اولهه جي ٽي وي چئنلس تي هڪ ڊرامي کي چار کان ڇهه ست لکڻ وارا تخليق پيا ڪن ۽ سنا ڏوکڙ پيا ونن. پر اهو ايئن ئي آهي جيئن هڪ عورت جا پنج ڇهه مرد هجن. عورت پٽ جائو. خبر ناهي ته اها اصل تخليق ڪنهن جي آهي؟ ٽي سگهي ٿو ته اسان جي ملڪ ۾ به اهو طريقو رائج ٿي وڃي. ۾ر واري ملڪ جي چئنلس تي به اهو ڪم جڙ شروع ٿي چڪو آهي."

پوءِ آءٌ پنهنجي اصل مطلب تي آيس. نوجوان اديبن پوري سهڪار جو يقين ڏياريو ۽ چيائون ته اوهان جڏهن به واڪ جو بندوبست ڪريو اسين اوهان سان گڏ آهيون. مظاهرو به ڪنداسين. احتجاج به ڪنداسين ۽ پنهنجين لکڻين ذريعي انهيءَ چگي ڪم کي همٿائينداسين. هڪڙو نوجوان، سنهڙو ۽ نندڙن وارن وارو اديب اڳي ٻيٽو ۽ سوال کيائين: "ڇا اديب ۽ شاعر تخليق کان سواءِ، عملي جدوجهد ۾ به حصو ونڊي؟ ڇا اديب يا شاعر يا دانشور جو اهو temperament ٽي سگهي ته هُو جيڪي ڪجهه لکي ٿو يا سوچي ٿو انهيءَ لاءِ رستن تي نڪري اچي تحريڪ هلائي يا جلسا جلوس ڪري. پوءِ سياسي ليڊر ۽ دانشور ۾ ڪهڙو فرق آهي؟"

"بنيادي طور اديب يا شاعر ادب تخليق ڪري ٿو." مون چيو، دانشور پنھنجو فڪر عوام تائين رسائي ٿو. پر گذريل صديءَ يعني ويھين صديءَ جي شروعاتي اڌ ۾، جڏھن دنيا ۾ ۽ خاص ڪري ٽين دنيا ۾ آمريت ۽ عوام جي سماجي ۽ سياسي حقن کي صلب ڪيو ويو تہ اديب ۽ شاعر پڻ محسوس ڪيو تہ ھاڻ آمريت جي خلاف نہ رڳو اکرن جي ويڑھہ وڙھبي پر عام ماڻھن سان گڏجي سامھون اچبو نہ تہ ڊڪٽيٽرشپ، فاشزم ۽ حڪومت جون جابر پاليسيون، عوام کي ۽ انھن جي حقن کي چيلاڻي ڇڏيندیون. ٽين دنيا ۾، اوھان کي خبر آھي تہ لئٽن آمريڪا جي ملڪن، چلي، ارجنٽائن، ھونڊوراس، مڪسيڪو ۽ يورپ ۾ اٽلي، جرمني ۽ اسپين ۾ اھي تحريڪون ھليون ھيون. فيڊريڪو گارشيا لورڪا تہ نہ رڳو پنھنجي عوامي شاعري، ماڻھن جا ميڙ گڏ ڪري، انھن اڳيان شھرن توڙي ڀھراڙين ۾ ڳائيندو ھو ۽ پر ھن پنھنجي ھڪ نانڪ منڊلي بہ ناھي ۽ انقلاب لاءِ ڊراما اسٽيج ڪندو ھو. اسپين جي گھٽيءَ گھٽيءَ ۾ ڳوٺ ڳوٺ ۾ ماڻھو لورڪا کي ٻڌڻ لاءِ گڏ ٿي ويندا ھئا. اسپين جي ٽيھن جي ڏھاڪي ۾ ھلندڙ سِولِ وار ۾ لورڪا ٻين اديبن سان گڏ سجاڳيءَ جي ويڑھہ جاري رکي ھئي. پئبلو نرودا اُن زماني ۾ چليءَ طرفان اسپين ۾ سفير ھو. سفارتڪار ھوندي بہ نرودا جيڪو چليءَ جو وڏو شاعر ۽ نوبل پرائيز ونر آھي، تنھن بہ لورڪا جي مدد ڪئي. آفريڪا جي اديبن پڻ ڪيترن ملڪن ۾ تحريڪون ھلايون. سارتر، جنرل ڊيگال جي خلاف ٿي بيٺو ۽ الجزائر جي آزادي لاءِ پنھنجي ٻئي دوست اديب ڪامئو سان گڏ، پنھنجي ئي ملڪ فرانس جي آمريت واري پاليسيءَ خلاف ڪم ڪرڻ لڳو. ادا، نثري ادب يا شاعري ھڪ داخلي جبر آھي ۽ جيڪا ڪنھن خارجي چوند مسئلي منجھان جنم ونڊي ٿي. انھيءَ ڪري اسان جھڙن ۽ ٽين دنيا ۾ اديب ۽ دانشور کي عوام جي حمايت منجھہ دانشمندي سان تحريڪ ۾ عملي طور تي اچڻ کان سواءِ ٻي ڪا واھہ ناھي.

سينيگال جي شاعر سينگهور پنهنجي ملڪ ۾ عوامي تحريڪ ۾ حصو ورتو. ملڪ آزاد ٿيو تہ اُن جو صدر بہ ٿيو. اهڙا بيا مثال بہ آهن. ڀئبلو نرودا، پنهنجو گهر گهاٽ ۾ ڀئسو ملڪ ۾ هلندڙ ڪميونسٽ تحريڪ ۾ استعمال ڪيا. انهيءَ ڳالهہ يا موضوع کي چيڙبو تہ ڳالهہ تمام دڳهي ٿي ويندي. اوهان نوجوانن کي اوٽويهہ ۾ ويهين صدين جي قومي تحريڪن، آمريت ۾ ادب متعلق ضرور ڄاڻ حاصل ڪرڻ کپي. هن وقت پاڻ تمام ننڍڙي ڳالهہ پيا ڪريون تہ حڪومت جي ڪن تي اهو مطالبو اچي تہ قاتل قاتل هوندو آهي. قاتل ماڻهن جا قسم نہ هوندا آهن. هو انسان قتل ڪن ٿا. خون ڪن ٿا ڪين سزا بہ خون جي ڏجي. انهيءَ خون ڪرڻ جي عمل ۾ ڪو نفسياتي، جنوني اشتعال انگيز جذبو نہ وچڑائجي جو خون ڪندڙ کي، قتل ڪندڙ کي پنهنجي عمل جي رڳو نالي ماتر سزا ملي. قانون ۾ تبديلي آڻڻ تمام ضروري آهي نہ تہ مرد، عورتن کي ماريندا رهندا. اسان جي گهٽن مسئلن منجهان اهو بہ اهم مسئلو آهي. اسين اديب دانشور اڳتي وڌي، عوام سان گڏجي، حڪومت کي مسئلي بابت آگاهي ڏينداسين تہ جيئن عورتن جا قتل ايئن بند ٿي وڃن."

پوءِ نوجوان اديبن گهڻيون تقريرون ڪيون. سندن جذبن کي ساراهڻ کان سواءِ رهي نہ سگهيس. نيٺ اهو ٻهراڙ پاس ٿيو تہ ڪارو- ڪاريءَ جي لاءِ نڪتل واڪ ۾ نوجوان اديب ڀرپور حصو ونڊندا. آءٌ اٽيس ۾ سپني سان موڪلائي، بلڊنگ جي نائين ماڙ تان جت نوجوان اديب ۾ دانشور ويٺا هئا، لفٽ ذريعي هيٺ ڏرتيءَ تي آيس ۾ گهر پهتس.

شام جو دير سان، شايد اٺ ڪن لڳا هئا. آءٌ پنهنجي فليٽ جي بالڪونيءَ ۾ ويٺو هئس. سڄي ڏينهن جي هل هلان، منهنجي ٽنڪ ۾ هلڪي سُور جون سَٽُون ڏيڻ لڳي. سُور جون گوريون ڪائي

۽ کجھ سنيڪ پئي کاڌم تہ ساره جو ٽيليفون آيو. کاردليس سيٽ تي مون ڳالهايو.

"انکل اوهان جا کهڙا حال آهن؟ ٽنگ ٺيڪ آهي؟"

"حال بلکل ٺيڪ آهن. ٽنگ ٺيڪ هجي ها تہ اڏامي اوهان جهڙي سٽي مخلوق وٽ نہ پهچان ها. پر ٽيليفون کال جي بہ مهرباني. اوهان خبر کريو؟"

"انکل، اسان کجھ NGOs سان ڳالهايو آهي سپاٽي شام جو پنجين بجي اسان جي گهر ميڙ کوڻايو اٽئون. مون رڳو چاهيو پئي تہ اوهان کي يادگيري کرايان."

"مون کي منهنجو ڪم ياد آهي. اوهين فکر نہ کريو."

"آنٽي بدر ۽ مومل کي ضرور وٺي اچجو." ساره چيو.

"آنٽي بدر هينئر ڪچن ۾ آهي. هوءَ تمام سٽي پيار ڪرڻ جهڙي عورت آهي. پر ڪڏهن سندس روح راڳن ۾ آهي تہ ڪڏهن بيتن کان بيزار-"

"انکل، اوهان آنٽيءَ کي خاطري ڏيو تہ کيس بيتن کان بيزار نہ ٽيڻ گهرجي ۽ بيتن جي بي کابہ ايکسٽرا کريڪيولر ائڪٽوٽي نہ آهي."

"ساره اوهان سمجهايوس. مون کيس گهڻو ئي سمجهايو آهي ۽ اها بہ خبر آهيس تہ منهنجي ٽنگ فريڪچرڊ آهي ائنڊ آءِ ڊُو ناٽ افورڊ ٽو رپيٽ ماءِ پاسٽ."

ساره کلڻ لڳي. "انکل، آءِ ڊو سپورٽ آنٽي بدر. شي از رائٽ. يو مي بي اي گڊ پرسن بٽ ناٽ.... مي بي ناٽ اي گڊ هسبنڊ. بٽ اوور آل، وِي ٽنک يو آر اي گڊ مئن!،

"ائڪزٽلي. يو آر رائٽ. آءِ ٽنک يو آر ماءِ گڊ فرينڊ!"

"ود آئوٽ آئني ڊائوٽ- يس!" ساره کلندي چيو.

"پر اي دوست! منهنجي ڳڙهي ياسين، ضلع سکر، حال ضلع شڪارپور جي چاول زال، پڙهي ڳڙهي، دنيا ڏسي وائسي، مون

جهڙي مرد کي tame ڪري، شاديءَ جي سلور جوبلي ملهائڻ کان پوءِ به ۽ منهنجي پيار جو سمورو ذخيرو حاصل ڪري، کپائي، ايا به سمجهي ٿي ته جي مون کي ڇڙواڳ ڇڏيائين ته ڇوڪرو نه رکو ڪري پوندو پر هٽن مان به نڪري ويندو. يو نو آءِ لوَ هر!"

"انڪل آنٽي آهي ئي اهڙي جنهن کي ڀرپور پيار ڏجي ۽ سڄي عمر پيار ڏجي."

"پر قتل جي ڏوهاريءَ جي سزا عمر قيد به ڇوڏهن سال هوندي آهي هت آءٌ ڇويهه سال ته ڪاٽي چڪو آهيان." مون چيو.

"ڪڏهن ڪڏهن پيجرو به پڪيءَ جو ديس بنجي ويندو آهي. اوهان سڀني زندگي گذاري آهي جنهن لاءِ سڄو ڪريڊٽ آنٽي بدر ڏانهن وڃي ٿو. مرد الائي ڇو آخري ڪجهه سالن ۾ بغاوت تي لهي ايندا آهن."

مون ڪلي ڏنو. ڪيتري نه ذهين ڇوڪري آهي: دل ۾ چيم.

"اوهان جي اصل آنٽي مسز راحيل ته خوش آهي نه. شي از ويري گڊ ليڊي. مون کي هُن لاءِ تمام گهڻي عزت آهي."

"اوهان صحيح چئو ٿا. آنٽي راحيل جهڙيون عورتون تمام گهٽ هونديون آهن. انڪل ايا تائين اسان جي ڳوٺ ۾ آنٽي راحيل جي تمام گهڻي عزت آهي. ڪيس سپ چاهيندا آهن. هونئن آنٽي راحيل پنهنجي شخصيت ۽ ڪرئڪٽر کي برابر maintain ڪيو آهي."

"ساره عورت جو ڪرئڪٽر فرانس جو نهيل نازڪ ۽ نفيس Stem glass آهي. اُن جي حفاظت ئي اُن جي حياتيءَ جو راز آهي نه ته هڪ ٿورڙي غلط ڪوشش گلاس کي پرزا پرزا ڪري ڇڏي ٿي. عورت به ائين ئي آهي."

"چڱو انڪل سياڻي پنجين بجي...." ساره ڳالهه مختصر ڪئي.

"بلڪل ياد آهي."

"آنٽي بدر ۽ مومل کي نه وسارجو. آنٽي کي منهنجا سلام ڏجو."

"ٺيڪ آهي."

"ءِ ٻيو اِهو بہ ياد رکجو تہ عورت رڳو Stem glass ناهي."

ساره ءِ مون ٽهڪ ڏنا ءِ ساره فون بند ڪري ڇڏيو.

اُن ڪان پوءِ مون پنهنجن سيني دوستن، فئملي فرينڊس، مخزنن اخبارن ءِ سوشل ورڪرن کي ٽيليفون ڪيا ءِ کين پنهنجي مقصد بابت ٻڌايو ءِ کين اهو بہ چيو تہ سياٽي اوهان کي پوري پروگرام بابت آگاهہ ڪندس تہ اسين ڪارو ڪاري مسئلي لاءِ ڇا ڪرڻ وارا آهيون. سيني دوستن توڙن اخبارن ءِ مخزنن وارن سات ڏيڻ جو وعدو ڪيو. سيڪريٽري ايڊيوڪيشن سان گهر تي ڳالهايم تنهن پڻ ٻڌايو تہ ڪراچيءَ جي سمورن پرائمري اسڪولن، مڊل ءِ هاءِ گرلس اسڪولس ءِ ڪاليج وارن طرفان بہ سهڪار جي اميد آهي. اوهان رڳو پروگرام پکو ڪريو.

ٻئي ڏينهن آءٌ ڇهين بجي، بدر ءِ مومل سان گڏ، آنٽي راحيل جي بنگلي تي پهتس. وڏي ڪشادي ڊرائننگ روم ۾ پنجويهہ ٽيهن ماڻهن جي ويهڻ جي جڳهہ ٺهيل هئي. اڌ ڪان وڌيڪ ڊرائنگ روم ۾ريل هو ءِ بدر کي سيني پاڻهہ منجهان ڪيڪاريو. بدر هينئر بہ جڏهن محنت ڪري ٻاهر نڪرندي آهي تہ تمام Elegant ءِ اسمارٽ ءِ گريس فل عورت لڳندي آهي. ساره کي ڪاٽن جو اڇو وڳو پيل هو جيڪو ڪيس ٺهيو پئي. آنٽي راحيل سينيءَ ۾ مختلف هئي. ليٽ فارٽيز ۾ بہ لڳن جي Shape پنهنجو پاڻ نہ وڃايو هو ءِ ٻيو تہ رئيس سنجر خان ڪيس شايد گهٽ استعمال ڪيو هو ءِ وڌيڪ سگهہ شايد اڳ ئي ختم ڪري چڪو هو. يا انهيءَ ڪري مهذب مرد وانگر راحيل کي tenderly استعمال ڪيو ءِ ڪيس اهڙو ڪارٽن سمجهائين جنهن تي ڪمپنيءَ منجهان لکيل هوندو آهي Fragile: Handle Carefully اڄ بہ هلڪي نيري رنگ جي شلوار

قميص پيل هئس. چيلھ وٽ قميص کي ٿورڙو شيپ ڏنل هو پر مٿي ۽ هيٺ قميص ڪجھ لوز هئي. پر خاص ڳالھ اها هئي تہ قميص کي مردانا ڪالر لڳل هئا جنھن ڪري هوءَ سيني عورتن ۾ الڳ ٽلڳ هئي ۽ ڪوبہ زيور نہ پيل هئس سواءِ هيري جي منڊيءَ جي.

چانھہ، اسڪوائش ۽ ڪافيءَ جو دؤر شروع ٿيو. ساره مون کي جيڪي مهمان ايجا تائين آيا هئا تنھن سان تعارف ڪرايو.

"هي پروفيسر احمد علي قاضي آهي. ريٽائرڊ. سبجيڪٽ مٿمئٽڪس اٿس. هينئر NGO Moonlight جو ميمبر آهي. سندس ڪم ڳوٺاڻن عورتن کي اسمال انڊسٽريز ۾ ڪم ڪرائڻ ۽ انڊسٽريز ٺاهڻ ۾ مدد ڪرڻ آهي. خاص ڪري ٿر ۽ لوئرسنڌ ۾ ڪم ڪن ٿا. اهل زبان آهن ۽ تمام سٺو شاعر آهي. تخلص جوانيءَ توڙي پيريءَ ۾ "ناتوان" رهيو اٿن."

ناتوان صاحب، آءٌ، ۽ پيا سپ مرڪياسين.

"هيءَ بيگم ترمذي آهي. شهرن جي ڪچي آبادين ۾ اسڪول ۽ هنري اسڪولن جي ترقيءَ سان وابستہ آهي. بيگم ترمذي اسان جي واڪ ۾ گهٽي ۾ گهٽو تعداد نياڻين جو وٽي ايندي. She is extremely dedicated worker.

"هيءَ مس فرزانہ عباسي آهي. هيڊ مسٽريس شمع علم هاءِ اسڪول آهي. اِهو سندس پرائيويٽ اسڪول آهي. هن جو پيءُ لاڙڪاڻي جو هو. بيءَ جي مرڻ کان پوءِ پنهنجي ۽ ماءُ جي ملڪيت مان حصو وٽي قومي ڪم ڪري رهي آهي. سندس اسڪول ليڊنگ اسڪول آهي ۽ انهيءَ اسڪول کي حڪومت ۽ يونيسيڪو طرفان بہ فنڊس ملندا آهن."

"هي سر محمود علي فاروقي آهي. يونيورسٽي ريٽائرمينٽ کان پوءِ، ڪتابن جي وڏي بزنس آهي. Piracy جي سخت خلاف آهي. هن کي بہ ڊونر ايجنسين کان فنڊس ملندا آهن جنھن جو بهترين استعمال سر جو ڪمال آهي."

مون کي سر ڏسڻ ۾ معتبر ۽ ڏاهو شخص لڳو پئي.

"هي سڀ اسان جا دوست ۽ کي NGOs ۾ آهن کي پنهنجي سر کم کن ٿا. پر سڀ dedicated worker آهن. هيءَ دل جان آرا آهي. هن جو بيوٽي پارلر آهي. مان آنٽي دل کي چوندي آهيان ته ڊفينس ۽ کلفٽن جي اڏ کن عورتن جي خوبصورتيءَ جو راز اوهان جي محنت جو نتيجو آهي."

دل جان آرا کلڻ لڳي. مون کيس ڏٺو. مون کي منجهس نڪا دل نظر آئي، نڪا جان رڳو آرا مشين نظر پئي آئي.

پوءِ ساره سيني جو تعارف کرائيندي ويئي. هڪ ٽيهه پنجٽيهه سالن جي عورت لاءِ چيائين، "هي مس عذرا کريم آهي. Feminist تحريڪ جي روح روان آهي. عورتن جي پلائي لاءِ ليگل ايڊ ڊپارٽمنٽ ۾ قائم کيو اٽس ۽ کيترائي ٻيرا آمريڪا ۽ يورپ جي ملڪن جا ٽوئر ۾ کري آئي آهي."

پوءِ ٻين سڀني جو تعارف ۾ ٽيو.

نيٽ مون پنهنجو تعارف پاڻ کرايو: "هڪ عام سنڌي ليڪڪ آهيان. کهاڙيون لکندو آهيان. کجهه زمين جو ٽکر ۾ آهي جيکي منهنجا ۾ پٽ سنڀالينداآهن. گرمي سهي نه سگهندو آهيان. انهيءَ کري گهٽو کري کراچي ۾ رهندو آهيان. هيءَ منهنجي بيٽر نه پربيسٽ هاف بدر آهي. هن ايم ايس سي فزکس ۾ کيو آهي ۽ سڄي عمر سنڌي زالن وانگر ايکسپريمنٽ کچن ۾ کيا اٽس. ويري گڊ وائف ويري گڊ ڪڪ! آءِ لو هر!" سيني تاڙيون وڄايون. بدر جا ڳل ڳاڙها ٿي ويا ۽ کلڻ لڳي. کنهن زماني ۾ پوئٽري ۾ لکندي هئي پر مون کي جار ۾ قاتل ڏسي هاڻ پوئٽري نه کندي آهي پر ڪُکنگ ردم سان کندي آهي. هيءَ مومل آهي. اسان جي موجوده وقت ۽ مستقبل جي هيروئن! هن جي ماءُ کي، هن جي پيءُ کي، هن جي مامي، کارو کاري کري ماري وڌو. مون پنهنجي فليٽ منجهان اهو لقاءُ ڏٺو. مومل جي ماءُ سونا، هن دؤر

جي پرفيڪٽ عورت يا چوڪري هئي. مومل انهيءَ سونا جي ڏيءَ آهي. مومل جي نانِيءَ کي به سندس ناني ڪاسائيءَ وانگر ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڪهي ڇڏيو هو. اهي قتل Honour killing جا شاهڪار هئا. هاڻ هيءَ مومل، مون هڪ دانشور يا ڪهاڻيڪار وٽ مستقبل جي امانت آهي. آءٌ چاهيان ٿو ته اسان وٽ سنڌ ۾ ايئن ڪارو ڪاريءَ جي نالي تي سُونهان قتل نه ٿين. انهن خونن ۾ ڪٿي به honour يا غيرت جو ذرو به شامل نه آهي. پاڪستان پينل ڪوڊ جو آرٽيڪل 302 ۽ 304 انهن ڪالهين کي هٿي ڏين ٿا. خون، خون آهي. اوچتو جذبات يا غيرت ۾ خون ڪرڻ به 302 قلم هيٺ اچڻ کپي نه ڪي 304 قلم هيٺ جنهن ۾ قاتل کي ٻن ٽن سالن کان پوءِ آزادي ملي وڃي ٿي. اسان کي انهيءَ سسٽم ۾ قانون کي Condemn ڪرڻو آهي ۽ حڪومت کان مطالبو ڪرڻو آهي ته ڪنهن به عورت جو قتل ايئن ئي آهي جيئن ڪنهن مرد جو قتل آهي. قتل، قتل آهي. اُن جي سزا ڦاسي يا عمر قيد هئڻ کپي. قانون ۾ ترميم جو مطالبو ڪرڻو آهي. اسلامڪ لا جي بي واجبي ۽ مفاد خاطر استعمال کي به "ڪارو ڪاري" جهڙي حرفتي ۽ ڇاڻي واڻي قتل لاءِ معافي يا آزادي طور استعمال ڪرڻ کان پاسو ڪرڻ گهرجي. اسلامڪ دؤر ۾ مرد عورت کي ايئن "پنهنجي مفاد" خاطر قتل نه ڪندو هو. انهيءَ ڪري اهڙن قتلن لاءِ اسلامي قانونن جي سهاري کي استعمال نه ڪرڻ گهرجي."

منهنجي اها ڳالهه سيني کي وڻي ۽ سيني آهستي سان تاڙيون وڄايون. پروفيسر قاضيءَ چيو: "اها ڳالهه صحيح آهي. پر تاريخ شاهد آهي ته مرد هميشه پنهنجي قوت ۽ برتريءَ ڪري عورت کي قتل ڪندو رهندو آهي."

مون چيو: "قاضي صاحب اوهان صحيح چئو ٿا. پر جهالت جي دؤر ۽ روشن ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي دؤر ۾ ته فرق هئڻ گهرجي."

اِتي عذرا ڪريم ڳالهايو: "ڳالهه هيءَ آهي ته هيءَ مرد جي

دنيا آهي جنهن ۾ عورتون ساهه کٹن پيون. عورتن لاءِ به قانون مرد ٺاهي ٿو. کنهن عورت کي شامل نٿو ڪجي ته هوءَ قانون جي رُکن اکرن کي عورتن جي جذبي سان رڳي. منهنجو Feminist تحريڪ سان واسطو آهي. مرد جي طاقت گهٽائي نٿي سگهجي. انهيءَ ڪري جو مرد کي اهو به فخر آهي ته الله تعالي جي ذات جو تصور به مردانو آهي زنانو نه. انهيءَ ڪري ذري گهٽ سڀني عالمن، عورت کي ٻئين درجي جو شهري قرار ڏنو آهي. ڪيترن عالمن ۽ دانشورن ته عورت کي تمام نيچ ۽ گهٽ سمجهيو آهي. آسٽريليا جي هڪ دانشور Feminist عورت آهي. هن حال ۾ ئي لاهور جي انسٽيٽيوٽ آف وومن اسٽڊيز (IWSL) ۾ ريڊيڪل Feminisim ۾ هڪ خيال ڏڌايو. اُن عورت جو نالو Bronwyn Winter هو. هن چيو: 'عورت جي استحصال جو سڀ کان وڏو سبب هن جي ٻار پيدا ڪرڻ جي صلاحيت آهي. جيڪڏهن عورت کي استحصال کان آزاد ٿيٽو آهي ته هن کي ٻار پيدا ڪرڻ بند ڪرڻ کپي.' هونئن به Man is instinctively a rapist. پوءِ پل ڪيترو به Sophisticated ۽ reasonable هجي. هي ڪارو ڪاري يا Honour killing سڀ انهن ڳالهين جا منطقي نتيجا آهن...."

سر فاروقيءَ وچ ۾ ڪٽيو: "اوهان جو خيال ته عورت ۽ مرد ۾ جيڪو سوشل ڪانٽريڪٽ آهي ان کي ختم ڪرڻ گهرجي. انسان جي نسلي افزائش کي بند ڪجي. پوءِ ته ڏرتيءَ تي به ڏريون رهنديون. هڪ عورت ۽ ٻيو مرد! جڏهن ته عقل چوي ٿو ته اهي ٻئي Opposite Sex آهن ۽ انهن جو ملڻ هر صورت ۾ ايئن لازمي آهي جيئن ته سائنس ۾ آهي ته مخالف قوتون هڪ ٻئي ڏانهن ڪشش رکن ٿيون. مان مس عذرا ڪريم کي عرض ڪندس ته چگا يا خراب هر جنس ۾ آهن. اوهان جون اهي ڳالهيون انسان جي Nature جي خلاف آهن. Lesbianism ڇا آهي؟ هڪ فرار آهي نارمل عورت ۽ مرد جي جنسي ميلاپ جو. مرد جيڪڏهن عورت ڏانهن

نہ چڪجي ۽ عورت مرد جي ڪشش محسوس نہ ڪري تہ انسان جي Species ڪڏهڪو extinct ٿي چڪي هجي ها ۽ انهيءَ حالت کي قيامت ئي چئبو ٻيو ڇا چئبو. مون کي خبر آهي تہ آمريڪا يا يورپ ۾ جيتري عورت کي آزادي مليل آهي اوترو ئي هوءَ غير محفوظ پڻ آهي. عورت جي ذهن ۾، ڇاتين ۾ ۽ توليدي عضوون ۾ ٻار جڻڻ جي هڪ قدرتي خواهش جنم وٺندي آهي جيڪا ڪيس مرد جي ويجهو اچڻ لاءِ مجبور ڪندي آهي. جانورن ۾ بہ مادي جڏهن mating لاءِ تيار ٿيندي آهي تہ هوءَ نر جي چؤگرد ڦيرا پئي ڏيندي ۽ پنهنجي جسم جي بائلاجيڪل ضرورت کي پوري ڪرڻ جي ڪوشش ۾ مصروف هوندي آهي. مرد يا جانور نر ۾ قدرت هڪ قسم جي Sexual aggresiveness يا initiative عطا ڪيو آهي جنهن ڪري پيدائش جو قدرتي عمل خودڪار نموني پنهنجي منزل کي پهچي ٿو. باقي مرد، پنهنجي عقل يا ڏاهپ يا قوت کي پنهنجي مفاد ۾ غلط طور استعمال ڪري وڃي ٿو. انهيءَ لاءِ بہ مردن ئي قانون ٺاهيا آهن. زالون هاڻي اڳتي وڌن پيون. معاملا ٺيڪ ٿين پيا ۽ آهستي آهستي ٺيڪ ٿيندا رهندا. ٿي سگهي ٿو هيءَ ايڪويهہ صدي عورت ۽ مرد جي برابري واري هجي. پر برابري بہ Social plate form تي ٿي سگهي ٿي. عورت جي خلاف قانونن جو خاتمو ٿئي پر مرد جي قوت ۽ اڳرائي ڪنهن نہ ڪنهن صورت ۾ نظرايندي رهندي. Survival of the fittest جو پهاڪو پنهنجو اثر ڏيکارينڊو رهندو نہ رڳو شهري تهذيبي حالتن ۾ پر جهنگ جي جانورن جي جيوت ۾ بہ اهي نظارا روز نظر ايندا آهن. مون ڏان ۾ هڪ پاڪستاني عورت جو آرٽيڪل پڙهيو هو جيڪا چاليهہ سال عمر پورا ڪري چڪي هئي ۽ اقتصادي طور تي خود ڪفيل هئي. مڙس کان طلاق ورتل هئس. تنهن سوال پڇڻ تي چيو تہ هوءَ ٻيهر شاديءَ لاءِ تيار آهي پر مڙس سان گڏ نہ رهندي. هُوءَ پنهنجي گهر رهي، مڙس پنهنجي گهر رهي. جڏهن ڪين جنسي ضرورت محسوس

ٿئي تہ اھو ڈينھن پاڻ ۾ گذاري، ھلڪا سلڪا ٿي ھرڪو پنھنجي گھر ھليو وڃي. ھوءَ عورت ايترو آزاد ھئڻ کان پوءِ ٻہ، پنھنجي ماضيءَ کي يڪدم نٽي ختم ڪري. جائز جنسي تعلقات- ھا! پر گڏ رھڻ- نہ! سوال اھو آھي تہ اھا ڳالھہ ڪيتريون عورتون افورڊ ڪري سگھنديون ۽ ان ۾ ڪيتري ڳالھہ Nature جي خلاف آھي؟"

عذرا ڪريم چيو: "وقت اڃي پيو تہ عورتون مردن جي برابريءَ جو مطالبو ڪنديون. انھيءَ ڳالھہ تي ڪم 70's کان شروع ٿي ڇڪو آھي."

مون چيو: "چگي ڳالھہ آھي. پر انھن کي پنھنجي سيڪيورٽي لاءِ ٻہ مردن کان مطالبو ڪرٽو پوندو يا ان لاءِ ڪتن جي ھڪ فورس ٺاھيندیون؟ منھنجي پيٽ عورت رڳو عورت ناھي. ھوءَ ڏيءَ آھي. پيٽ آھي، زال آھي ۽ سڀ ڪان وڌيڪ ماءُ ٻہ آھي. ھوءَ بائيلاجيڪل ۽ ايموشنل Cobweb ۾ ايترو جڪڙيل آھي جو ھڪ چار مان جان ڇڏائيندي تہ ٻئي چار ۾ ڦاسي پوندي. فرسٽريشن ۽ ڊپريشن اڇوڪي عورت جون ٻہ وڏيون بيماريون آھن. انھيءَ ڪري لکن سالن کان ھلندڙ، مردن جي قوت ۽ ذھن تي ھيءَ دنيا، اڃا ٻہ ھلڻ ڈيو. مرد ٻہ جانور آھي انھيءَ کي اڃا ٻہ وڏيڪ tame ڪرڻ جي ضرورت آھي. اڇو گڏجي مرد منجھان، اھو جانورن وارو باقي رھيل جذبو ڪيون يا صفا گھٽ ڪريون. عورت ۽ مرد جي Polarisation سان مسئلو حل نہ ٿيندو- پوءِ ڪارو ڪاري قتل ٻئي ڪنھن Form ۾ سامھون ايندا. آءٌ سمجھان ٿو تہ رڳو قدرت نہ پر Wisdom ٻہ اھوئي چاھي ٿي تہ عورت ۽ مرد پيار ڪرڻ لاءِ تخليق ٿيا آھن، Intrigues لاءِ نہ. ھي ڪارو ڪاري يا ٻيا ڏوھہ انسان طرفان ڊپ، ڏھانت، چالاڪي ۽ ڏاھپ جو منفي يعني nagative استعمال آھي جنھن ۾ سندس خود غرضيءَ جو جذبو موجود ھوندو آھي."

"عورت آخر ڪيستائين مرد جي دنيا جو ناھيل جبر سھندي."

مس فرزانہ عباسيءَ چيو: "وقت اڃي پيو تہ اسان عورتن کي مردن

جي ناهبل سائنسي، سماجي ۽ اقتصادي دنيا کي بدلائي انسان کي پنهنجي طور نئين دنيا اڏڻي پوندي."

اِت سر فاروقي وچ ۾ ڳالهايو: "اوهان ڀلا هن دنيا کي مرد جي دنيا چئو. ڇاڪاڻ ته اها حقيقت ۾ آهي. مرد دنيا ۾ عورت کي پنهنجي دؤر جي حالتن ۽ عقل بابت اُن سماج جو ضرور حصو بنايو آهي. ڪٿي به ڪنهن به قانون هيٺ عورت جي بي عزتي کي حصو نه بنايو ويو آهي. دنيا ۾ کي رسمون عورتن جي وقار ۽ Existence يا وجود لاءِ ضرور هاجيڪار آهن. مثال طور هندستان جي قديم زماني ۾ عورت جو پنهنجي مڙس سان ستي ٿيڻ يا بيوه جي صورت ۾ منڊ ڪوڙائي هن کي نياڳ جي نشاني سمجهڻ. پر هاڻ هندستان ۾ ڏسو ته ايتري رجعت پرست برهمڻ جي سوسائٽيءَ ۾ مسلمان ڇوڪريون هندن سان شاديون پيون ڪن ۽ مسلمان ڇوڪرا هندو ڇوڪرين سان شاديون ڪن پيا. اها ڳالهه رڳو ابتدا محسوس ٿئي پئي. مستقبل جو هندستان، برهمڻ مان آزاد ٿي هڪ نهايت ترقي يافته ۽ مادرن ملڪ هوندو. Adultery (زنا) يا ريپ يعني زنا بالجبر، هر دؤر ۾ قابل مذمت رهيو آهي ۽ هر قانون ڏيندڙ يا ناهيندڙ انهيءَ کي ناپسند ڪري، سزا مقرر ڪئي آهي پوءِ اهي آسماني احڪام آڻيندڙ پيغمبر هجن يا ڪتاب يعني وید، قرآن شريف، بائيبل، توريت يا زبور هجن يا آمريڪا يا يورپ جا قانون ناهيندڙ هجن. مطلب ته پهرئين ڏينهن کان وٺي، هر سماج يا قدرت جنسي تعلقات کي regularise, Legalise ۽ rationalise ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. اهوئي جانورن ۾ ۽ انسان ۾ فرق آهي. جانور Sexual relations ۾ tame ۽ regularise نٿو ٿي سگهي جڏهن انسان صدين کان انهيءَ عمل جي پيروي ڪري پيو ۽ جت انحرافي ڪري ٿو اُت اُن لاءِ سزا مقرر آهي. سزا هر دؤر جي حساب سان به آهي ته Universalised به آهي. پر قانون جي اکرن سان راند ڪيڏي، ڪيل جرم کي ڪنهن ٻئي فارم ۾ گهٽ ڪري،

بَري ٿجي يا تمام گهٽ سزا ڪرائي ونجي. اها ڳالهه غلط آهي. رڳو سنڌ ۾ ڪارو ڪاري رسم نه آهي. اها ڪنهن نه ڪنهن فارم منجهه Universal آهي. هڪ فيمينسٽ عورت ڊوروٿي ٽامس، پنهنجي هڪ پيپر ۾ لکيو آهي.... اهو پيپر 1990ع ۾ ڇپيو هو. Women's Right Project ڊوروٿي لکيو آهي ته آگسٽ 1988ع تي برازيل جي شهر اپوڪارانا ۾ هڪ مڙس "جو سلڪ"، پنهنجي ڏينهن زال کي گولينڊو رهيو. آخر هن کي خبر پئي فلاڻي هوٽل منجهه سندس زال موجود آهي. هو اُتي پهتو. بيري جي مدد سان، ڪمري جو در ڪولائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو ۽ اتي ئي بنا ڪجهه چوڻ جي مرد کي ٽي چار فائر ڪري ماري وڌائين. جو سلڪ جي زال جيڪا اگهاڙي بيٺي هئي سا ڪمري مان نڪري ۽ هوٽل جي گيٽ مان ڀڄي ويئي. سندس مڙس پيڇو ڪري نيٺ ڪيس پڪڑيو ۽ ڪيس چاقو جا ٻه ٽي وار ڪري ماري وڌائين. ڊوروٿي وڌيڪ لکيو آهي ته "All-male جيوري، بچاءُ جي وڪيل جي بحث ٻڌي ۽ بحث کي منظور ڪندي چيو ته Joe slick had acted in legitimate defence of his offended honour in killing the two victims, and unanimously absolved him of the double homicide. The State Appellate Court also upheld this decision.

انهيءَ فيصلي خلاف فيڊرل منسٽري، سپريئر ٽرابيونل آف جسٽس ۾ اپيل ڪئي. انهيءَ سڀ کان وڏي ڪورٽ ڪيس کي اوور ٽرن ڪندي ٻيهر ڪيس هلائڻ لاءِ حڪم ڏنو ۽ گڏ اهو ريمارڪ ٻه ڏنائين:

"The Tribunal declared that murder can not be conceived of as a legitimate response to adultery and that what is being defended in this type of crime is not honour but self esteem, vanity and the pride of the lord who sees his wife as property."

آگسٽ 1991ع ۾ اهو ڪيس ريماند ٿي ٻيهر ساڻي اسٽيٽ

ڪورٽ آف پرانا ۾ هليو ۽ آخرڪار جج صاحبان فيصلو ڏنو ۽ جو سِلڪ کي ٻيهر بري ڪيو ويو تہ هن جيڪي ٻہ قتل ڪيا سي Legitimate defence of honour جا مثال هئا. اهڙي طرح برازيل ۾ honour killing کي هڻي ملي ۽ عورتن جي ڪيترين ئي جماعتن انهيءَ متعلق جلسا جلوس ڪيا پر جج Voilant emotion as a factor inthe crime کي لاڳو ڪندا رهيا. سو اسان وٽ سنڌ ۾ ٻہ قانون جي اهڙي ساڳي تشريح هلي پئي ۽ عورتن جا قتل ٽين پيا. عورتن بابت ناانصافي، دنيا جي هر سڌريل توڙي اڻ سڌريل ملڪن ۾ دنيا جي شروعات کان ونڊي ٽي رهي آهي. اُتر سنڌ ۾ مون کي هڪ واقعو ٻڌايو ويو تہ هڪ مرد ڪنهن ڏوهہ ۾ جيل ۾ آيو. جڏهن سندس ننڍو ٻاءُ ساڻس ملاقات تي ويو تہ انهيءَ مرد ڏاڍي جوش سان ننڍي ٻاءُ کي چڙ حڪم ڏنو: 'بي غيرتي کان موت ٻلو آهي. هيءَ ڪراڙي امڙ ڪڏهن ڪم ايندي. انهيءَ کي ماري ڇڏ ۽ فلاڻن جي چگي مڙس کي کارو ڪري، يا تہ انهيءَ چگي مڙس کي ٻہ ماري اڇ يا راڄ برادريءَ ۾ فيصلو ڪرائي تہ مان ٻہ ڇٽان ۽ تنهنجو ٻہ ڪنڌ مٽي ٽئي.

هندستان ۾ شل نہ عورت جو مڙس مري. بينگال ۾ رن زال کي Forbidden fish چون ڇو جو Fish is a symbol of fertility ان کان علاوه هت tonsure of widows يعني بيوه کي گنجو ڪرڻ هڪ عام فعل آهي. اهو سڀ انهيءَ ڪري ڪن ٿا تہ جيئن هوءَ بيوه، پين مردن کي هرڪائي نہ سگهي ۽ وڌيڪ بدنام نہ ٽئي. تامل، تيلگو ۽ ڪنڙ ٻولين ۾ بيوه عورت لاءِ جيڪي متبادل لفظ آهن سي تمام نيچ ۽ بيعزتيءَ جهڙا آهن. تامل ۾ جيڪو بيوه عورت لاءِ اکر آهي تنهن جي معنيٰ آهي 'مرده عورت' راجستان جي بيوه عورت اونداهي ڪمري ۾ رهندي آهي. هوءَ نياگ جي نشاني آهي. اڇلهہ مادرن ٽيڪنالاجيءَ منجهان خبر پوي ٽي تہ پيٽ ۾ ٻار جي جنس ڪهڙي آهي. مهاراشٽر ۾ 8000 اهڙن ڪيسن

منجهان 7999 عورتن پنهنجا ٻار کيرايا ۽ فقط هڪ عورت جيڪا يهودي هئي سا ڏيءَ ڄڻڻ لاءِ تيار ٿي. هاڻ هندستان جي اخبارن ۾ اهڙو به اشتهار ايندو آهي: "هن وقت رپيا 500 خرچ ڪري ٻار جي جنس معلوم ڪري وٺو نه ته وڏي هوندي چوڪريءَ جي شاديءَ تي رپيا 500,000 خرچ ڪرڻا پوندا." سو دوستو اسان جي ملڪ ۾ به عورتن جا وڏا مسئلا آهن. پر جنهن نموني جي سماج ۾ اسين رهون ٿا اسان کي ايجا گهٽو وقت لڳندو. تعليم جيسين بلڪل عام نه ٿي ٿئي ۽ اسين تهذيبي طور تي بهتر زندگي ڏانهن پنهنجا رويا نٿا ڪريون ته اسان وٽ سونا جهڙا هر سال هزارين ڪيس پيا ٿيندا ۽ لڪين سونائون الائي ڪٿي ڪٿي پاڻ کي Surrender ڪري ذلت جي زندگي پيون گذارين. ٻيو جيڪو اهم مسئلو آهي سو ڪن آفريقي ۽ ايشيائي ملڪن ۾ Female mutilation or female genital cutting آهي. آفريڪا ۾ سينيگال، تنزانيا، نائجيريا، اريٽريا، سوڊان ۽ مصر جهڙن ملڪن ۾ عورتن جي زنانن عضوون کي ايئن ڪٽين ٿا جيئن مرد جو طهر ٿئي ٿو. اقوام متحده جي هڪ شاخ ورلڊ هيلٿ آرگنائزيشن مطابق لڳ ڀڳ 130 ملين عورتن ۽ چوڪرين جي genital cutting ٿيل آهي. انهيءَ غير محفوظ آپريشن ۾ عورت يا چوڪريءَ جي زناني عضوي کي ٿورو Cut ڏيندا آهن يا alteration ڪندا آهن. اها رسم فرعونن جي زماني کان هلندي اچي ۽ اهڙين عورتن يا چوڪرين کي پاڪ صاف سمجهيو ويندو آهي.

What does seem clear is that female genital cutting is linked with efforts on the part of largely partriarchal societies to control women's behaviour, bodies and lives.

پر هاڻ خود آفريڪا جي ملڪن جي عورتن ۽ مردن انهيءَ رسم جي خلاف تحريڪون هلايون آهن ۽ فيبروري 98ع ۾ 13 ملڪن جي نمائندن هڪ ٿاهه The Dia Bongon Declaration تي

صحيحون ڪيون آهن ۽ انهيءَ نتيجي ۾ سڀ کان پهرين 1999ع ۾ سينيگال جي پارليامينٽ قانون پاس ڪيو. اسان وٽ به ضرورت آهي ته پارليامينٽ اهڙو قانون پاس ڪري ۽ ماڻهو مذهبي قانونن کي به ناجائز طور پنهنجي مفاد لاءِ استعمال نه ڪن. اهڙي تحريڪ هلڻ کپي."

چانهه جو ٻيو دؤر هلڻ لڳو.

چانهه پيئندي مون چيو: "اوهان سڀ منهنجا دوست آهيو. اڄ هيءَ مومل اسان سان گڏ آهي. هيءَ هن نئين صدي ۽ مستقبل جي اها عورت آهي جيڪا پنهنجا حق ماڻيندي. منهنجي خيال ۾ عورت کي protection, Love ۽ respect کپي. سيڪس کپي پر سيڪشيوئل هراسمنٽ نه کپي. آزادي کپي. ڇڙواڳي نه کپي. عورت جي آزاديءَ جي نالي ۾ ڇڙواڳي جي تاريخ هزارن سالن ۾ ڦهليل آهي. انهيءَ کي انگريزي ۾ چوندا آهن ته: The prostitution is the oldest profession of mankind.

اوير، وچ اوير، مصر، يونان، اٽلي ۽ گهٽو ڪري بندرگاهن وارن شهرن ۾ قديم زماني کان عورتون ٻيڙن ۽ جهازن جي خلاصين، آفيسرن ۽ مسافرن جي انتظار ۾ هونديون هيون. شايد اُن قديم زماني ۾ عورت جي اقتصادي حالتن جو دارومدار جسم فروشيءَ تي ئي هوندو هو. فرانس ۽ انگلينڊ جي وڪتورين دؤر جي پورنوگرافڪ ادب کي پڙهي ڏسو ته انهيءَ ڏنڊي ۾ وڏيون بيگمات، مئڊمس ۽ سوسائٽيءَ جون گهاڳ عورتون ملنديون. اهي عام غريب ٻهراڙي ۽ شهري ڇوڪرين کي پاڻ وٽ پناهه طور رکنديون هيون ۽ انهن کان اهو ڏنڊو به ڪرائينديون هيون. انهيءَ روزگار جو تسلسل ڪنهن نه ڪنهن شڪل ۾ اڄ ڏينهن تائين قائم آهي. پر اسان اڄ هتي جنهن مقصد لاءِ جمع ٿيا آهيون سو آهي عورتن جي بيگناهه خون ۽ اُن خون کي مردن طرفان پنهنجي مفاد لاءِ استعمال ڪرڻ. مون هيستائين رڳو ڪتابن ۽ اخبارن ۾ ڪارو

ڪاريءَ جا واقعا پڙهيا ۽ ٻڌا آهن. پر سونا ۽ سندس مڙس جي قتل ڪان پوءِ، قاتل سان ٻن ٽن ملاقاتن ڪان پوءِ آءٌ اهوئي سمجهان ٿو ته انهي لاءِ سخت سزا جو قانون ٺهڻ کپي. قانون ۾ جيڪا لڇڪ آهي سا remove ڪرڻ کپي. اسان سڀ پڙهيل ۽ حساس دلين وارا ماڻهو آهيون. اسان Voilance against women کنهن به صورت ۾ ٽيڻ جي حق ۾ ناهيون. اسان سڀني دوستن سوچيو آهي ته اسين سڀ گڏجي هڪ واڪ (Walk) جو پروگرام ناهيون جن ۾ اديب، دانشور، سڃاڻ انسان، اسڪول ڪاليج جا ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون ۽ عام ماڻهن کي موجود هڻڻ کپي. منهنجا ڪيترائي دوست آهن جيڪي اخبارن سان وابسته آهن سي پنهنجين اخبارن ۾ انهيءَ ڏينهن فرنٽ پيج تي واڪ ۽ اُن مقصد بابت اشتهار ڏيندا. انٽرنيشنل ايجنسيز کي اپيل مون ڏرافٽ ڪئي. پنهنجي حاڪمن کي ميمورنڈم موڪليو اٿم. سرڪاري آفيسرن سان به ڳالهه ٻولهه ٿي آهي. اوهان لاءِ مون کي راحيل ۽ ساره چيو آهي ته اوهين به پنهنجا رسورسس موبلائز ڪريو ته جيئن هيءَ تحريڪ ڪامياب وڃي. هت پاڻ کي واڪ لاءِ تاريخ ۽ وقت مقرر ڪيو."

مون کان پوءِ ٻين به تقريرون ڪيون. آخرڪار فيصلو اهوئي ٿيو ته ورڪنگ ڊي تي، ايندڙ سومر ڏينهن واڪ ڪجي. واڪ صبح جو ڏهين بجي ڪلفٽن بيچ کان شروع ڪجي. مون تي اهو ڪم رکيو ويو آءٌ سڀني ادارن کي ٻيهر ڏينهن ۽ وقت ۽ Venue بابت ڄاڻ ڏيان.

ايا ايندڙ سومر ۽ ڏينهن پري هو. آءٌ بالڪونيءَ ۾ وينو هئس. بدر منهنجا سڀ بندوبست ڪري، نوڪر کي سمجهائي، مومل کي پاڻ سان ونڊي ڊفينس ۾ مئرين ڪلب ۾ هڪ شاديءَ ۾ ويئي هئي. مون انهيءَ وچ ۾ پنهنجن دوستن، اديبن، شاعرن، NGOs، تعليم ڪاتي جي اسڪولن ۽ ڪاليجن جي پرنسپالن کي

ٻيهر يادگيري ڏياريم. انٽرنيشنل فورمس کي اپيل ۾ موڪلي ڏنم. پنهنجين حڪومت جي صاحبن کي ۾ منٽ ڪيم تہ هي وقت آهي کي قدم کنيا وڃن. گهٽن هنڌان جواب ۾ آيا هئا. گهٽي همت افزائي ٿي هئي.

سنڌ ۽ پاڪستان جي ليول تي عورت آرٽسٽ/ پينٽرس متعلق مون کي پنهنجي پراڻن ڪاغذن ۾ مضمون مليو جنهن ۾ سليم هاشميءَ لکيو آهي:

An Intelligent Rebellion: Women Artists of Pakistan

1983ع ۾ لاهور ۾ ملڪ جي نامور ۽ وڏين عورتن آرٽسٽن هڪ سيمينار ۾، ملڪ جي عورتن جي مجموعي خراب صورتحال تي هڪ مينيفيسٽو لکيو جيڪو هن سٽن سان شروع ٿئي ٿو.

We Women Artists of Pakistan, having noted with concern the decline in the status and condition of the life of Pakistani women, and having noted the effects of ante-reasons, anti-arts environments on the quality of life in our home, land, and having noted the siginificant contribution with the pioneering women artists have made to the cause of arts and art education in Pakistan, and believing as we do in the best rights of all men, women and children to a life free from want and enriched by the joys of fruitful labour and cultural self realisation and our commitment as practitioners and teachers of the arts to the noblest ideals of a free, rational and civilised existence, affirm the following priniciples to guide us in our struggle for the cultural development of our people to serve as the manifesto of the women artists of pakistan.

اهو مينيفيسٽو، ملڪ جي بدترين آمر ضياءالحق جي دؤر حڪومت ۾ لکيو ويو ۽ ملڪ جي پنڌرهن وڏين عورت آرٽسٽن انهيءَ تي صحيحون ڪيون. عورت آرٽسٽن جو لکيل، عورتن جي حال تي اهو مينيفيسٽو منظر عام تي نہ اچي سگهيو. سبب اهوئي

ضياءَ الحق جي آمريت ۾ عورتن جي معاملي ۾ سخت گير پاليسي هئي جيتوڻيڪ اهو ليک سماج جي سڀني طبقن سان عورت سميت، واسطو رکندڙ هو. انهيءَ انقلابي مينيفيسٽو تي صحيح کندڙن ۾ سليمه هاشمي، ائنامو لکا احمد، عصمت رحيم، زبيده آغا، صغرا رباني، هاجره منصور، رابعه زبيري، مسرت مرزا، ثمينه منصوري، ليلا رحمان، عاصمه محمود.

انهيءَ کان علاوه، ورهاڱي کان پوءِ، ليکڪائن ۾ زينت عبدالله، ثميره زرين، خيرالنساءَ جعفري، نورالهدىٰ شاهه، زرينه بلوچ، اختر بلوچ، مهتاب محبوب، انيتا شاهه، رياض ميمڻ انهن سڀني عورتن ۽ گهڻين ٻين گهٽ جي ماحول منجهان نڪري سياسي توڙي سماجي ۽ ادبي پليٽ فارم تي پاڻ پتوڙيو هو جنهن جا ڪي نتيجا ٻه نڪتا هئا. سڀ ترقي پسند مرد ڪين همٿائيندا ٻه رهيا- پر آهستي آهستي تحريڪون سرد ٿيندين ويون ۽ فقط اقتصادي ۽ سماجي حالتن جي ديوار وڏندي ويئي ۽ ٻين طرفن ۽ خاص ڪري سياسي ڇڪتاڻ ۾ اسين سجاڳ هئڻ جي باوجود، غلط طرفن ڏانهن هليا وياسين ۽ ڏينهون ڏينهن انهيءَ ڏس ۾ عورتن جو رول، ماحول جي ڏاڍائين، ڪري گهٽ ٿيندو ويو.

انهيءَ کان علاوه، موڻ کي اهو مطالعو ڪري ڏاڍو ڏک ۽ مايوسي ٿيندي هئي ته دنيا جي وڏن مدبرن، عورتن لاءِ ڪڏهن ڪڏهن عجيب جملا چيا آهن. جرمنيءَ جو جڳ مشهور فلاسفر ۽ اديب نٽشي چيو آهي ته "جيڪڏهن عورت اسڪالر ۽ دانشور هجي ته سمجهو هن جي جنسي عضون ۾ ڪا گڙبڙ آهي." فرينچ پهاڪو آهي ته "اهڙي عورت جو ڪڏهن ٻه اعتبار نه ڪجو جنهن جو آواز مردانو هجي."

صبح جو واڪ جو پروگرام ٿي ويو هو. سڀني چيو ته مفاصلو

تمام گھٽو آھي. سنڌ جي ساموندي ڪناري ڪان سنڌ جي سڀ ڪان وڏي عدالت تائين ۽ سنڌي جي انھيءَ سنڌ اسمبليءَ جي عمارت تائين جنھن کي اسين سڀ اڻ پڙھيل، اڌ-پڙھيل، سجاڳ، اڌ سجاڳ، اديب، شاعر، دانشور ۽ ڏاھا- سڀ نمائندا ميمبر سڃي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان چونڊ ڪري، جاھل، خود غرض، اڻ ڄاڻ، ڇاپلوس، سون تي سيڙ متائڻ وارن، اھڙن بي همتن، پاڙين، بزدلن ۽ ڪرپٽ نمائندن کي، ووٽ ڏيئي چونڊ ڪري موڪليندا آھيون. جيڪي سمجھندا آھن تہ وٽن وڏو وکر آھي، ھو سنڌ وڪڻي سگھن ٿا. ھُو پوتار بدلائي سگھن ٿا. ھو ايوان ۾ نہ ڳالھائڻ جو وچن ڪري سگھن ٿا ۽ پ ٽي ڪلاڪ، ايئرڪنڈيشنڈ ۾ ننڊ ڪري سگھن ٿا. پنھنجي تر جي ووٽرن کي چڪر ۽ ڦيرا ڪارائي سگھن ٿا. پوليس آفيسرن جون سيٽون لکن ۾ وڪڻي سگھن ٿا. پنھنجن پائرن، پاٽيجن، پائيٽن يا سينڊين جي پائرن کي اسسٽنٽ ڪمشنر جي پوسٽ، چيف منسٽر کان ڏياري سگھن ٿا. اسيمبليءَ جي ميمبري يا وزارت دوان عام پاڪستاني ٿرو شراب پيئڻ پنھنجي بي عزتي سمجھندا آھن. گھٽ ۾ گھٽ جاني واڪر بئلڪ لئبل يا پوءِ اُن کان وڌيڪ Mature شراب پي، صبح جو اسيمبليءَ ۾ ھينگ اوور سان گڏ، immaturity ڏيکاريندا آھن. 1970ع ۾ پ انھن ميمبرن جا "بنگلا" ڏسو ۽ ھاڻ 1999ع ۾ پ سنڊن بنگلا، گاڏيون ۽ سريتون ضرور ڏسو ۽ ڪٽيو. انھيءَ معاملي ۾ رڳو ميمبرن جو ڏوھ. اھي سنڊن پوتارن، سنڊن ورڪرن سنڊن سفارش تي پرتي ٽيل ڪامورن سيني پلا پليءَ جا ڇيھ ڪيا آھن. اھا ڳالھ جڏھن مون بدر سان ڪئي تہ ھن چيو: "جڏھن ميمبر يا قانون ساز اھڙا آھن تہ پوءِ انھن وٽ ڇو ٿا وڃو. انھيءَ کان بھتر آھي تہ سائين غازي عبدالله شاھ، تي پ ٽي ديڳون باسي، دعا گھرجي. الله وڏو ڪارساز آھي."

"بدر، سڀ ميمبر خراب ناھن. ڪي تہ گلن جھڙا آھن." مون

چيو. "پر انهن سيني ميمبر گڏجي سنڌي معاشري جي نهايت اثرائتي نموني ٻيڙي سِير تي چاڙهي آهي.

اسين واڪ ۾ نوجوانن يا ٻين کي انهن ميمبرن ڏانهن ڪونہ وڻي ويون پيا. اسان جو مقصد سنڌ اسيمبليءَ ڏانهن ويڙو آهي جت ملڪ جا قانون ٺهن ٿا ۽ سامهون هاءِ ڪورٽ آهي جت انهن قانونن تي عمل ٿئي ٿو. اهي ۽ ادارا مضبوط هجن تہ سنڌ جو معاشرو مضبوط هوندو."

ايتري ۾ مومل آئي ۽ منهنجي ٻرسان ويهي رهي. مومل ڏاڍي سهڻي لڳي پئي.

"امان ماني کاڌي" بدر چيو.

"ها آنٽي کاڌي آهي."

مومل وسڪيءَ جي اڌ گلاس ڏانهن اشارو ڪندي پڇيو.

"انڪل هي ڇا آهي؟ اوهان ڇا پيا پيئو؟"

مون کان پهرين بدر جواب ڏنو: "هي انڪل جي دوا آهي. ڊاڪٽرن ڏني آهي ۽ انڪل جي ٽنگ صحيح ٿي ويندي."

"نہ پٽ!" مون چيو. "هيءَ وسڪي آهي. دوا پيئڻ کان پوءِ مون کي سُور ٿيندو آهي. وسڪي پيئڻ کان پوءِ سور لهي ويندو آهي ۽ مون کي ننڊ اچي ويندي. تون ننڍي آهين توکي خبر ناهي. وڏي ٿيندي تہ خبر پئجي ويندي. هيءَ دوا ناهي."

"منهنجي امي وڏي هئي. انهيءَ کي خبر هئي؟"

مون کلي ڏنو: "يار سونا پاڻ وسڪي هئي اوهان جي بابا جي، جيئن آنٽي منهنجي روح افزا آهي. هاڻ ڪم جي ڳالهہ ٻڌو."

مومل مون ڏانهن غور سان ڏٺو. "سپاٽي بابا جلدي اٿبو ۽ پاڻ هڪ واڪ ۾ شامل ٿيندا سين. اوهان سڀ کان اڳيان ٿيندا!"

"سيني کان؟" مومل پڇيو.

"ها. انهيءَ ڪري جو اوهان ايندڙ زماني جي هيروئن آهيو؟"

"مان هيروئن آهيان؟" مومل خوش ٿيڻ لڳي. "هيرو ڪٿي آهي؟"

"اهو اوهان کي پاڻهي ڳولي ونندو. اوهان بهتر محفوظ زماني ۾ رهندا."

"ڇا مون کي به اميءَ وانگر ماري ڇڏيندا؟" مومل خاموش ٿي ويئي.

"نه بابا. ڪنهن کي مجال آهي جو اوهان کي ڪير ماري. هاڻ ايئن نه ٿيندو. اوهان خوش رهو. پڙهو. اڳتي وڌو. اوهان کي آمريڪا موڪليندس."

مومل خوش ٿي ويئي.

"پوءِ منهنجي امي ۽ بابا کي ڇو ماريو ويو؟" مومل وري سوال پڇيو.

"بابا اوهان جي اميءَ جو پاڻ، اوهان جي اميءَ سان ڪاوڙجي پيو ۽ سونا کي ماري جيل ۾ پيو آهي."

"اهو پلي جيل ۾ هجي نه ته مون کي به ماري ڇڏيندو. خراب ماڻهو آهي. پلا پاڻ پيٽ کي ماريندو آهي؟"

"نه تنهنجي اميءَ جو پاڻ ڇريو هو."

"پر منهنجو ته ڪو پاڻ ئي ڪونهي." مومل چيو.

"تنهنجو انڪل آهي نه- بس ٻئي ڪنهن جي ضرورت ناهي."

مومل مون کي پاڪر پاتو ۽ بدر کيس پنهنجي ڪمري ڏانهن وٺي ويئي.

مومل ويئي هلي ۽ مون مٿي آسمان ڏانهن ڏٺو ته چؤطرف ڪارا پورا ڪڪر ڊوڙيا پئي ۽ چند انهن منجهان ليئا پاتا پئي. چؤطرف روشنيون هيون. مون مومل جي لاءِ سوچيو:

"جڏهن تون وڏي ٿين
هيءَ دنيا تنهنجي آهي
دنيا توکي عذاب ڏي
تون دنيا کي پيار ڏجائين.

مومل پنهنجي ڪمري ۾ ويئي هلي. بدر به منهنجين نظرن آڏو نه هئي. بالڪونيءَ ۾ ويٺو هئس. منهنجي ذهن جي ورن ۾ وسڪيءَ جي پاٽيات جو اثر هو. مون اڳ پڙهيو به هو ۽ هڪ سنڌي ليکڪا عطيه دائود کان ٻڌو به هو. سندس اهو نظم منهنجي ذهن جي مٿاڇري تي اُکرڻ لڳو:

جي توکي ڪاري ڪري مارين،
مري ويجان، ضرور نينهن لائجان.
شرافت جي شوڪيس ۾
نقاب ڪڍي نه ويهجان، ضرور نينهن لائجان.
اُجايل خواهشن جي رڻ پٽ ۾،
ٿوهر جيان نه رهجان، ضرور نينهن لائجان.
جي ڪنهن جي ياد هوريان هوريان،
من ۾ تنهنجي هُري پئي،
مُرڪي پئجان، ضرور نينهن لائجان.
هُو ڇا ڪندا؟ توکي رڳو سنگسار ڪندا،
جيون پل تون ماڻجان، ضرور نينهن لائجان.
نينهن تنهنجي کي گناهه به چئبو
پوءِ ڇا هي!؟... سهي ويجان،
ضرور نينهن لائجان.

مون سوچيو ته ڇا مومل کي سندس مستقبل لاءِ، آءٌ اهو سبق يا صلاح ڏيئي سگهان ٿو؟ ڇا مومل کي "جيون پَلَ" ماڻڻ خاطر، سنگسار ٿيڻ کپي؟ ڇا آءٌ مومل کي چوان ته "شرافت جي شوڪيس" ۾ ويهڻ ضروري ناهي؟ مومل کي چوان، اسان جي ايندڙ جوان نسل کي چوان "نينهن" ضرور لائجو ۽ لوڪ يا سماج يا سوسائٽي اُنهيءَ کي گناهه سڏي ته ڇا ٿي پيو؟ منهنجي ذهن ۾

نينهن، پيار يا محبت بابت واضح احساس آهن. ايئن نينهن لائڻ خاطر آءٌ مومل کي سونا جو تسلسل ٽيڻ لاءِ نہ چوندس. عورت انسان آهي. قدرت هُن کي جسماني طور ٽورو مختلف ۽ ڪجهہ جسماني طور ڪمزور ٺاهيو آهي. قدرت ئي دنيا کي Might is right جي اصول تي ٻہ هلائي ٽي. انساني سڀ جذبا طاقت يا زور جي تابع آهي. پل ڪير ٻہ چوي تہ سياٽپ، ڏاهپ يا عقل اعليٰ آهن. پر زور، ڏاهپ يا عقل کان ٻہ رتيون اڳتي آهي. انهن ٻن رتين جي زور ئي نر کي طاقتور ۽ زوراور بنايو آهي. اعليٰ عدالتون ٻہ زور اڳيان بي وس آهن ۽ عجيب تاويلون ۽ اکرن جي هنر سان ڏاهپ ۽ عقل کي زور جي اڳيان ٻئي خاني ۾ رکي زوراور کي مٿيرو ڪن ٽيون. انهيءَ ڪري مون سوچيو تہ مومل کي حق آهي تہ محبت ڪري. محبت کان سواءِ، زندگي خالي آهي. رڳو پيٽ ڀرڻ ۽ پيٽ خالي ڪرڻ حياتيءَ جو نالو ناهي. رڳو محبت ۽ نينهن لائڻ تي زور ٻہ زندگيءَ جو مقصد ناهي. زندگي مختلف دنيائي عنصر ۽ جذبن کي balanced بنائي، گذارڻ جو نالو آهي ۽ هڪ اردو شاعر جي شعر مطابق موت انهن عنصرن جي منتشر يا چڙوچڙ ٽيڻ جو نالو آهي. سو مومل جي مستقبل يا اسان جي ايندڙ ٽهيءَ کي محبت يا پيار ۾ ٻہ balanced ٽيڻو پوندو. ڏاهپ ٻہ اهوئي چاهي ٿي. عقل ٻہ انساني حياتيءَ کي آزاد ۽ مقرر پيچري تي هلائڻ چاهي ٿو. چڙواڳي ۽ اجائي پرواهي، تباهيءَ جي واٽ ڏانهن وڃي ٿي. پر مغرب ۾ هاڻ جنس جي باري ۾ نوان تصور ۽ نوان پيچرا پيا سامهون اچن.

پيار ڪرڻ انساني زندگيءَ جي پيڙهہ آهي ۽ سڄي حياتيءَ جي عمارت انهيءَ پيڙهہ تي کڄيل آهي. تڏهن تہ بائيبل ۾ آهي تہ جت پيار آهي اُت ڪوبہ گناهہ نہ آهي. دنيا ۾ پهريون قتل ٻہ عورت جي پيار خاطر ٽيو هو. انهيءَ قتل جو هڪ سبب اهو ٻہ ٽي سگهي ٿو تہ مرد پنهنجي زور جي آڌار تي عورت کي ٻہ پنهنجي ملڪيت جو حصو سمجهي ٿو ۽ قتل جهڙو ڪم ڪري ٻہ عورت کي حاصل

ڪري ٿو. پر بائيبل ۾ ئي عورت کي شيطان جي ساٿي ۽ ازلي مردود سڏيو ويو آهي. انهيءَ ڪري عهدنامہ قديم ۽ حمورابي جي قانون موجب عورت کي جانورن وانگر مرد جي ملڪيت سمجهيو ويو آهي.

پر انهيءَ محبت انسان کي جت اعليٰ ۽ ارفع درجي تي پهچايو آهي، اُت سڄو انسانيت جو دؤر، انهيءَ ڳالهہ جي اُپٽار ڪري ٿو تہ مرد يا عورت نهايت هيٺ بہ ڪريا آهن. ذليل بہ ٿيا آهن ۽ جت پيار کين اعليٰ ۽ ارفع درجي تي وٺي ويو اُت کين ادنيٰ ۽ خوار بہ ڪيو.

ابتدا اُن وقت کان ٿي جڏهن خداوند، حوا کي چيو هو تہ منع ٿيل ميوو کاڌو ۽ آدم کي بہ کارايو انهيءَ ڪري خدا ناراض ٿي فرمايو- "آءٌ تنهنجي ٻار ڄڻڻ وقت سُور کي وڏيڪ ڪندس تہ تون ٻار تمام سُور کائي پوءِ ڄڻين." (بائيبل- عهدنامہ قديم)

صحيح آهي عورت سدائين سُور کاڌا ۽ انهيءَ کي قادر جي قدرت جو هڪ حصو سمجهايائين. پر انسان وٽ عقل ۽ ڄاڻ هڪ وڏو هٿيار آهي ۽ انهيءَ کان علاوه ڪائنات جي اسرارن جي ڪوج ڪرڻ بہ قدرت کيس عطا ڪئي آهي. هاڻ حال اهو آهي تہ ڊاڪٽر پنهنجي ڄاڻ ۽طب جي زور تي بنا سُور جي ٻار ڄڻائين پيا. عورت هيترين صديون سور سڻا سي شايد قدرت، معافيءَ جي دفترن ۾ لکي ڇڏيو هجي. پر انسان قدرت جي سرشتي ۾ بہ هٿ اٽڪائي ٿو. قدرت کي اها اڳواٽ ڄاڻ هئي. فردوسي پنهنجي شاهنامي ۾ لکي ٿو تہ رستم پيدائش وقت تمام ٿلهو هو جنهن ڪري سندس ماءُ کي ويم مهل ڏاڍي تڪليف پئي ٿي ۽ سندس ماءُ بيهوش ٿي ويئي. نيٺ ٻار ڄائو تہ ماءُ هوش ۾ آئي ۽ شڪر ادا ڪندي چيائين: "رستم" يعني منهنجي جان ڇُٽي. پوءِ اهوئي نالو ٻار جو رکيو ويو. اُنهن شروعاتي ڏينهن ۾ بہ انسان ۽ قدرت جي اسرار سان هٿ اٽڪايو ويو ۽ هڪ عورت جو پيٽ چيري، ٻار ڪڍيو ويو ۽ اهو ٻار هو جوليس سيزر- انهيءَ ڪري طب ۾ هاڻ انهيءَ آپريشن کي

"سيزرن" چئبو آهي. ايئن طهر ڪرائڻ بہ مصرين جي رسم آهي. هُو اڻ- طهريل مرد کي گندو سمجهندا هئا. يوناني حڪيم طاليس، فيشاغورس، افلاطون، اقليدس ۽ بقراط جڏهن علم جي حاصلات لاءِ مصر ويا تہ کين طهر ڪرائڻو پيو. طهر جي اها رسم يهودين جي آهي. حضرت عيسيٰ بہ طهر ڪرايو هو جو هُو اصل يهودي هو. پوءِ سينٽ پال طهر جي رسم کي ختم ڪرايو. مغل شهنشاهہ اڪبر بہ طهر جي رسم ختم ڪرڻ جا حڪم جاري ڪيا هئا. مغل گهراٽي جي آخري حصي ۾ اهو قانون هو تہ ڪوبہ وڏيل عضوي وارو شخص تخت تي نٿو ويهي سگهي. انهيءَ ڪري عام طور تي بعد جا مغل شهزادا طُهر ڪونہ ڪرائيندا هئا. انهيءَ مان هو ظاهر ڪندا هئا تہ قدرت مرد کي مڪمل نہ بنايو هو ۽ انسان هن جو طهر ڪرائي، کيس صحيح ڪيو. مغل قدرت تي اهو الزام سهڙ لاءِ تيار نہ هئا.

عورت لاءِ هڪ ٻيو عذاب بہ قديم سماج ۾ جاري رهيو آهي. اُهو عذاب آهي ڇوڪرين جو طُهر ڪرائڻ ۽ انهيءَ رسم جي شروعات قديم مصر ۽ سوڊان ۾ ٿي. اسلام کان پهرين مڪ جي هڪ عورت اُم نمر اها طهر جي رسم سرانجام ڏيندي هئي انهيءَ ڪري انهيءَ عورت کي "مبظره" يعني بظر (Clitoris) يا اُن جي مٿئين کل جو حصو (Prepuce) وڏيندڙ چيو ويو. جيئن اڇڪلهہ نندڙن عربي فارسي لفظن کي ٻارن جي نالن رکڻ لاءِ پڙهيل اڌ پڙهيل فئمليون استعمال ڪن ٿيون تيئن متان ڪنهن جي نظر ۾ اهو لفظ "مُبظره" اچي ۽ پنهنجي ڏيءَ جو نالو رکي ويهي رهي. اهڙا گهٽا اجائي معنيٰ وارا نالا رکڻ اڇڪلهہ فيشن آهي. منهنجي هڪ ڄاڻ سڃاڻ واريءَ پنهنجي پٽ جو نالو "لاريب" يعني "بي شڪ" رکيو آهي. اسلام کان اڳ ڇوڪريءَ کي ڇمڻ تي ئي اُن کي بدنصيب ڄاڻائي ماري ڇڏبو هو. هندستان ۾ بہ، مسلمان ٿيڻ کان اڳ، نياڻين کي، راجپوت ۽ ڳکڙ قبيلي جا ماڻهو ماري ڇڏيندا هئا.

هندو مت ۾ اُهوئي شخص سرگ (جنت) ۾ وڃي سگهي ٿو جنهن جي چِتا کي، هن جو پٽ باهہ ڏي. انهيءَ کري سنسکرت زبان ۾ لفظ "پُتَر" جي لغوي معنيٰ آهي: "پُت (دوزخ) کان بچائڻ وارو."

قديم چين ۾ نياڻين کي، خشڪ سالي‌ءَ جي موسم ۾ پانهين جي روپ ۾ وڪڻي ڇڏيندا هئا يا کين درياهہ ۾ ٻوڙي ڇڏيندا هئا تہ جيئن مائٽن مٿان بار جهکو ٿئي.

آفريڪا جي ڪجهہ قديم ملڪن ۾ عورت جي بالغ هڻڻ کي نياگ سمجهيو ويندو آهي ۽ کيس "پاڪ صاف" ٿيڻ تائين اونداهي ڪوٺي‌ءَ ۾ بند کري ڇڏيندا هئا. روم ۾ جڏهن ڇوڪرو بالغ ٿيندو هو تہ خوشيون ملهائيون هيون ۽ اهو نوجوان حُسن عشق جي ديوي وينس جي مندر ۾ وڃي ڪنهن ديوداسي‌ءَ کي پنهنجي مردانگي‌ءَ جو پهريون مظاهرو ڏيکاريندو هو. ڪجهہ قومن منجهہ نوجوان ٿيڻ تي مرد کي هڪ پانهي ڏني هئي جيئن فيل مست جوان هلکو بہ ٿئي ۽ پين خرابين کان بچي سگهي. مسلمانن ۾ بہ اهو رواج رهيو آهي. جڏهن هارون بالغ ٿيو تہ سندس بي‌ءَ مهدي‌ءَ کيس "محياة" نالي هڪ پانهي تحفي طور ڏني جنهن مان هارون کي هڪ پٽ بہ ڄائو هو. روس جي مشهور ناولسٽ ليو ٽالسٽاءِ جي وڏي پاءُ نکولس کي بالغ ٿيڻ تي پٽس هڪ ڪنيز عطا ڪئي تہ همراهہ گمراهي ۾ هيڏانهن هوڏانهن وڃڻ بدران هڪ ئي هنڌ هلکو ٿيندو رهي.

تاريخ جي هڪ وڏي حصي مان اهو معلوم ٿيندو رهندو آهي تہ پيءُ پنهنجين ڌيئن کي ايئن وڪڻي ڇڏيندو هو جڙ ڏور ڏيگا وڪامجن پيا. موجوده انقلابات کان اڳ ايران ۽ افغانستان ۾ دختر فروشي جو رواج عام هو. قبائلي علائقن ۾ ۽ خود سنڌ ۾ ڪيترا قبيلا آهن جيڪي ڏي‌ءَ جي قيمت وصول ڪن ٿا يا انهي‌ءَ جي بدلي پنهنجي پٽ لاءِ سڳ گهرن ٿا يا ٻيٽ لکائي ونڻ ٿا.

قديم تاريخ کان وٺي عورتن کي هڪ ٻئي عذاب کي بہ منهن

ڏيڻو پيو آهي. هڪ ئي وقت هڪ عورت سيني پائڙن جي جوءِ هوندي هئي. پيءُ پٽ ۽ هڪ عورت کي، عرب ۾ استعمال ڪندا هئا، شرط اهو هوندو هو ته اُها عورت انهيءَ پٽ جي رڳو ماءُ نه هجي. البيروني پنهنجي ڪتاب الهند ۾ لکي ٿو ته ڪافرستان، چترال، سوات کان وٺي ڪشمير جي آسپاس هڪ عورت سيني پائڙن جي زال سمجهي ويندي هئي. جنوبي هند ۾ نائر قبيلي ۾ هڪ عورت جا ڪيترائي مڙس هوندا آهن جي سندس مڙس جا پائر هوندا آهن. مشرقي ميسور جي تتيار قبيلي ۾ چاچن، مامن، پائرن ۽ پائڻين جون گڏيل زالون هونديون آهن. اهوئي حال بنگال جي گارو ۽ تودا قبائل جو آهي. چين جي قبضي کان اڳ تبت ۾ پيءُ پٽ هڪ ئي عورت کي استعمال ڪندا هئا. تاريخ ممالڪ هند ۾ لکيل آهي ته مالابار ۾ هڪ عورت جا گهٽائي مڙس هوندا آهن ۽ هوءَ واري تي هر ڪنهن وٽ ويندي آهي. دروپدي پانڊون پائرن جي گڏيل زال هئي. رومي مؤرخ "ڊيو" لکي ٿو ته اتر برطانيه ۽ اسڪاٽ لينڊ جا رهاڪو تنبُن ۾ رهندا هئا ۽ انهن جون زالون يا پار گڏيل تخم منجهان هئا. سڪن ۾ اهو رواج پڻ پراٽو هو. راجا ڏاهر پنهنجي سڳي ڀيڻ سان شادي ڪئي. عرب، اسلام کان اڳ، پنهنجين زالن کي بهادر ۽ شهزور ۽ اعليٰ نسل جي مردن ڏانهن موڪليندا هئا ته جيئن سندن پار "نجيب" پيدا ٿئي. اهڙي درخواست ۽ عرض عام ماڻهو، بهادرن ۽ سخي سردارن کي ڪندا هئا. قديم زماني جي هندي آرين ۾ نيوگ جو رواج هو. ڪنهن بـ لاولد شخص جي زال کي انهي ڳالهـ جو حق هو تـ اولاد خاطر ڪنهن تازي توانـي مرد ڏانهن وڃي. اهڙو رواج قديم يونان ۽ اسپارٽا ۾ بـ هو. مڙس پاڻ چاهيندا هئا تـ سندن گهرن ۾ سُورمن منجهان اولاد ٿئي. ڏکڻ هند جو حاڪم همايون شاهـ بهمني، هر نئين ڪنوار کي پهرين پاڻ وٽ گهرائيندو هو. ڏکڻ هند جا نمبودري برهمن اڄ بـ هرڪنهن ڪنوار کي پهرين رات پاڻ وٽ گهرائيندا آهن.

ڪراچيءَ جي آسمان تي ڪارا ڪڪر ڇانئجي ويا هئا. هيٺ زمين تي روشن بتين جو شعاع آسمان تائين پئي ويو ۽ ڪارن ڪڪرن منجهه ڪٽ ڪٽ پورا ڪڪر انهيءَ شعاع ۾ چُرندڙ نظر آيا پئي. رات اڌ کان مٿي گذري چڪي هئي پر مون کي ننڊ نه پئي آئي. منهنجي ذهن ۾ اڳ پڙهيل ڪتاب يا ٻڌل ڳالهيون ويڊيو پليئر وانگر بنا ڪنهن تسلسل جي آيون پئي ۽ ويون پئي ته عورت کي زماني قديم کان ڪيترو ذليل ۽ خوار ٿيٽو پيو آهي. سندس هڪ نافرمانيءَ ڪري خدا ۽ مرد گڏجي کيس لاڳيتو ذليل ڪيو آهي. چون ٿا ته Prostitution is the oldest profession of world انهيءَ مان محسوس ايئن ٿئي ٿو ته مرد به کو ڏنڏو ڏاڙي ڪندا هئا يا نه. رڳو عورت ئي پنهنجي جسم وڪٽڻ جو واپار ڪندي هئي؟ تاريخ ۽ تمدن جي مطالعي مان اهو ئي معلوم ٿئي ٿو ته عورت کي روزي ڪمائڻ لاءِ هڪ ئي وسيلو هو ته هوءَ پنهنجي جسم جو سودو ڪري. جسم کي وڪٽڻ جا به طريقا هئا. هڪ مختصر عرصي لاءِ ٻيو بنا مقرر ڪيل وقت لاءِ- ٻهرين طريقي جو نالو ڪسب هو ۽ عورت ڪسبياڻي هئي. ٻئي طريقي جو نالو شادي هو. ٻهريون طريقو، زماني جي ڦيرگهير سان بهتر انداز ۾ ٻين مذهبن سان گڏ اسلام ۾ به داخل ٿيو جنهن کي مُتع سڏبو هو. اهو عورت جو ساڻ چند گهڙين، چند ڏينهن يا مهيني ٻن لاءِ به ٿي سگهيو ٿي جنهن جو اجورو ڏار ڏار هو. قديم زماني ۾ هزارين عورتون يا ڪسبياٽيون مذهبي مندرن سان لاڳو هوندیون هيون ڪٿي ڪٿي ته پرٽيل عورتن کان به وڌيڪ سندن مانُ هو. انهيءَ جو سبب اهو به هو ته هُو پنهنجي ڪسب سان گڏ مذهبي مندرن ۾ پروهتن سان به گڏ مذهبي ڪمن ۾ حصو وٺنديون هيون. اُنهي دؤر جي مذهب منجهه ڏرتي ماتا، آسمان ديوتا ۽ سورج ديوتا جي پوڄا ٿيندي هئي. ڏرتي ماتا جي ڪُکَ ۾ آسمان ديوتا بارش جو پاڻي ٻري فصل

اپائيندو هو جنهن کي سورج ديوتا جي تپش تيار ڪندي هئي. ان زماني جا ماڻهو هر هلائڻ ۾ جنسي ميلاپ جي عمل کي هڪ ئي درجو ڏيندا هئا ۽ انهيءَ ڪري مندرن ۾ عورتن سان تمام گهٽو ۽ لاڳيتو جنسي عمل ڪندا هئا تہ جيئن فصل ڦلو ٿئي. مندرن ۾ نہ رڳو حسين ترين ڇوڪريون ويندیون هيون پر رئيسن، پوتارن ۽ وڏيرن جون ڏيون بہ ويندیون جيڪي پوڄارين ۽ ياترين کي پيار ۽ انهن سان جنسي عمل ڪنديون هيون. مقدس ڪسبياڻين جي شروعات سميريا جي شهر "اِروڪ" جي "عشتار" ديويءَ جي مندر کان ٿي. پوءِ مصر قديم ۾ "آئسِس"، يونان ۾ "افروڊائٽي"، ايشيا ڪو چڪ ۾ "سائي بيلي" ۽ اروم ۾ "وينس"، بار آوري، افزائش، حسن ۽ شباب ۽ عشق ۽ محبت جون ديويون هيون جيڪي ڏرتي ماتا جون جدا جدا شڪلون پڻ هيون. انهن مندرن ۾ جنسي ميلاپ جي عام اجازت هئي. فصل پوکڻ ۽ لاباري لهڻ ۾ هزارين پوڄاري ۽ عام مرد عورتن سان ملي، گيتن جي ڏنن تي، چرين وانگر نچندا بہ هئا ۽ مرد پنهنجا نرا خالي ڪري عورتن جي لڳن ۾ ٿهيل خال کي ٽپٽار ڪري ڇڏيندا هئا. بابل شهر ۾ "عشتار" جي عظيم مندر ۾ مقدس ڪسبياڻيون رنگ برنگ ڪپڑن سان رقص بہ ڪنديون هيون ۽ مردن کي پنهنجا انگ آڇيندیون هيون.

انهن سيني فعلن ڪري، ضرور عورتون پيٽ سان ٿيندیون هونديون ۽ ڪين اها بہ ڇاڻ نہ هوندي تہ ڪهڙي مرد جي ٻج سان سندن پيٽ جو خال وڏي پيو. ضرور کي ڪُهائيون (abortions) ٿيندیون هونديون ۽ ضرور ڇاول ٻار يا تہ مارجي ويندا هوندا يا بي سهاري ڪنهن رستي پنڌ يا ڏنڌ ڏوري جو ڪاڇ بنجندا هوندا. اُن وقت عورتن جي مامتا وارو جذبو ڪهڙي حال ۾ هوندو، سا خبر تاريخ نوسين کي بہ نہ آهي جو ڪٿ هن انهيءَ موضوع کي نہ ڇيڙيو آهي. خدا، عورت کي الائي ڇو ايڏي وڏي سزا ۽ لاڳيتي سزا ڏني! عورت جي پيٽ جو خال ۽ انهيءَ خال هيٺ ٿهيل عضوا عورت

جي ازلي عذاب جو ڪارڻ آهن. قدرت انهيءَ هنڌ گند ۾ غلاضيت سان گڏ بي حد لذت ۾ انسان جي تخليق سڀني کي آڻي گڏ ڪيو آهي.

جيئن جيئن انسان جو معاشرو ۾ زراعت جو ڪلچر ترقي ڪرڻ لڳو تہ مرد، عورت کي پنهنجي ملڪيت سمجهڻ لڳو. بابل شهر جي قانون موجب مرد پنهنجي عورت کي مارڻ جو حق رکندو هو جيڪڏهن هُن عورت کي ڪنهن ٻئي مرد سان ڏٺو. ساڳي ڳالهه روم ۾ پڻ رائج ٿي ويئي. بادشاهه ۾ زورآور مڙس ٻين جي زالن کي ديده دانستہ پاڻ وٽ گهرائي استعمال ڪندا هئا. ڪوڪ شاستر جو ليکڪ "وتسيائن" چئي ٿو تہ برابر صوبي ۾ ماڻهو پنهنجيون سهڻيون عورتون راجائن يا منترين کي سوڪڙيءَ طور ڏيندا هئا. بابل شهر ۾ مرد کي اهو حق هو تہ پنهنجي سرڪش ۾ واترادي عورت کي، ڪنيز ٻٽائي بازار جي چوڪ ۾ وڪٽي ڇڏي. مجوسي مذهب ۾ عورت کي عبادت جو ئي حق نہ هو. هو رڳو ڏينهن ۾ ٽي دفعا پنهنجي مڙس وٽ وڃي هن جي جنسي آسودگيءَ جي سار لهندي هئي. ڇڙ مرد عورت جو خدا بنجي ويو. هندن وٽ اڄ بہ مڙس "پتي ديو" آهي. مسلمانن وٽ مرد پرٽيل عورت لاءِ مجازي خدا آهي.

عورت کي انساني تهذيب جي شروعات کان، پنهنجي جسم جي ڪاروبار ۾ ملوث ڪيو ويو. جدا جدا مذهبن جي عبادتگاهن ۾ هزارين ديوين جون عورت خدمتگار ۾ هزارين ڪسبياٽيون رهنديون هيون جيڪي نہ رڳو پنهنجي جسم جي استعمال سان، پوڄاري، پروهت، عام مرد ۾ ديوين کي خوش ڪنديون هيون پر وقت گذرڻ سان سڀني ۾ جنسي بيمارين جا جيوڙا بہ ڦهلائيندیون هيون. پاڻ بہ ننڍي عمر ۾ ختم ٿي ويندیون هيون ۾ اُهي جيوڙن ۾ ورتل مرد جيترو مرض ڦهلائي سگهندا هئا، هر هنڌ ڦهلائي، چاليهہ- پنجاهه سالن جي عمر ۾ مري ويندا هئا. برٽرينڊرسل پنهنجي هڪ ڪتاب ۾ لکيو آهي تہ "عيسائيت کان اڳ جنسي

ڇڙواڳي رکو مندرن تائين محدود هئي جت انهيءَ کي مقدس پيشو سمجهبو هو. عيسائيت جي نفاذ کان پوءِ مندر ختم ٿي ويا ۽ اها ڇڙواڳي به ختم ٿي ويئي پر نتيجو اهو نڪتو ته پوءِ جت ڪٿ عصمت فروشيءَ جا اڏا هلڻ لڳا. انهن اڏن ۾ ڪسبياٽيون، اڏن جي مالڪن جون زرخريد هيون. انهيءَ ڪري نفعو به مالڪن کي پهچڻ لڳو. اسان واري دؤر جون آزاد ڪسبياٽيون پوءِ وجود ۾ آيون. هندستان ۾ ايجا تائين مذهبي عصمت فروشيءَ جو ادارو پوري طرح ختم نه ٿيو آهي."

جڏهن حاڪمن ڏٺو ته اڏن جا مالڪ جاوا پيا ڪن ۽ تمام گهٽو پيا ڪمائين ته انهن انهيءَ ڏنڌي کي منظم organise ۽ regularise ڪيو ويو. عام چڪلن جو ايجاد ڪندڙ ايٿينز جو عملدار "سولن" هو جنهن سرڪاري چڪلا کوليا. انهيءَ مطابق قاعدا قانون ٺاهيا. عورتن کي مختلف درجن ۾ ورهايو ۽ انهن جا اڳهه ۽ سندن خرچي به مقرر ڪئي. ڪسبياٽين کي "جمبنائي"، "الترائڊ" ۽ سڀ کان اعليٰ درجي جي عورتن کي "هيٽرا" سڏبو هو. هيٽرا تعليم يافته هيون ۽ علم ۽ فن ۾ ماهر سمجهبيون هيون. هو علمي مباحثن ۾ شرڪت ڪنديون ۽ ڪيترن فيلسوفن کي به لاجواب ڪري ڇڏيندیون هيون. تاريخ ۾ اعليٰ درجي جي ڪسبياٽين يعني هيٽرائن جا وڏا ذڪر آهن. هڪ "ديوتيما" هئي جنهن کي سقراط پنهنجو استاد مجيندو هو. افلاطون، "آر ڪي نيسا" سان عشق ڪندو هو. هڪ هيٽرا "دنائي" هئي جنهن فيلسوف ابيقورس کي عشق ۽ جنسي رمزون ۽ مزي وٺڻ جا گس بڌايا هئا. پوڙهي فيلسوف سوفوڪليز کي "ٿيورس" پنهنجي جسم ۽ ڳالهين سان گرم رکندي هئي. فلسفي ۽ ادب جي پڙ هيٽرا، "اسپاشيا" هئي جنهن جا انگل ۽ ناز فيلسوف پريڪليز ڪٿندو هو. هيٽرا "ٿمستونو" سون نوجوانن کي عشق بازي جا آداب سيکاريا. يونان وانگر روم جا شهزادا ۽ رئيسن جا پٽ ادب ۽ شائستگي

سکڻ لاءِ اعليٰ درجي جي کسبياڻين وٽ ويندا هئا. شاعر اووِد (ovid) چئي ٿو ته روم ۾ کسبياڻيون آسمان تي چمکندڙ تارن وانگر بي شمار هيون. ايئن ئي هندستان ۾ به رنڊين جي درجه بندي هئي. اُت به اهو کم حڪومتن جي سرپرستيءَ ۾ ٿيندو هو. هرڪا عورت ڏينهن سڄي جي ڪمائيءَ جو هڪ حصو سرڪاري خزاني ۾ جمع ڪرائيندي هئي ۽ مهيني ۾ هڪ ڏينهن جي ڪمائيءَ جو ٻيڙ، محصول طور حڪومت کي ڏيندي هئي. انهيءَ قديم زماني جو شاعر "دامودر گپت" پنهنجي رسالي "نٽني متم" ۾ کي شعر ۽ هدايتون لکيون هيون:

"- جيئن سون ۽ چانديءَ ۾ مڑهيل هيرو سهڻو لڳي ٿو، ايئن ئي عورت به پنهنجي پريتم جي ٻانهن جي گهيري ڇڪي لڳي ٿي."

"- روپ ۽ جواني جيون جو ڏن آهي ۽ بسنت سموري مُندن جي دولت آهي- پر منهنجا پيارا ۽ سهڻا، سڀ کان وڏو ڏن اهوئي آهي جو کو پريم ۽ ڪامنا جا مزا ماڻي ۽ امرت جا ڏڪ پري امر ٿي وڃي."

- محبت کان سواءِ جواني کڻڻي کم جي، جواني کان سواءِ پريم کڻڻي کم جو ۽ ڪامنا (جنسي حظ) کان سواءِ رُکو سکو پريم ۽ جواني کڻڻي کم جي."

- نندپڻ جو ڦل آزادي آهي. جوانيءَ جو ڦل موهه ۽ پيار آهي. پيريءَ جو ڦل آتما جي شانتي آهي."

چندر گپت، هند جو شهنشاهه رنڊين کان جاسوس به ڪرائيندو هو.

جيئن روم ۽ ايٿينسر ۾ اعليٰ درجي جون کسبياڻيون هيون تيئن تاريخ ۾ هندستان به پنتي رهيل نه آهي. "چترليکا" ۽ "وسنت سينا" پنهنجي حسن ۽ جمال ۾ بي مثال هيون. "امباپالي" وشالا جي مشهور رنڊي هئي جنهن گوتم ٻڌ کي پنهنجي باغ ۾ رهايو هو

۾ پوءِ اهو اُنهيءَ کي بخش ڪري ڏنائين. مورخ لکن ٿا تہ هندو راجا ڪسبياٽين تي جيڪو محصول لاڳو ڪندا هئا تہ اها رقم پوليس ۾ فوج تي خرچ ڪندا هئا. البيروني ب اها ڳالهہ پنهنجي ڪتاب الهند ۾ لکي آهي ۾ اهو ب ٻڌايو آهي تہ تاريخ اسلام ۾ چڪلي جي اداري کي، "عضد الدولا ويلمي"، منظم ڪيو ۾ انهيءَ ڏنڊي تي محصول پٽ لڳايو. هو چوندو هو تہ جي اهي ڪسبياٽيون نہ هجن ها تہ مٿي ڦريل طاقتور فوجي، رعيت جي شريف عورتن لاءِ آزار بنجي پون ها علاؤالدين خلجي، چور بازاري ۾ مهانگائيءَ جو دشمن هو. انهيءَ ڪري بازار ۾ هر شيءِ جو اگهہ هو پاڻ مقرر ڪندو هو. ڪنهن درباريءَ، جسم وڪڻندڙ عورتن جو ٻڌايس تہ يڪدم انهن جا ب عمر، سونهن ۾ گهُرج مطابق اگهہ مقرر ڪيائين.

جلال الدين اڪبر شهنشاهہ هند، اهڙين عورتن لاءِ خاص وستي ٺهرائي ۾ اُن جو نالو شيطان پورا رکيائين ۾ سڀني عورتن جا نالا هڪ رجسٽر ۾ لکرائي باقاعدي Documentension جو بندوبست ڪيائين. ڪنهن نئين عورت جو پرده بڪارت ٽوڙڻ جو ڪيس هوندو هو تہ باقاعده سرڪار کان اجازت وٺي پوندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن اڪبر انڪوائريون ب ڪرائيندو هو تہ متان سرڪاري قاعدن جي پڇڙي تہ نہ پئي ٽئي. اهڙين عورتن کان حاصل ٽيل محصول باقاعدي سرڪاري خزاني ۾ جمع ٽيندو هو.

نواب وزير شجاع الدولا اهڙين عورتن جو تمام شوقين مڙس هو. اُنهي زماني ۾ يعني 17 ۾ 18 صديءَ ديسان ديس جون طوائفون لکنؤ ۾ اچي جمع ٽيون هيون. انهن ڪسبياٽين کي نن درجن ۾ ورهايو ويندو هو. هڪ "ڪنچني" هيون. اِهي پيشہ ور هندو عورتون ناچ ۾ ماهر هوندیون هيون، ٻيون "چوني" واريون ۾ ٽيون "ناگرنيون" هيون. انهن ۾ هر ڪنهن قسم جون عورتون هيون. اعليٰ درجي جي طوائفن کي "ڊيرادار" سڏبو هو. انهن جي ڪوٺن تي نوچين کي ناچ گاني سان گڏ ادب ۾ شعر جي تعليم ب

ملندي هئي. انهن طوائفن جي ادب آداب کي سند جو درجو حاصل هو ۽ اهو مشهور هو ته جيسين کو شريف انسان رنڊيءَ جي صحبت ۾ نه ويهي ته اهو انسان چوائڙ جي ئي لائق ناهي. وڏا وڏا رئيس پنهنجن پٽن کي انهن ڊيرادار طوائفن وٽ فضيلت ۽ آداب زندگي سکڻ لاءِ موڪليندا هئا ۽ انهن آداب زندگي سکيل شريف ماڻهن جي آخري کيپ 1947ع کان پوءِ گهٽي انداز ۾ هجرت ڪري نئين ملڪ ۾ وارد ٿي ۽ هت فضيلت ۽ ادب جو درس ڏيڻ ۽ مظاهرو ڪرڻ لڳا.

پيرس لاءِ، مشهور ليکڪ ڪامئو چئي ٿو ته هت ماڻهن جا ٻه مشغلا آهن: اخبار پڙهڻ ۽ زنا ڪرڻ.

مشهور ليکڪ سمرسيٽ ماهم به پيرس کي جنسي آسودگي لاءِ بهتر شهر سڏيو آهي: "آءٌ جڏهن ڏسندو آهيان هاڻ منهنجو نفس منهنجي ڪم ۾ اٽڪاءُ وجهي ٿو ته آءٌ ڪنهن عورت وٽ هليو ويندو آهيان ايئن ئي جيئن قبض ٿئي ته اُن جي لاءِ دوا ونبي آهي."

صدر ابراهام لنڪن چيو هو ته اوهان ڪنهن کي گندي نالي ۾ رکڻ تي بضد آهيو ته پوءِ اوهان پاڻ به انهيءَ گندي نالي ۾ جا ئي ڪينئان بنجي پوندا.

جيئن مون پهرين به چيو آهي ته مرد جي برتري، انهيءَ جي فطري زوراوري تي آهي ته قانون به عام طور تي "زور" جي آڌار تي ٺهيل آهي. پر جي قانون عقل جي رمزن تي ٺهيل آهي ته به انهيءَ جي تشريح، گهرج مهل زور يا طاقت جي پُڙ ۾ هلي وڃي ٿي. دنيا جو سڀ کان شروعاتي قانون ٺاهيندڙن ۾ حمورابي جو نالو سڀ کان اڳ آهي ۽ هو مسيح کان به هزارين سال اڳ هو. هن به انهي عورت لاءِ سزا موت مقرر ڪئي آهي جيڪا ناجائز تعلقات قائم ڪري ٿي. لفظ عورت عربي آهي جنهن جي لغوي معنيٰ "شرمگاهه" آهي. انهيءَ مان ثابت ٿئي ٿو ته عورت کي پنهنجي شرم ۽ جسم جي جائز حفاظت ڪرڻي آهي نه ته زورآور مرد، پنهنجي عطا ٿيل

فطرت موجب هن کي ماري ڇڏيندو. مارڻ واري مرد لاءِ شروعاتي قانونن ۾ کا سزا مقرر ٿيل نہ آهي ۽ هاڻ رڳو جذباتي انداز ۾ هوش ۾ نڪري وڃڻ جي ثابتيءَ تي ٻہ ٽي سال جيل جي سزا ملي ٿي. پر اهو ساڳيو مرد ڪير ٻہ آهي، پڙوو ٻہ آهي ديوث ٻہ آهي تنهن کي کا سزا نہ آهي. ديوث انهيءَ مرد کي چئبو آهي جيڪو پنهنجي نڪاح ۾ڏي زال کان بدپيشو ڪرائي. مون کي ياد آهي تہ صفا جوانيءَ جي ڏينهن ۾، جڏهن منهنجي پوسٽنگ ڪنڊ ڪوٽ ۾ هئي تہ شام ڏاري دروازي تي گهنٽيءَ وڳي. نوڪر ٻاهر ويل هو. مون در کولي، هڪ شخص کي ڏٺو ۽ پڇيو ڪير آهين. هٿ ۾ڏي چيائين سائين فلاڻو ڪير آهيان. اوهان جي نوڪر ڪجهہ چيو هو. جيئن حڪم هجي. هندو عورت کپي، سماٽ کپي، ٻروچ کپي يا ڪالیج جي کا نئين ڇوڪري کپي يا اجا ٻہ حڪم ڪريو تہ سڪر منجهان کا ٻاٽي گهرائي ڏيان اڇڪلهہ سردي هئڻ ڪري ڪوئٽہ هت اُٽلي پئي آهي. آءٌ مُنجهي پيس. چيومانس تہ نوڪر يعقوب اچي انهيءَ سان ڳالهائجان.

هو ڪير تہ ويو هليو. يعقوب آيو تہ چيائين سائين قهر ڪيو اٿو. حراميءَ کي چؤس ها جوٽس کي وڻي اچي ها. هت اجا هلي ڪانهي. وڏن ڪامورن ۽ اميرن سيني جون اکيون انهيءَ ڇوري منجهہ آهن. پاڻ ٻہ استعمال نٿو ڪريس. سنپاليو ويٺو آهي. آڏيو ڳاڙهي ڪنتريءَ جو وڻي پيارجيس تہ پنهنجي جوءِ تہ ڇا جوٽس جي ماءُ ٻہ گڏ وڻي ايندو.

"جوٽس جي ماءُ کي آءٌ ڇا ڪندس؟"

"سائين اها پڙوي ٻہ شوقين ٽاپ جي آهي. ٽي چار پيگ پياريوس ڏهن کي منهن ڏيئي ويندي. مان ڇا جي لاءِ ويٺو آهيان باقي سهڪائي اهڙو ٽي جو جڙ ايريگيشن ڪاتي وارا ڪاتي پيا ڪٽائين."

يعقوب تہ الائي ڇا ڇا چئي ويو پر مون کي اچرج ويڙهي ويو تہ هڪ مرد پاڻ کي ڪير سڏي ٿو جيڪو پنهنجي لاءِ اشرف

المخلوقات جو لقب بہ گھڙي ٿو.

يعقوب نشي ۾ ھڪ پيري ٻڌايو تہ "سائين کيرپو ھُن جو پيشو آھي جيئن لعل بخش خان جو پيشو مختيارکاري آھي. ھُو کيڙ سڏبو ۽ مختيارکار خان صاحب! انھيءَ ۾ حيرانگيءَ جي کھڙي ڳالھ آھي؟

رات گھٽي گذري چکي ھئي. سامھون کلفٽن روڊ تي ٽريفڪ بہ گھٽ ٿي ويئي ھئي. کنھن کنھن مھل کا گاڏي لنگھي پئي. منھنجي ننڊ اڌامي ويئي ھئي. صبح جو واڪ" جو پروگرام بہ رٽيل ھو. مون چاھيو پئي تہ اختياري وارن ۽ عام مردن تائين پيغام پھچي تہ اسين سڄ ۾ عورتن جي ناجائز قتل منجھان پنھنجي انا يا اجائي روايت پوري کري پاڻ کي سرخرو کريون ٿا ۽ پوءِ وکيلن جي ذريعي يا ھاڻ مذھبي قانون مطابق پاڻ کي آجو کرايون ٿا- سا رسم ختم ٿيڻ کپي يا ماڻھن ۾ انھيءَ لاءِ نفرت جو جذبو پيدا کجي.

باقي اسين مرد، روز اول کان عورت کي، پنھنجي ملکيت، پنھنجي جان، پنھنجي عزت ۽ پنھنجو زيردست سمجھون ٿا. ماءُ جي حيثيت ۾ ھن جي قدمن ھيٺ بھشت جي ڄاڻ اٿئون. ماءُ ٿج نہ بخشي تہ ٻنھي جھانن ۾ آزار ۾ ھونداسين. اسين سڄي مرد نياڻيءَ کي ست قرآن سمجھون ٿا. نياڻيءَ- ميڙ کي کو يزيد جھڙو شخص ئي موٽائيندو نہ تہ اسان وٽ اھا تمام وڏي روايت آھي ۽ عزت ۽ غيرت جي حد آھي. سڀ قانون مرد جا ٺھيل آھن. خدا جو پاڇو بہ مرد آھي. الله جا نوانوي صفاتي نالا بہ انسان ۾ موجود ھڻي جذبن جا نالا آھن. سيني انسانن ۾ اھي سيئي صفاتي جذبا موجود ناھن تہ بہ تاريخ شاھد آھي الائي کيترن موقعن تي مرد پاڻ کي ڏرتيءَ تي خدا جي روپ ۾ پيش کيو آھي. ۽ قديم دؤر کان ونئي عورت جي زنا کرڻ جي سزا ھميشہ سخت رھي آھي ۽ ل

ڪهڙو به ملڪ هجي، قوم، تهذيب ۽ مذهب هجي. انساني تاريخ ۾ مسيح کان هزارين سال اڳ، سڀ کان پهرئين قانوندان حمورابي به مڙس کي زاني عورت کي طلاق يا قتل ڪرڻ جي اجازت ڏني آهي. انهيءَ سان گڏ اهو به حڪم آهي ته زاني عورت ۽ سندس يار کي ٻوڙي ڇڏجي. يا عورت زنا نه به ڪئي آهي. تنهن هوندي به مڙس آڏر ڪجي ٿي نه هوءَ مڙس جي عزت خاطر پاڻ کي درياهه ۾ ٻوڙي ڇڏي. اسيريا ۽ سميريا جي ملڪن ۾ زاني عورت لاءِ موت جي سزا هئي. يونان، هڪ ٻئي ملڪ ٽراءِ وارن سان ڏهه سال جنگ ڪئي جو ٽراءِ جو شهزادو پيرس، يونان جي شهزادي هيلن کي ڀڄائي ڪڍي ويو هو. قديم روم ۾ پڻ زاني عورت کي بنا ڪيس هلائڻ جي موت جي سزا ڏيندا هئا. جوليس سيزر شڪ جي ڪري پنهنجي زال کي ماريو ۽ اهي مشهور اکر چيا هئا: "منهنجي زال شڪ کان به بالاتر هجي." جيتوڻيڪ سيزر جا تمام گهڻين عورتن سان تعلقات هئا. هندن جو قديم قانون ڌاهيندڙ منو سمرتيءَ چيو آهي زاني عورت کي ڪتن کان بچ ڪري، ڦاڙائي مارجي. ايران جي انقلاب کان پوءِ، قصاص وارو قانون، مرد کي اهو اختيار ڏيئي ٿو ته هو انهيءَ شخص کي ماري سگهي ٿو جيڪو هن جي حرم سان هٿ چراند ڪري ٿو. عورتن لاءِ اهڙيون ئي سزائون اردن، مصر، لبيا، الجيريا ۽ ڪويت ۾ ڪجهه گهٽ وڌائيءَ سان موجود آهن. فرينچ پينل ڪوڊ 1810، عثمانيه پينل ڪوڊ 1898 ۾ اهڙي ئي سزا موجود هئي. پوءِ فرانس وارن 1975 ۾ اها سزا ختم ڪئي. ترڪيءَ کان سواءِ، يورپي ملڪن اسپين، پورچوگال ۽ اٽليءَ ۾ پڻ (1979 تائين) اهي سزائون لاڳو هيون.

عورت کي، ته بائيبل مطابق، خود خدا پڻ ڏمرجي، ويم جي سخت سُورن جو چتاءُ ڏنو هو. عيسائي شروعات ۾ عورت کي پليد سمجهندا هئا. پر پوءِ اها ڳالهه زماني سان بدلجي ويئي. پر مون کي انهيءَ سيني ڳالهين جي هوندي به هڪ ڳالهه عجيب لڳندي آهي

تہ دنيا جي فيلسوفن، دانشورن، مذهبي امامن، ادبين ۽ شاعرن پڻ عورت کي دنيا جي شروعات کان وٺي نهايت گهٽ ۽ نيچ ڪري سمجهيو آهي ۽ سرِعام انهيءَ ڳالهہ جي تبليغ ب ڪئي آهي. جيتوٽيڪ عورت اوترو ئي عزت لائق ۽ بهتر مخلوق آهي- جيتري عزت ۽ مان مرد جو آهي.

ڪجهہ دانشورن جا قول جيڪي ياد اچن ٿا سي هيٺ ڏيان ٿو:

1. "عورت وٽ سواءِ پنهنجي ذات جي بابت ڳالهائڻ کان سواءِ ڪو وقت نہ آهي." -آلدس هڪسلي
2. "جيستائين عورت جوان آهي ڪيس ضمير جو آواز پريشان نہ ٿو ڪري." - سمرسيٽ مام
3. "احمق اهو آهي جيڪو شادي ڪري ٿو ۽ سڀ کان وڌو احمق اهو جيڪو احمق سان شادي نہ ٿو ڪري." - جوڊ
4. "عورتون مردن کي خوش رکڻ لاءِ نت نوان لباس پائن ٿيون ۽ پاڻ کي خوش رکڻ لاءِ اهي لباس لاهي ڇڏين ٿيون."
- لِن يو تانگ
5. "خدايا تو عورت کي ڇو پيدا ڪيو؟ هيءُ چمڪدار ڇار آهي جيڪو هن دنيا ۾ اسانجو پيڇو نٿو ڇڏي. توکي ماڻهوءَ کي خلقٽو ئي هو تہ اُن کي عورت جي بطن ۽ عشق وسيلي ڇو پيدا ڪيو." - يُوري پيڊني
6. "عورت کي رڳو پلنگ سان محبت آهي، زيور سان شوق آهي. شهوت، ڪاوڙ، برائي ڈانهن رغبت، ضد ۽ ايذاءُ ڏيڻ، سندس فطرت ۾ آهي." - منو
7. "هر عورت کي انهيءَ ڳالهہ تي شرم اچڻ کپي جو هوءَ عورت آهي." - سينٽ ڪليمنٽ
8. "عورت غلام کان ب بدتر آهي." - سينٽ ٿامس اکوئنس
9. هئملٽ، اوفليا کي چيو: "توکي شادي ڪرڻي آهي تہ ڪنهن

احمق سان ڪر. عقلمند کي خبر آهي اوهين عورتون انهن جو ڇا حشر ڪريو ٿيون." - شئڪسپيئر

فلاسفرن ۾ شُوپنهار، هاپٽ مان ۽ نٽشي عورت دشمنيءَ لاءِ مشهور آهن. انگريز فيلسوف اي ايم جوڊ چوي ٿو ته مان ايترو پوڙهو ٿي ويو آهيان جو جسماني طور تي مون کي عورت جي ضرورت ناهي ۽ حيران آهيان ته انهيءَ کان سواءِ به عورت جو ڪو ڪارڻ آهي.

مرد ڪيترو به روشن خيال هجي پر سندس ذهن ۾ اهوئي جذبو هوندو ته سندس زال جو واحد مقصد ڪيس خوش ڪرڻو آهي. بروٽس جي زال پورشيا چڙ عورتن جي ترجماني ڪئي هئي. هُن پنهنجي مڙس کي چيو هو ته- "بروٽس مون کي ٻڌاءِ ته آءٌ تنهنجي نڪاح ٻڌي زال ٿي به تنهنجي همراز نه بنجي سگهيس. ڇا منهنجي ضرورت رڳو ايتري آهي جو توسان گڏ ڪاڈي ۾ ۽ بستر ۾ شريڪ هجان ۽ توکي لذت ونايان. ڇا منهنجو اهوئي فرض آهي ته تنهنجي اشارن تي نچندي رهان. جي منهنجو انهيءَ کان وڌيڪ حق ناهي ته پورشيا، برُوٽس جي داشته آهي زال ناهي."

ڪراچيءَ جي آسمان تان ڪڪر گهٽا ڇڪجي ويا هئا ۽ چند جي روشني ڏرتيءَ تي ڪجهه گهٽ ٿي ويندڙ روشنين سان گڏ ڦهليل هئي. آءٌ چڙ Soliloquy ۾ مصروف هئس. چؤطرف ڦهليل خاموشيءَ ۾ منهنجي ذهن منجهان اڪر زبان رستي ايئن آهستي آهستي نڪرندا ويا پئي چڙ آءٌ ڪنهن ڊرامي نگار جي ڪردار وانگر اسٽيج تي پنهنجي رول جي ادائگيءَ ۾ مصروف هئس. پر اهو به محسوس ڪيم پئي ته وسڪي دماغ جي ورن ۾ گهمي پئي.

"اسان وٽ عورت کي آزادي يا مرد جي برابري ڪڏهن ۽ ڪيئن ملندي؟ اسين ته جاگيرداراڻي ۽ زميندارى سسٽم ۾ رهون ٿا جت عورت کي نهايت هينانهون درجو ڏيون ٿا. ضرورت مهل

"ست قرآن" ۾ چئون ٿا. مرد جي منافقت جي حد آهي. هت نوجوان يونيورسٽين ۾ ڪاليجن مان پڙهي نئين روشني حاصل ڪري ۾ واپس ڳوٺ وڃي پنهنجي ابي ڏاڏي جي سسٽم کي ايڏا ۾ وڌيڪ مضبوط ڪن ٿا. مون کي سنڌ ۾ ڦهليل تعليم ۽ روشنيءَ، جنهن کي پورا پنجاهه سال يعني اڌ صدي لڳي آهي؛ نهايت مايوس ڪيو آهي. اسان وٽ پڙهيل نوجوانن ۾ وڌيڪ مايوسي ۽ فرسٽريشن محسوس ٿئي پئي. استاد ۽ مائٽ شايد پنهنجو رول صحيح طور ادا نه ڪري سگهيا آهن. انهيءَ ڪري نوجوانن سان گڏ پوري ماحول ۾ سماجي بدعنوانين جو چار ڦهلجي ويو آهي. نوجوان، سواءِ آڱرين تي ڳڻڻ جيترن کان سواءِ، سڀ زماني جي روشن مستقبل بدران، اونداهي ماضيءَ ڏانهن وڃن پيا. زميندار ۽ جاگيردار ملتي- پرپز رول ۾ مبتلا ٿي ويو آهي. هو جاگيردار ۽ آهي. عوامي نمائندو ۽ آهي. جمهوريت پسند ۽ اسلام پسند ۽ آهي ته ضرورت مهل نڪنلست ٿيو پوي. جڏهن سياستدان بنجي سياسي ڪيڏ جي ميدان ۾ اچي ٿو ته هن جهڙي سستي ۽ حاضر Purchaseable Commodity کابه نه آهي. ڏاڙيلن جو يار آهي، ڏاڙيل پالي ٿو ۽ پي معنيٰ ۾ پاڻ ڏاڙيل آهي. هو هاڻ پنهنجا تعلقات انٽر پروانشل فيول لاردس، بيورو ڪريسي، آرمد بيوروڪريسي ۽ عام ڪارڪنن سان به رکي ٿو. هر هنڌ سندس روپ بدليل آهي. اهي سنڌ جا ڏٽي آهن. هاڻ ته جرڳا سسٽم ورائي، ملڪ جي قانون مان رهيل ست به نپوڙي ڪڍين پيا. رڳو جڏهن وردیءَ وارا حڪومت ڪندا آهن ته ڪوئن وانگر پنهنجن پرن ۾ هليا ويندا آهن. أت به وس هلندو اٽن ته چگن مڙسن جو ڪردار ادا ڪندا آهن. جن ڪوئن جي، وردیءَ وارن کي ضرورت هوندي آهي تن کي گهرائي ونڊندا آهن ۽ سندن منشور ۽ اشارن تي نهايت قابليت سان هلندي، پنهنجي عهدي ۽ ڪرسيءَ کي بچائڻ ۾ پورا هوندا آهن.

"اهڙن ڪوئن جو سنڌ ۽ پاڪستان کي تباهيءَ ڏانهن ونڊي

وڃڻ ۾ وڏو حصو آهي، جنهن جا الڳ داستان لکجي سگهجن ٿا.

"آمريڪا ۽ يورپ ۾ عورتن کي مڪمل آزادي ۽ شخصي ضمانت مليل آهي. پر تنهن هوندي به اُت عورت insecurity ۾ مبتلا آهي. ايئن لڳي ٿو ته مرد عورت جو ڏڪ ۽ حفاظت ڪندڙ آهي. اها ڳالهه آسماني صحيفن ۾ به لکيل آهي. پر هاڻ آمريڪا جي عورت مرد کان آزاد رهڻ چاهي ٿي. مرد ۽ عورت جي بار کان پاڻ کي آجو ڪرڻ چاهي پيو. هڪ هنڌ پڙهيو هوم ته هڪ چوڪري مامتا جي جذبي خاطر ٻار جي خواهش رکندڙ هئي پر هوءَ شاديءَ لاءِ تيار نه هئي. هوءَ هڪ آمريڪن جج لِنڊسي وٽ ويئي، ۽ چيائين: 'مان مڙس ڪرڻ پسند نٿي ڪريان پر مون کي ٻار جي خواهش آهي ۽ مون هڪ نوجوان شاگرد کي راضي ڪيو آهي ته هو منهنجي ٻار جو پيءُ ٿئي ۽ مون کيس اهو به ٻڌايو آهي ته مون کي ساڻس کو پيار ويار ناهي. فقط ٻار کپي. هڪ عورت جي حيثيت ۾ مون کي ٻار پيدا ڪرڻ جو حق آهي. پر مان بنا پيءَ جي ٻار ٿيڻ جي خواري ۽ بي عزتي سهڻ لاءِ تيار نه آهيان. اوهين منهنجي مدد ڪريو.' جج لنڊسي چوڪري جي درخواست ميجندي، چوڪريءَ کي تحفظ ڏنو ۽ هوءَ ماءُ بنجي ويئي.'

"مغربي ملڪن ۾ هاڻ هڪ پيءُ- هڪ ٻار يا هڪ ماءُ- هڪ ٻار جو ڪتب عيب نه آهي ۽ سماج انهن کي ڏکاري نٿو. فرينچ اديب ۽ ڏاهي جين پال سارتري جي بي نڪاحي زال يا ساڻي، مشهور اديبه سمون دي بوار جا اڪر آهن ته عورت مڪمل آزادي حاصل ڪري، مرد جي غلاميءَ منجهان نڪري سگهي ٿي."

"پر انهيءَ کان ڇڪا اڪر اڳوٽي سوويت روس جي هڪ دانشور ڊاڪٽر "نيمي نوف" لکيا آهن: 'هاڻ جڏهن نئون انسان وجود ۾ اچي پيو ته انهيءَ ڳالهه جي ضرورت آهي ته عورت متعلق قديم نظريو ترڪ ڪيو وڃي ۽ کيس سماج توڙي مملڪت جو هڪ پورو رکن ۽ ساڻي تسليم ڪيو وڃي."

مون کي انهيءَ ڪميونسٽ ڪامريڊ جا اکر وٺيا. عورت واقعي ساڻي آهي. زرخريد غلام ناهي. هوءَ منهنجي زال- ساڻي آهي ۽ منهنجي اندر ۾ جيڪو قدرت تخليق جو مادو خلقيو آهي، تنهن کي پنهنجي جيءَ جان ۾ جاءِ ڏيئي، اسان پنهي لاءِ پٽ يا ڌيءَ تخليق ڪري ٿي. انهيءَ کي سور کائي، ڇٽي ٿي. پوءِ هن جو رول پٽو ٿي پوي ٿو. هوءَ هڪ ته منهنجي زال ساڻي آهي ۽ ٻيو اسان پنهي ڇڻن جي تخليق ڪيل اولاد جي ماءُ آهي. اُهائي ماءُ جنهن جي قدمن هيٺ جنت آهي. پوءِ اسين ڇو نفرت ڪريون؟ آءٌ مرد عورت کي ڇو ايذاءُ يا عذاب ڏيان جو هُوءَ ردعمل طور ڪجهه ڪري وجهي ۽ آءٌ مرد- زورآور جي حيثيت ۾ هن کي ذهني يا جسماني نقصان پهچايان ۽ دنيا کي پنهنجي مردانگي ڏيکاريان. مرد جي جسم ۾، طاقت هئڻ ڪري، قدرت شعور سان گڏ ڪيس درندن جو نفسياتي عنصر به عطا ڪيو آهي، جيڪو هن سڄي مانڌاڻ ۽ شر جو سبب آهي.

اڄ مون الائي ڇو وسڪي ڪجهه گهٽي پي ورتي هئي. ننڊ نه پئي آئي ۽ ذهن جي تهن ۾ سموري عمر جي حاصل ڪيل ڄاڻ ايئن پئي هلي جڙ ڪا ويڊيو ڪئسٽ هلندي هجي. اُن وقت مون محسوس ڪيو جڙ کو منهنجي پرسان ٻيٽو آهي. مون ڪنڌ ڦيريو ته مومل ٻيٺي هئي.

"پٽ اوهان هتي ٻيٽا آهيو! ڇو ننڊ نٿي اچي ڇا؟"

"نه انڪل ننڊ نٿي اچي." مون ڏٺو مومل جون اکيون لڙکن سان پريل هيون. مون ڪيس ڇڪي پاکر پاتو ۽ مٿي تي هٿ ڦيريو.

"انڪل امي ۽ بابا ياد ٿا اچن.. مومل روئي ڏنو.

"پٽ مون کي به سونا ڏاڍو ياد اچي پئي." مون به روئي ڏنو. مومل مون کي روئندي ڏسي پهرين ته حيران ٿي ۽ پوءِ لڙڪ سندس ڳلن تي اچي ٻيٽا. منهنجيون اکيون لڙکن سان پريل هيون.

پهرين ته دل ۾ آيم ته مومل کي چوان: امان اڄ ته گڏجي روئون. کجهہ مَن هلکا کريون. پر پوءِ پاڻ کي سنپالي ويس ۽ اکيون اگهي، مومل جون اکيون ۽ سڄو منهن اگهيم ۽ کيس ڳلن ۽ پيشانيءَ تي ٻه ٽي چميون ڏنم. هوءَ مون کي چنبڙي ويئي.

"انکل اوهان ڇو نٿا سمهو؟" مومل پڇيو.

"بابا رات جو ڇئين بجي تائين اوهان جي آنٽي زور سان کونگهرا هڻندي آهي ۽ پوءِ ٽاپ گيئر مان سيکنڊ ۾ ايندي آهي يعني آهستي آهستي خرخر کندي آهي. اُن مهل آءٌ وڃي سمهندو آهيان." مون مومل جو ڏيان ڦيرائڻ چاهيو.

"اوهان آنٽيءَ جو علاج ڇو نٿا کرايو؟"

"کهڙو علاج پٽ؟"

"آنٽيءَ جو نڪ ۾ وات ٽيپ سان بند کري ڇڏيو..."

"پوءِ ساهہ ڪنن منجهان ڪٽي؟" مون مرکندي چيو.

"نہ ٽورڙو ذرو ٽيپ جو کولي ڇڏيو ۽ پوءِ انهيءَ مان ٽورو ساهہ ڪٽندي ته ٽورا کونگهرا هڻندي." مومل تجويز ٻڌائي.

"نہ آمريکا وارن "سائلنسر" ناهيو آهي. اهو رڳو پاڪستان ۾ اچي ته اوهان جي آنٽيءَ جي ساهہ ڪٽڻ ۽ ڇڏڻ واري هنڌن تي Silencer فٽ ڪرائي ڇڏبو ۽ اوهان جي آنٽي انهيءَ قابل ٿيندي جو آءٌ سندس پرسان سمهان يا اسين سمهون. باقي هينئر ته بند ڪمرو ڇڻ پاڻي پٽ جي لڙائي ميدان لڳو پيو آهي.."

مومل کلڻ لڳي.

"انکل سپاٽي پاڻ ڇا کنداسين؟"

"بابا سپاٽي هزارين ڇوکرين، عورتن ۽ مردن جو واڪ ٿيندو ۽ اوهان انهن سڀني جي اڳيان هوندا ته جيئن ٻيهر ماڻهو پنهنجي زال پنهنجي ٻيڻ يا ٻئي ڪنهن کي نہ ماري."

"پوءِ امي- مومل جي امي واپس اچي ويندي؟"

مون وري روئي ڏنو.

"اڙي بابا اهڙيون ڳالهيون ته نه ڪر."

"پوءِ چا ٿيندو. مون کي به ته ٻڌايو؟"

"ها اهو صحيح سوال آهي. اسين سڀ، دنيا سڄيءَ کي ۽ حڪومت کي ٻڌائيندا سين ته اهڙا ظلم بند ڪرائن. ماڻهو مارڻ گناهه آهي. ماڻهو نه ماريو. پيار ڪريو. ماڻهن کي ساهه کٹڻ ڈيو. ساهه کٹڻ وڏي ڳالهه آهي. انهيءَ وڏي ڳالهه ۾ پٽ الله پاڻ انسان جي اندر ۾ وڃي ويهي ٿو ۽ انسان پوءِ ڇگا ڪم ڪري ٿو."

"اوهان جي اندر ۾ الله آهي؟" مومل پڇيو.

"نه پٽ هينئر ته وسڪي آهي پر صبح جو وهنجي سهنجي صاف دل ۽ صاف ڪپڙا هوندا ته الله به هوندو."

"مون وٽ الله هوندو آهي؟"

"الله سڄو تو لاءِ آهي. تون فڪر نه ڪر انڪل به ته اوهان وٽ آهي. هاڻ وڃو ۽ سمهو. صبح جو سوير اٿو آهي."

مومل وڃڻ لڳي ۽ وري رڪجي چوڻ لڳي: "اوهان به وڃي سمهو آنٽيءَ جي ڪونگهرن جو استاڪ ختم ٿي ويو. نو استاڪ نو ڪونگهرا!"

"حاضر آءٌ به وڃي سمهان ٿو."

مومل واپس پنهنجي ڪمري ۾ ويئي. منهنجي ذهن ۾ صبح جو رٽيل واڪ جاءِ والارڻ لڳو. پر الائي ڇو هزارن سالن کان مرد، جيڪو پاڻ کي اشرف المخلوقات سڏي ٿو سو برابر عورت کي ذليل خوار ۽ هڪ عام جانور سمجهندو آيو آهي جنهن کي جنهن مهل چاهي ڪات سان ڪهي ڇڏي يا ڪلاشنڪوف سان ذرا ذرا ڪري ڇڏي- ۽ جڏهن پيار ڪريس ٿو ته پنهنجي جان به گهوري ڇڏيس ٿو- جڏهن عزت ڏيس ٿو ته سندس قدمن هيٺ جنت محسوس ڪري ٿو ۽ نياڻيءَ کي ست- قرآن به سمجهي ٿو. ڪٿي خرابي آهي؟ ڳالهه متوازن ٿيئ ڪيي.

آخر ۾ مون پنهنجي خيالن جي چار مان پنهنجي جان ڇڏائڻ چاهي ٿي ته يونان جي ڏاهي، سڪندر اعظم جي استاد، ارسطوءَ جا اکر ذهن ۾ ۾ تري آيا:

Women were some kind of deformed men. They didn't have the potential for rational thinking and, therefore, their purpose in the life was to serve men.

اهڙن اکرن جي چوڻ جو ڪارڻ پس منظر ڇا هو؟ خبر نه آهي. اها به خبر ناهي ته ارسطوءَ جي پنهنجي حياتيءَ ۾ عورتن جو ڪردار ڇا رهيو آهي. پر پوءِ به لڳي ٿو ته ايندڙ وقت ۾ ڪرسچئن ۽ مسلم تهذيبي ۽ تمدني زندگي ۽ معاملن ۾ ارسطوءَ جي انهن اکرن جو نهايت گهرو اثر رهيو آهي جيڪو هاڻ ويهين صدي ۾ ڪجهه بي اثر ٿيڻ شروع ٿيو آهي. هندو عورت ته ارسطوءَ جي انهن اکرن سان گڏ يا اڳ ئي پنهنجي مرد جي خدمت ۾ رُڌل آهي ۽ پنهنجي سماجي فريم ۾ پانهيءَ وانگر رهي خوشي محسوس ڪري ٿي. پر اُت به حالتون بدلجن پيون. هيءَ صدي ڪو نئون سماجي طور طريقو آڻيندي، جنهن ۾ شايد آزادي وڌيڪ هجي ۽ پيار گهٽ ٿيندو رهي. جيئن جيئن انسان منجهان پيار گهٽبو تيئن شايد اسين پنهنجي انت کي ويجهو ٿيندا رهنداسين. مون کي وسڪي چڙهي ويئي ۽ منهنجي وات منجهان جڻ رڙ نڪري ويئي. "پيار نه گهٽجي- پيار نه گهٽجي! نه ته انسان ختم ٿي ويندو!"

[4]

سومر جو ڏينهن هفتي جو پهريون ڪم ڪار جو ڏينهن آهي. اسان ۾ اهو ڏينهن چونڊيو هوسين. پروگرام مطابق سڀني کي سنڌ جي سمنڊ جي ڪناري تي گڏ ٿيڻو هو. NGOs، اسڪول ۽ ڪاليج وارن پنهنجون بسون آنديون هيون. آهستي آهستي سوين ڪارون ۽ اڇي پهتون. مون پنهنجي ڪار ڪڍي جنهن ۾ بدر ۽ مومل ويٺل هيون. گاڏي ڊرائيور هلائي پئي. اسين سمنڊ جي ڪناري لٿاسين. ڪيترين NGOs ۽ ڪاليج جي ڇوڪرين پنهنجا بئنر ٺهرايا هئا جن ۾ عورت جي عزت ۽ احترام ۽ قانون جي هڪ جهڙائي جهڙا نعرا لکيل هئا. مومل کي ٺري پرت سان ٽِکن وارو چولو ۽ ڪناري لڳل سٽڻ ۽ سينڊل پيل هو. هوءَ انهيءَ ميڙ کي ڏسي خوش پئي ٿي. سامونڊي ٺڏي هوا تيز ٿيڻ شروع ٿي هئي. عورتن ۽ مردن کي هوا جڻ ويڙهي پئي وئي ۽ سندن وار وکريا پئي. چوڌاري اٺ ڏهه ماڻ عمارتن منجهان ڪيترائي مرد ۽ عورتون هٿن سان ڪيڪر ڪري

اسان کي همٿائي رهيا هئا. اُن وقت منهنجي اندازي مطابق ۾ ايدائي هزار ماڻهن جو مجموعو هو.

ٽيڪ ڏهين بجي، اسان مومل کي، ساره، آنٽي راحيل ۽ ٻين عورتن ۽ ڪجهه مرد سوشل ورڪرن کي اڳيان ڪيو ۽ هنن هلڻ شروع ڪيو. آڏ ٽورو مفاصلو هليس پر پوءِ هلي نه سگهيس ۽ ساره جي چوٽ تي وڃي پنهنجي گاڏي ۾ ويٺس. بدر به گاڏيءَ ۾ ئي ويٺي رهي. منهنجي گاڏيءَ ۾ پاڻيءَ جون بوتلون به رکيل هيون. جڏهن قافلو بار بي ڪيو ريسٽورنٽ وٽ پهتو تہ آهستي آهستي سپ گاڏين ۽ بسن ۾ چڙهڻ لڳا جو ڪين خبر هئي تہ منزل ڪافي پري آهي ۽ پروگرام به ايئن رٽيل هو. مون گاڏيءَ جي دريءَ منجهان ڏٺو پئي ۽ سمجهيم تہ ماڻهو هاڻي ٻيٽا ٿي چڪا آهن. مٿي آسمان سڄو ڪڪرن سان ڍڪيل هو ۽ سنڌ جي ساموندي ڪناري جون تيز هوائون ڪڪرن کي اڳتي وٺي ويون پئي ۽ موسم خوشگوار ۽ وٽندڙ هئي. بسن، ڪارن، ٽيڪسين، رڪشائن ۾ ۽ پنڌ چوڪرن ۽ چوڪرين جو قافلو وڌندو رهيو. تان جو ڪلفٽن برج اُڪري گورنر هائوس واري اتر پاسي ٽهيل چوراهي تي فواري وٽ سپ اڇي بينا ۽ پوءِ سپئي سوارين مان لهي، آهستي آهستي اسٽريچن روڊ کان هلندا سنڌ اسيمبلي ڏانهن هلڻ لڳا. جڏهن سپئي سنڌ اسيمبلي جي سامهون رستي تي پهتا تہ هزارين عورتون، ٻار ۽ چوڪريون چوڪرا ۽ مرد نظر آيا پئي. نيٺ آڏ به ڪار مان لٿس ۽ ساره ۽ آنٽي راحيل جي سهاري مومل کي وٺي انهيءَ چوراهي تي پهتاسين جت اوپر ڏانهن سنڌ هاءِ ڪورٽ جي عظيم الشان بلڊنگ هئي ۽ سامهون سنڌ اسيمبلي جي باوقار عمارت ڪر ڪنيو بيٺي هئي. اُن مهل ڪجهه نعرا لڳا. "عورت انسان آهي" انصاف ڪريو. انصاف ڪريو. عورتن جو بي گناهه قتل بند ڪريو.

سمورو ويڪرو رستو جلوس سان ڀريل هو. پوليس وارا تمام

پرتي بيٺا هئا. انهيءَ مهل مون مومل کي پنهنجي کلهن تي سوار ڪيو. بدر، ساره ۽ راحيل مون کي سهارو ڏيو بيٺيون هيون ۽ مومل جي هٿ ۾ هڪ بٽڻ هو جنهن تي لکيل هو: "مون کي ساهہ کٹڻ ڏيو!" اسيمبليءَ جا سڀ دروازا بند هئا- پر هاءِ ڪورٽ جي ججن جا در کليل هئا ۽ سڀني جي وات منجهان اهوئي نعرو نڪتو پئي.

مون کي بي گناهہ نہ ماريو!
مون کي بي گناهہ نہ ماريو!
مون کي بي گناهہ نہ ماريو!
مون کي بي گناهہ نہ ماريو!
مون کي ساهہ کٹڻ ڏيو!
مون کي ساهہ کٹڻ ڏيو!!
مون کي ساهہ کٹڻ ڏيو!!!

پوءِ آهستي آهستي انهي واڪ جا شريڪ ٽڙي پکڙي ويا. آءٌ ساره، راحيل، بدر ۽ ڪجهہ ٻيون عورتون ۽ مرد انهي چوراهي تي ڪجهہ منٽ بيٺا رهياسين نيٽ مومل جي واتان زور سان نڪتو:

"مون کي بي گناهہ نہ ماريو!"
"مون کي بي گناهہ نہ ماريو!"
"مون کي ساهہ کٹڻ ڏيو!"

مومل جي اکين ۾ لڙڪ لڙي آيا. ڪيس شايد پنهنجي ماءُ سونا ۽ پيءُ محمد علي ياد آيا پئي. منهنجين اکين مان بہ لڙڪ لڙي آيا. بدر اوچنگار ڏني. مون ڪيس پاکر پاتو. راحيل، ساره ۽ سندس ساڻي پڻ روئڻهارڪا ٿي ويا. اوڏي مهل مون مومل ۽ بدر کي گاڏي ۾ ويهڻ لاءِ چيو ۽ ساره اسان جي پٺيان هئي.

اُن وقت تيز هلندڙ ڪرن مان بہ هڪ هلڪي بوندن جو وسڪارو، اسان کي هٿن ۽ ڳلن تي محسوس ٿيو ۽ اسان گاڏين ۾

ويهي پنهنجن گهرن ڏانهن وڃڻ لڳاسين پٽيان سنڌ اسيمبلي جي عاليشان عمارت ۽ هاءِ ڪورٽ جي رعبدار ۽ ماڻ پٿر جي ٺهيل بلڊنگس خاموش ٻيٽيون هيون.

آڪٽوبر- 2000ع
B-20- پرنس ڪامپليڪس
ڪلفٽن برج، ڪلفٽن،
ڪراچي، سنڌ.

▲

هن کتاب مان کنيل ٽکرو

.... منهنجو مٽو ڦريل هو. پنهنجي زال کي ڏسندو هئس تہ رت اکين ۾ لهي ايندو هو. گهٽو ئي پاڻ کي سمجهائيندو هوس تہ اهو شيطان دل مان ڪڍي ڇڏيان. مون اکين سان کا ڳالهہ نہ ڏني هئي. ہہ ہار هئا. سونا ۽ پاڻس سائين بخش. بس منهنجو ڦرڪو تڏهن ڦريو جڏهن مرشد سائين وٽ ويس ۽ جنهن جي دعا سان سائين بخش ڇاڏو هو. تنهن کي ٻڌايم تہ جيئن کا صلاح ڏي.

هن چيو تہ بابا زاني عورت ۽ ڪاريءَ ۾ فرق آهي. زاني عورت کي مذهب جي مقرر ڪيل حد مطابق سزا ڏبي آهي ۽ ڪاري الله جي وس ۽ پنهنجي وارثن جي وس آهي. مرشد سڳوري پڻ ہہ زالون ماريون هيون. وڏو ماڻهو هو سو لاش رات وچ ۾ لوڙهائي ڇڏيائين ۽ ظاهر اهو ڪيائين تہ رنون ڀڄي ويون. ہن مريدن تي ڪيس ہہ دائر ڪيائين. پوءِ انهن کي ہہ آهستي آهستي سال ہن ۾ ختم ڪرائي ڇڏيائين. مرشد مون کي چيو هو تہ ڪني آگر ويڊي ڇگي. قدرت سزا ڇو رکي آهي. گناهہ گار کي سزا نہ ڏيڻ ہہ گناهہ آهي. پوءِ مون سونا جي ماءُ کي قرآن ڏنو. مان ماستر ماڻهو هئس ۽ دل جو ڪجهہ ڪمزور پڻ جنهن کي اسين ڪوناڻا پاڙيو سڏيندا آهيون. سونا جي ماءُ طبيعت جي تيز هئي. هن قرآن تہ ڪنيو پر مون کي ڏاڍو گهٽ وڌ ڳالهايائين ۔ ۽ هڪ جملو اهڙو چيائين جو مان سهي نہ سگهيس تہ هوءَ منهنجي لائق ئي نہ هئي. منهنجو ماسات منهنجو مڳيندو هو. بس اها ڳالهہ منهنجي دل ۾ شيطان کي واپس ورائي آئي. مون کا ہہ پڇا ڳاڇا نہ ڪئي ۽ انهيءَ ساڳي رات ڪمرو بند ڪري ايمٽا کي ويهي ڪاسائي وانگر ڪُٽم. سسي الگ ڪئي. ٻانهون ويڙونمانس. ٽنگن جا ٽکرا ٽکرا ڪري، رت سان لال ڪهاڙي....

نيو فيلڊس طرفان غلام نبي مغل جا چپيل پيا ڪتاب

اوڙاهہ (ناول)

دونهاٽيل راتيون ۽ رولاڪ (ناول)

عورت ۽ پيار ـ نئون شهر

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.